

ISSN 2308-7420

СУХАНШИНОСӢ

Маҷаллаи илмӣ

№ 4.
2019

АКАДЕМИЯИ ИЛМҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ЗАБОН ВА АДАБИЁТИ БА НОМИ
АБӮАБДУЛЛО РӮДАКӢ

Маҷалла соли 2010 таъсис
ёфта, дар як сол чор шумора
нашр мешавад

Муассис: Институти забон ва адабиёти
ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи
илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Сардабир
д. и. ф. Аскар Ҳаким

Муовини сардабир
н. и. ф. Абдурахмон Абдуманнонов

Дабири масъул
Олим Бухориев

Нашршарҳ: 734025, шаҳри Душанбе,
кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва
адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии
Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари
маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992
37) 221-22-40

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи
«Почтаи тоҷик» -77755

Сомонаи мо: www.iza.tj;

E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги
Ҷумҳурии Тоҷикистон бори нахуст аз
5-уми апрели 2012 таҳти № 0098/мҷ,
бори дуюм аз 12-уми ноябри соли 2015
таҳти № 0095/мҷ ва бори сеюм аз 7-уми
сентябри 2017 таҳти № 023/ МҶ-97 ба
қайд гирифта шудааст.

Маҷаллаи илмӣ «Суханшиносӣ» ба
Феҳристи маҷаллаҳои тақризушавандаи
ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии
Тоҷикистон ворид шудааст.

Ҳайати таҳрир:

Абдучаббор Раҳмонзода

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Носирҷон Салимӣ

(узви пайвастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Муллоаҳмад

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Мирзо Ҳасани Султон

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Низомиддин Зоҳидӣ

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.)

Сайфиддин Назарзода

(узви вобастаи АИ ҚТ, д. и. ф.),

Абдунабӣ Сатторзода (д. и. ф., проф.),

Олимҷон Ҳочамуродов (д. и. ф., проф.),

Ҳоким Қаландариён (д. и. ф.),

Олимҷон Қосимов (д. и. ф.),

Тоҷиддин Мардонӣ (д. и. ф.),

Шоҳзамон Раҳмонов (д.и.ф.),

Сӯфизода Шодимуҳаммад (д.и.ф.),

Ҳошимова Хуршеда (н.и.ф.),

Мирзоев Сайфиддин (н.и.ф.),

Муҳаммадиев Шамсиддин (н.и.ф.),

Мажнунов Абдуламин (н.и.ф.)

Ҳайати мушавара: Франсис Ришар (Франсия),

Шариф Шукуров (Россия), Замир Саъдулло

(Чин), Алӣ Акбаршоҳ (Ҳинд), Орифи

Навшоҳӣ (Покистон), Мучиби Меҳрдо

(Афғонистон), Александр Ҳейзер (Олмон),

Ҷаъфар Муҳаммад (Ўзбекистон), Садрӣ

Саъдиев (Ўзбекистон).

Душанбе © Институти забон ва адабиёти ба номи
Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019.

ISSN 2308-7420

СЛОВЕСНОСТЬ

Научный журнал

**№ 4.
2019**

АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ
АБУАБДУЛЛО РУДАКИ

*Основан в 2010 г.
Выходит четыре
раза в год*

Учредитель: Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан

Главный редактор
д. ф. н. Аскар Хаким

Заместитель главного редактора
к. ф. н. Абдурахмон Абдуманнонов

Ответственный секретарь
Олим Бухориев

Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21,
Институт языка и литературы имени
Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, каб. 11,
редакция журнала «Словесность», тел.:
(+992 37) 221-22-40

Подписной индекс в каталоге «Почта
точка» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj;
E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал зарегистрирован Министерст-
вом культуры Республики Таджикистан
15 апреля 2012 г. за № 0098/мч,
перерегистрирован 12 ноября 2015 года за
№ 0095/мч и 7 сентября 2017 г. за № 023/
мч- 97.

Научный журнал «Словесность» входит в
Перечень рецензируемых научных
журналов ВАК при Президенте
Республики Таджикистан.

Редакционная коллегия:

А. Рахмонзода (академик АН РТ, д.ф.н.),
Н. Салими (академик АН РТ, д.ф.н.),
М. Муллоахмад (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
М. Султон (член-корр. АН РТ, д.ф.н.),
Н. Зохида (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
С. Назарзода (член- корр. АН РТ, д.ф.н.),
А. Сатторзода (д.ф.н., профессор),
О. Ходжамуродов (д.ф.н., профессор),
О. Косимов (д.ф.н.),
Т. Мардони (д.ф.н.),
Х. Каландариён (д.ф.н.),
Ш. Рахмонов (д.ф.н.),
Ш. Суфизода (д. ф. н.),
Х.Хошимова (к.ф.н.),
С.Мирзоев (к.ф.н.),
Ш. Мухаммадиев (к.ф.н.),
А. Мажнунов (к.ф.н.)

Редакционный совет: Франсис Ришар
(Франция), Шариф Шукуров (Россия), Али
Акбаршоҳ (Индия), Орифи Навшохи
(Пакистан), Муджиби Мехрлод
(Афганистан), Александр Гейзер (Германия),
Джаъфар Мухаммад (Узбекистан), Садри
Саъдиев (Узбекистан).

Душанбе © Институт языка и литературы
имени Абуабдулло Рудаки Академии наук
Республики Таджикистан, 2019.

**МУНДАРИЧА
ЗАБОНШИНОСӢ**

Султонов М. Дастур ва дастурнависӣ дар забони тоҷикӣ	5
Тӯраев Б. Вожаҳои суғдӣ-ягнобӣ дар топонимияи музофоти Ғонҷӣ (ҳозира Деваштич).....	24
Чумаев Т. Хусусияти фонемавию графикаи иқтибосоти форсӣ дар забони фаронсавӣ	40
Зулфониён Р. Мафҳум ва қорбурди чузъи «ғар»// «қар+а»- суғдӣ дар ҷойномҳои минтақаи Панҷакент.....	50
Алиёров М. Қорбурди масдарҳои арабӣ дар забони язгуломӣ	63

АДАБИЁТШИНОСӢ

Мардонӣ Т. Перомуни чанд маънии муштарак дар шеърӣ устод Рӯдакӣ ва дигар шоирони форсу тоҷик ва араб.....	72
Улмасова З. Инъикоси вақеъҳои таърихӣ дар сегонаи Ҷалол Иқромӣ	83
Охонниёзов В. Устод Айни дар тасвири Нодир Шанбезода	93
Солеҳов М. Навовариҳои Санои Ғазавӣ дар шакли мундариҷаи назми тасаввуфии форсу тоҷик	102
Шоев А. Қорбурди санъатҳои бадеӣ дар “Қасидаи бузургон”-и Накибхон Туғрали Ахрорӣ	116
Ҳамидов Х. Таҳлили як тамсили омиёнаи Румӣ	131
Давлатов И. Шеърӣ шоирӣ аз дидгоҳи устод Рӯдакӣ.....	141
Забирова М. Тасвири «боди сабо» дар ашъори шоирони асрҳои XI-XIII.....	147

НАҚДИ АДАБӢ

Нимо Юшиҷ. Ҳарфҳои ҳамсоя (Номаҳо)	158
--	-----

ФОЛКЛОРШИНОСӢ

Бобоев С., Амонзода Н. Ҷойгоҳи дубайтӣ ва рубой дар арӯсии тоҷикони Бухоро	167
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ
ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Султонов М. Грамматика и составление грамматики в нашем языке	5
Тураев Б. Согдийско-ягнобские слова в топонимии Ганчинского района (сегодняшний Деваштич).....	24
Джумаев Т. Фонемно-графические особенности персидских заимствований во французском языке.....	40
Зулфониён Р. Понятие и использование согдийской частицы «гар»// «қар+а» в топонимах территории Пенджикента	50
Алиёров М. Арабские масдары часть заимствований в язгулямском языке.....	63

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Мардони Т. Об общих смыслов нескольких стихов Рудаки и других персидско-таджикских и арабских поэтов.....	72
Улмасова З. Изображение исторических событий в трилогии Дж. Икрами	83
Охонниёзов В. Отражение образа устада Айни в поэзии Нодира Шанбебезода	93
Солехов М. Новаторства санои гезневи в форме и содержания персидско-таджикской суфийской поэзии.....	102
Шоев А. Использование художественных средств в “касиде о великих” Накибхона Туграла Ахрори	116
Хамидов Х. Тахлили як тамсили омиёнаи румӣ	131
Давлатов И. Поэзия с точки зрения Абуабдуллаха Рудаки.....	141
Забирова М. Описание выражения “утренний ветерок” в поэтических произведениях поэтов XI-XIII веков.....	147
ЛИТЕРАТУРНАЯ КРИТИКА	
Нимо Юшидж. Беседы с соседом	158

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Бобоев С., Амонзода Н. Место “дубейти” и “рубайи” в свадебных обрядах таджиков Бухары	167
---	-----

ЗАБОНШИНОСӢ

ДАСТУР ВА ДАСТУРНАВИСӢ ДАР ЗАБОНИ МО

Султонов Мирзоҳасан

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Калимаи **дастур** аз вожагони асили деринарӯзгори тоҷикист. Сайри таърихи таҳаввули маънии он ба исбот мерасонад, ки ин калима на танҳо аз вожагони нисбатан маъмулу сермаънои забони модарии мост, балки ба таркиби луғавии забонҳои дигар, аз ҷумла ба забони арабӣ ворид шуда, гунаи муарраби он дар шакли **дустур** дар ин забон ба маънии *иҷозат, рухсат, тартиб, қоида, мизон, намуна* ва дар айни замон ғолибан ба маънии «*қонуни асосӣ*» (*конститутсия*) истифода мешавад.

Муаллифи «Ғиёсу-л-луғот» Муҳаммад Ғиёсуддини Ромпурӣ бо баҳрагирӣ аз «Бурҳони қотеъ», «Баҳори Аҷам», «Фарҳанги Рашидӣ», «Сирочу-л-луғот» ва «Рисолаи муарработ» калимаи «дастур»-ро чунин тавзеҳ додааст: «дастур – қонун ва қоида ва тарз ва ойин; ва ба маънии рухсат ва иҷозат; ва ба маънии амири соҳибмаснад; ва ин лафз мураккаб аст аз лафзи **даст**, ки ба маънии маснад ва қудрат бошад ва лафзи **вар**, ки ба маънии соҳиб ояд. Ба ҷиҳати таҳфифи моқабл **вовро** сокин карданд, чунонки дар **ганҷур** ва **ранҷур**; ва **дастур** (биззам) муарраби ин аст, чаро ки вазни **фаълул** (билфатҳ) дар арабӣ наёмада» [7, 335].

Худи Муҳаммадхусайни Бурҳон дар «Бурҳони қотеъ» маънии бештари ин вожаро зикр кардааст: «**дастур** – бар вазни **мастур**; вазир ва муншӣ бошад ва рухсат ва иҷозатро низ гӯянд; ва соҳиби даст ва маснад ҳам ҳаст; ва он ки дар тамшияти муҳиммот ба ӯ эътимод кунанд; ва вафо ва аҳд ва ваъда бошад; ва ҷӯби гундаи дарозро низ гӯянд, ки ба арз ба болои киштӣ андозанд ва мизони киштиро бад-он нигоҳ доранд; ва ҷӯбе, ки дар паси дар андозанд, то дар кушуда нагардад; ва тарз ва равиш ва қоидаву қонунро низ гуфтаанд; ва пешвои умматони Зардуштро ҳам мегӯянд, ҳамчу ҳирбад ва мубад, ки донишманд ва ходими бузурги оташкада аст; ва ба замми аввал (яъне, **дустур**) дар арабӣ, ба маънии вазир ва касе, ки ба қавли ӯ эътимод кунанд; ва китобе, ки дар ӯ мояҳточ чизҳо навишта

шуда бошад; ва баъзе гӯянд **дустур** (ба замми аввал) муарраб аст ва ин лафзи арабӣ нест» [6, 29].

Абурайҳони Берунӣ, ки дар решашиносӣ ва маънишиносии вожагони ноби форсӣ дасти боз дорад, дар «Китобу-т-тафҳим» вожаи **дастурро** вазир маънидод кардааст: «**дастур** вазир бувад ва ҳар-ч хоҳад кардан бикунад аз некуӣ» [5, 467]. Дар «Тухфату-л-аҳбоб»-и Ҳофизӣ Убаҳӣ низ **дастур** ба ҳамин маънии вазир омадааст [9, 55].

Дар «Таърифот»-и Чурҷонӣ, ки ба арабӣ таълиф шудааст, шарҳи ин вожа чунин аст: «**Дустур** – ал-вазиру-л-кабиру-л-лазӣ йарҷиъу фӣ аҳволи-н-нос», яъне дустур, вазири кабирест, ки ба аҳволи мардум расидагӣ мекунад.

Дар «Шоҳнома»-и безаволи Фирдавсӣ низ вожаи **дастур** маъмулан ба маънии вазир омадааст:

*Ҳамерафт бо ӯ ду **дастури** ӯй,*

*Ки **дастур** буданду ганҷури ӯй.*

Калимаи **дастур** дар «Шоҳнома» ба маънии мушовиру раҳнамо низ истифода шудааст:

Ту фарзандиyo ёдгори манӣ,

*Ба ҳар кор **дастуру** ёри манӣ.*

Ҳамин маънии охир дар китоби «Ҳукамоу-л-ислом» низ таъйид гардидааст. Муаллифи ин китоб Заҳириддин Абуҳасан ибни Имом Байҳақӣ он ҷо, ки тарҷумаи ҳоли ҳаким Умари Хайёмро баён мекунад, мегӯяд: «ад-**дустуру**-л-файласуф ҳуччату-л-ҳаққ Умар ибн Иброҳим ал-Хайём».

Нахустин донишманде, ки дар бобати чигунагии сохта шудани ин вожа тавзеҳи кофӣ медиҳад ва муаллифони фарҳангҳои баъдӣ, аз ҷумла муаллифи «Ғиёсу-л-луғот» айнӣ ин суҳанонро такрор овардаанд, Шамси Қайси Розист. Ин донишманди маъруф дар «ал-Муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам» зимни тавзеҳи ҳарфи соҳибият чунин мегӯяд: «Ва он ҳарфи **вову ро** аст, ки дар авоҳири баъзе асомӣ маънии худованди чизе диҳад, чунон-к *пешавар* ва *ҳунарвар* ва *тоҷвар* ва ба ҳамин маънӣ *ранҷур* ва *муздур* ва *дастур*, яъне худованд (-и ранҷ) ва мустаҳаққи музд ва худованди дасту мансаб ва он-ч иҷозатро *дастури* хонанд, аз ин аст, яъне ўро соҳиб (-и яд) (яъне, даст) гардонидааст (бар он кор)» [1, 223]. Он чи Шамси Қайси Розӣ ҳарфи **вову ро** мегӯяд, аз назари дастури забон дар айнӣ

замон пасванди **-вар** ном бурда мешавад, ки ғолибан ба маънии дороию соҳибият аст.

Дар «Фарҳанги Онандроҷ»-и Муҳаммади Подшоҳ омадааст, ки ин вожа дар асл **даствар** аст, ба маънии соҳиби маснад... ҳарфи **вовро** мазмун карда, **дастур** ба вазни **мастур** хонанд. Ҳамин муаллиф ҳамчунин тавзеҳ медиҳад, ки **дастур** - ҳар қоида ва қонун, ки асл ва ҳисобӣ бошад ва аз он қоида қавоид иқтибос намоянд ва истинбот кунанд ва аз ин ҷиҳат **дастур** гӯянд.

Луғатнигори маъруф Алиакбари Деҳхудо дар «Луғатнома» тавзеҳ медиҳад, ки ин вожа асли калимаи юнонии **дуктур** (доктор) аст. Юханно ад-Димишқӣ **дуктури** канисаи (калисои) юнонӣ буд. Ин калима тавассути эронӣни масеҳӣ вориди калисо шудааст ва ба забонҳои аврупоӣ даромадааст.

Ба ин далел, калимаи омиёнаи **духтур**, ки имрӯз дар байни мардуми мо ба маънии пизишк машҳур аст, гунаи таҳрифшудаи вожаи **доктор** ва **доктор** гунаи таҳрифшудаи вожаи **дастур** аст.

Ба иттилои муаллифони аксари китоб ва фарҳангномаҳо асли вожаи **дастур даствар** аст. Аз назари сохт вожаи **даствар**, вожаи сохта буда, аз исм бо афзудани пасванди **вар** (-var < ф.м. - var) таркиб ёфтааст. Ин пасванд аслан бо исм таркиб шуда, исм ё сифатҳои исмшудае месозад, ки маънии соҳибият ва ба чизе доро буданро ифода мекунанд. Вожаҳое аз қабили **ганчвар**, яъне соҳиби ганҷ, **ранчвар** соҳиб ё мубталои ранҷ дар ҳамин вазн сохта шуда, баъдан ба худ шакли **дастур**, **ганҷур** ва **ранҷур** гирифтаанд.

Чунонки ба мушоҳида мерасад, вожаи **дастур** дорои маъниҳои зиёд аст ва дар айни замон ин вожа ҳамчунин ба маънии маҷмӯи қоидаҳои сарфу наҳви забон, яъне грамматика низ истифода мешавад.

Ба ин маънӣ бори нахуст ин вожа дар китобҳои «Дастури суҳан» ва «Дабистони форсӣ»-и Мирзоҳабиби Исфahонӣ, ки солҳои 1869 ва 1890 дар Истанбул (Туркия) ба нашр расид, истифода гардид. Чунин ба назар мерасад, ки дар «Дастури порсиомӯз»-и Убайдуллоҳ ибни Аминуддин Аҳмади Сухравардӣ, ки соли 1880 дар Лахнаув (Ҳиндустон) аз чоп баромад, **дастур** ҳам ба маънии раҳнамо ва ҳам маҷмӯи қоидаҳои сарфу наҳв корбаст шудааст.

Дар забони имрӯзаи тоҷикӣ низ ба маънии қоидаҳои сарфу наҳви забон ё ба истилоҳ грамматика қорбаст гардидани вожаи маъруфи **дастур** дар шакли ибораи **дастури забон** ҳилофи мақсад нахоҳад буд.

Ба андешаи аҳли назар фӯрӯғи тадвини дастури забон дар таърихи инсоният аз сарзамини хуршедии Шарқ зухур кард ва нахустин дастури забон аз тарафи забоншиноси бузурги Ҳинди бостон Панини таълиф гардид, ки қамони зиндагиву фаъолияти ўро Томас Барроу дар китоби «Санскрит» асри IV пеш аз милод зикр кардааст [4, 38]. Ба баёни дигар, дастурнависӣ аз китоби «Аштадҳяи» (Ҳашт китоб)-и ҳамин донишманд, ки ба шарҳи 3959 сӯтр ё қоидаи дастурии забони санскрит марбут аст, ибтидо мегирад.

Дар байни қавмиятҳои муқими сарзаминҳои Ғарб юнониён бори нахуст ба дастурнависӣ иқдом намуданд, яъне донишмандони аҳди қадими Юнон аз асри V то милод ба тадвини баъзе қоидаҳои забони худ оғоз карда, баъдан Арасту (384 т.м - 322 т.м.) ва донишмандони дигар, ба вежа устодони ба истилоҳ «Мақтаби Искандария» (Зенодот, Эристовен, Аристован, Аристарх...) онро зина ба зина такмил доданд.

Донишманди Рими қадим Марк Варрон (116 т.м. - 27 т.м.) бо таълифи китобҳои «Таърихи алифбо» («Historia litterarum») ва «Дар бобати пайдоиши забони лотин» («De origine linguae Latinae») ба дастурнависи забони лотин замина гузошт.

Дастурнависӣ барои забони арабӣ зоҳиран баъд аз густариши Исломи шурӯъ гардид ва дар ривоятҳои арабӣ ташаббуси таълифи дастури ин забон ба халифа Алӣ ибни Абутолиб (хилофаташ солҳои 656-661) нисбат дода мешавад. Бо амри халифа Алӣ ибни Абутолиб аввалин донишманде, ки ба таълифи дастур қамар баст, Абуласвад ад-Дуалӣ (ваф. 689) буд, баъдан Абуамр Исо ибни Умар ас-Сақофӣ ва бунёдгузори назарияи арӯз – Халил ибни Аҳмад (718-791) ба ин шева идома бахшиданд, вале дастури нисбатан муқаммалӣ забони арабӣ ба қалами шогирди эроннасли Халил ибни Аҳмад – Сибавайх (тақ.760 - тақ.797) тааллуқ дорад. Дастури таълифқардаи Сибавайх бо номи «ал-Китоб» то ба имрӯз аз аҳамияти вежа бархурдор аст.

Дар маҷмӯъ назарияи анъанавии забоншиносӣ ва дастурнависи арабӣ дар мактабҳои забоншиносии Басра, Кӯфа, Бағдод, Андалус (Испания) ва Мисру Сурия тарҳрезӣ гардида, тадриҷан рушду такомул пайдо кард.

Нуктаи қобили мулоҳиза ин аст, ки дастурнависи арабизабон, ки дар байни онҳо донишмандони эронӣ, аз қабилҳои Сибавайҳ, Алӣ ибни Ҳамзаи Кисоӣ, Абуалии Форсӣ, Замахшарӣ... кам набуданд, тавонистанд ҳамаи донишҳои дар ҳилоли асрҳои гузашта дар ин замина андӯхтаро, ҳам дар дастурнависи ҳиндӣ ва ҳам дар дастурнависи юнонӣ аз бар карда, равиши низомманди дастурнависиро эҷод намоянд, ки минбаъд ба ташаккули анъанаҳои забоншиносӣ ва дастурнависи дигар забонҳо таъсири мусбат расонд.

Шоистаи таъкид аст, ки нахустин асари забоншиносии арабӣ дар қисмати овошиносӣ ба қалами донишманди маъруфи тоҷик, шайхурраис Абуалӣ ибни Сино (980-1037) тааллуқ дорад. Ин донишманд оид ба овошиносии забони арабӣ ба ин забон бо номи «Асбобу худуси-л-хуруф» (Сабабҳои падид омадани ҳарфҳо) рисолаи арзишманди илмӣ таълиф кардааст, ки на танҳо аввалин рисола оид ба масоили овошиносии ин забон аст, балки рисолаи муҳим дар таҳқиқи овошиносии умумӣ ва дар маҷмӯъ, забоншиносии ҷаҳон мебошад.

Ин рисоларо Ибни Сино бо дархости Абумансур Муҳаммад ибни Алӣ ибни Умар ном шахс, ки муаллиф ўро бо эҳтиром устоз ном мебарад, соли 1024 таълиф кардааст. Шогирд ва зиндагинигори Ибни Сино – Абуубайди Ҷузҷонӣ маҳалли таълифи рисоларо шахри Техрон ба қалам додааст.

Рисолаи мазкур аз шаш фасл иборат буда, дар ду гуна то замони мо расидааст.

Фасли аввали рисола «Фӣ сабаби худуси-с-савт» (Дар сабаби падид омадани овоз), фасли дувум «Фӣ сабаби худуси-л-хуруф» (Дар сабаби падид омадани ҳарфҳо), фасли сеум «Фӣ ташриҳи-л-ҳанҷарати ва-л-лисони» (Дар қолбудшиносии ҳанҷара ва забон), фасли чорум «Фӣ-л-асбоби-л-ҷузъияти ли-ҳарфин ҳарф мин хуруфи-л-ъараб» (Дар бораи сабабҳои ҷузъии ҳарфҳои ҷудогонаи арабӣ), фасли панҷум «Фӣ-л-хуруфи-ш-шабиҳати би-ҳозиҳи-л-хуруф» (Дар бораи ҳарфҳои шабеҳи ҳамдигар) ва фасли шашум «Фӣ ан ҳозиҳи-л-хуруф қад тасмаъ

мин ҳаракоти ғайри нутқӣя» (Дар бораи он ки ин ҳарфҳо аз ҳаракатҳои ғайринутқӣ шунда мешаванд) унвон дорад.

Ин рисола ро бори нахуст Муҳибуддин ал-Ҳабиб соли 1913 дар заминаи ду нусхаи мавҷуд дар осорхонаи Британия ва Теймури Миср ба нашр расонд. Баъдан, тақрибан баъд аз чил сол наشري дувуми рисола ро устод Парвиз Нотили Хонларӣ бо номи «Махориҷу-л-хуруф» соли 1954 дар Техрон анҷом дод.

Донишманди гурҷӣ, профессор Владимир Ахвледиани ҳар ду гунаи арабии ин рисола ро ҳамроҳ бо тарҷумаи русӣ ва шарҳу тавзеҳи кофӣ дар ин замина соли 1966 дар Тифлис ба нашр расонидааст [3, 3-165].

Аммо, бояд таъкид кард, ки донишмандони эронӣ асл ҳарчанд аз бунёдгузори дастури забони арабӣ буданд, вале дар таҳияву тадвини дастури забони модарии худ ба таври ҷиддӣ иқдом накарданд. Ин воқеият шояд бастагӣ ба чандон зарурат надоштани таълифи дастур дошт, зеро мусаллам аст, ки забони форсии тоҷикӣ аз оғоз забони шеърӯ адаб буд ва мардум забонро на аз дастур, балки аз муҳити забонӣ ва шеърӯ сухани баланд, ки дар миёни мардум эътибор ва ривочу раванг дошт, меомӯхт.

Бинобар ин, таълифу тадвини низомманди дастур ба маънии имрӯзӣ дар забони мо собиқаи чандон тӯлонӣ надорад. Ҳарчанд Абуалӣ ибни Сино дар бахши марбут ба мантиқи оғози «Донишномаи Алоӣ» он ҷо, ки аз далолати лафзӣ сухан меронад, калимаро ба се қисм: ном (исм), куниш (феъл) ва ҳарф (пешоянд) тақсим намуда, усулан ба қоидафаринӣ ва дастурнависӣ дар забони модарии мо замина гузоштааст. Ибни Сино дар ин асар бори нахуст истилоҳоти дастурии **нобро** ба маънии истилоҳи **исми** арабӣ ва **кунишро** барои ифодаи истилоҳи **феъл** истифода карда, дар банди «падид кардани маънии исм ва куниш ва ҳарф» чунин фармудааст: «Ҳар лафзи муфрад (танҳо) ё ном бувад, ё куниш, ё ҳарф. Ва ба тозӣ (яъне, арабӣ) **нобро** **исм** хонанд ва мар **кунишро** нахвиён **феъл** хонанд ва мантиқиён **калима** хонанд.

Ва **исму калима** ҳар ду ро маънии тамом бувад, чунонки агар касе пурсад, ки «киро дидӣ?» - Гӯӣ: «Зайдро», ҷавоб тамом бувад. Ва агар касе пурсад, ки «Зайд чӣ кард?» - Гӯӣ: «Бирафт», - ҷавоб тамом бувад.

Ва аммо **ҳарфро** маънии тамом набувад, чунонки агар гӯяд: «Зайд кучост?» - Гӯӣ: «ба», ё гӯӣ «бар», ё гӯӣ «андар» - ҳеҷ ҷавоб

набувад, то нагӯӣ «ба хона», ё «андар масҷид», ё «бар бом» [8, 34].

Ҳамчунин дар дигар китобҳои марбут ба забону адаб, аз ҷумла дар китоби «ал-Муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам»-и Шамси Қайси Розӣ ва фарҳангномаҳо, аз ҷумла дар «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҷамолиддин Ҳусайн ибни Фаҳриддин Ҳасани Инҷу, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммадҳусайни Бурҳон, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдуррашид ибни Абдулғафури Ҳусайнии Татавӣ, «Ҳафт қулзум»-и Ҳайдархон Шохизамони Ғозӣ, «Фарҳанги анҷуманорой Носирӣ»-и Ризоқулихони Ҳидоят оид ба масъалаҳои сарфу наҳв ва вожасозии форсии тоҷикӣ ишораҳо рафтааст.

Ба хусус, Шамси Қайси Розӣ дар китоби «ал-Муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам», ки тақрибан солҳои 1240-1242 таълифаш анҷом пазируфтааст, оид ба бархе вежагиҳои дастурии забон маълумоти ҷолиб манзури аҳли завқ кардааст. Ба назар чунин мерасад, ки фарҳангшигори дастурнависони баъдӣ хангоми таълифу тадвини осори худ аз маводду матолиби ин китоб ба сифати манбаъу маъхази қобили эътимод баҳрабардорӣ намудаанд.

Худи муаллиф низ дар боби дувуми ин китоб он ҷо, ки суҳан аз ҳарфҳои қофия ва номҳои он меравад, дар хусуси баёни баъзе матолиби дастурии забон чунин изҳори назар мекунад: «пас савоб он аст, ки дар ин фасл аз ҳуруфт таҳачҷӣ бар тартиби **алиф, бо, то, пе**, ҳар он-ч дар луғати дарӣ мустаъмал аст, баршуморам ва заводи муфраду мураккаби онро, ки ба авоҳири калимот лоҳиқ гардад ва дар ин луғат ба манзалати ҳуруфи тасриф ва калимоти адавот <бошад>, [баён кунам] ва маънию иллати илҳоқи ҳар як ба мавзъи хеш шарҳ диҳам, то аҳли табъро он-ч аз он ҳуруфи равиро шояд, маълум гардад ва иштибоҳ намонад» [1, 206].

Баъдан муаллифи «ал-Муъҷам» дар мавриди қорбасти ҳарфҳо ва маъниҳое, ки дар натиҷаи истифодаи онҳо ҳосил мешаванд, ба таври нисбатан муфассал мулоҳиза меронад. Аз ҷумла, дар бобати қорбасти ҳарфи алифи фоил ва сифат чунин мегӯяд: «Ва он алифе аст, ки дар авоҳири усули авомир маънии фоилийят диҳад, чунон-к: *доно* ва *бино* ва *шунаво* ва *гӯё* ва дар

охири наъват маънии иттисоф (сифат) диҳад, бад-ин сифат, чунон-к: *зебо ва шикебо*» [1, 206-207].

Дар бобати алифи нидо ва дуо чунин мефармояд: «Ва он алифе аст, ки дар авохири асомӣ (исмҳо) маънии нидо диҳад, чунон-к *худовандо* [ва] *шоҳо* ва *ҷоно* ва дар авохири афъол (феълҳо) маънии дуо диҳад, чунон-к *бимонадо*, *биравадо* ва чунон-к шоир гӯяд:

*Манишинадо аз накувон ҷуз ту касе бар ҷойи ту,
Кам бинадо ҷуз ман касе он рӯйи шахроройи ту*» [1, 207].

Дар хусуси алифи таъзим ва таачҷуб Шамси Қайс чунин мегӯяд: «Ва он алифе аст, ки дар охири баъзе наъват фоидаи таъзим ва таачҷуб диҳад, чунон-к *поко*, *офаридгоро*, *басо мол*, ки *фалон дорад* ва чунон-к шоир гӯяд:

*Агар шоҳи гозӣ накардӣ ҳунар
В-ар Эзид мар ўро надодӣ зафар,
Табоҳо, ки дини Муҳаммад шудӣ,
Сиёҳо, ки меҳробу минбар будӣ*» [1, 207].

Ҳарфи алифи нисбатро ин муаллиф чунин тавзеҳ додааст: «Ва он алифе аст, ки дар [авохири] (баъзе) наъват фоидаи нисбат диҳад, чунон-к *фарохо* ва *дарозо* ва *пахно* ва *борико* бошад ва **нун**е дарафзоянд ва гӯянд: *фарохно*, *дарозно* ва маънии он фарохию дарозӣ аст, ки илло он-к ин алфоз омтар аст ва он хостар» [1, 207-208].

Ҳамчунин дар ин фасли асар **ҳарфи таҳсис** (яъне, пасоянди -ро), **ҳарфи шакл ва ҳайат** (яъне, пасванди -осо; пасванди -дес), **ҳарфи ҷамъ** (пасвандҳои -ҳо, -он), **алифи ишбоъ** (*рахшоно*, *тобоно*), **алифи фойд** (*доно*, *бино*), **ҳарфи изофат ва замир** (*аспат*, *ғуломат*, *медиҳадат*, *мегӯядат*), **ҳарфи робита ва исбот** (яъне, бандаки хабарии **аст**), **ҳарфи тасғир** (пасванди -ча: *дариҷа*, *бозича*, *чумча*, *олуча*, *боғча*, *тоқча*; пасванди ак: мардак, писарак), **ҳарфи дол** (пасванди -манд: *дошииманд*, *ҳоҷатманд*, *ҳунарманд*, *худованд*, *хешованд*), **ҳарфи робита ва ҷамъ** (бандакҷонишини

соҳибию феълии **-анд**: *олиманд, тавонгаранд, меоянд, омаданд*), **ҳарфи фоил** (пасванди **-гор**: *кардгор, офаридгор, омӯзгор, комгор*), **ҳарфи хирфат ва синоат** (пасванди **-гар**: *заргар, косагар, тиргар*), **ҳарфи масдар** (пасванди **-ор**: *рафтор, гуфтор, кирдор, куштор, харидор, фурӯшор*; пасванди **-ан**: *омадан, рафтан*), **ҳарфи шакл ва шабеҳ** (пасванди **-сор**: *шармсор, нагунсор, кӯҳсор, рухсор, шохсор*), **ҳарфи тафзил** (пасванди **-вор**: *гӯшвор, шохвор*), **ҳарфи саҳобат** (пасванди **-вар**: *пешавар, ҳунарвар, тоҷвар*), **ҳарфи мағрас ва мабнат** (пасванди **-зор**: *киштзор, лолазор, гулзор*; пасванди **-бор**: *ҳиндбор, дарёбор*), **ҳарфи сифат** (пасвандгунаи **-дор**: *обдор, ҷондор, пардадор, роҳдор*), **ҳарфи лаъб** (шабеҳванди **-боз**: *ҳуққабоз*), **ҳарфи мушобихат** (пасванди **-ваш**: *моҳваш, ҳурваш*; пасванди **-гун**: *дигаргун, гандумгун*), **ҳарфи зарф** (пасванди **-дон**: *қаламдон, намакдон, обдон*), **ҳарфи ҳифзу ҳиросат** (пасванди **-бон**: *ғалабон, богбон, дарбон*), **ҳарфи мавзеъ** (пасванди **-истон**: *кӯҳистон, бемористон*) ва ғайра ба таври нисбатан муфассал шарҳу тавзеҳ гардидаанд [1, 208-251].

Муаллифи «Бурҳони қотеъ» низ дар ин луғатнома, ки соли 1652 дар Ҳайдарободи Дакан таълиф шудааст, дар оғози китоб матолиби аввалияро оид ба сарфу наҳв дар нух фоида баён кардааст, ки ба маводди луғавию дастурии дар «ал-Муъҷам» омада, беиртибот нест.

Дар фоидаи аввал дар бобати маърифати забони дарӣ ва паҳлавӣ ва форсӣ, дар фоидаи дувум дар бобати чигунагии забони форсӣ ба таври мухтасар сухан меравад.

Фоидаи севум марбут ба масоили луғавию дастурӣ буда, «дар баёни теъдоди ҳуруфи таҳачҷӣ ва тафрикаи миёни *дол* ва *зол* ва *сиғаҳое*, ки дар форсӣ муқаррар аст» унвон дорад. Аз ҷумла, дар ин бахш омадааст, ки «бинои каломи форсӣ бар бисту чаҳор ҳарф аст. Чи ҳашт ҳарф, ки сақил буда тарк додаанд ва он: *со* ва *ҳо* ва *сод* ва *зод* ва *то* ва *зо* ва *айн* ва *қоф* аст. Ва чаҳор ҳарфи дигар, ки хоссаи аҷамон аст, дохил намуданд ва он: *п* ва *ч* ва *ж* ва *г* бошад. Ва аз ҳусни иттифоқ бинои каломи форсӣ бар бисту чаҳор ҳарф аст ва соёти шабонарӯзӣ низ бисту чаҳор аст. Ва чаҳор ҳарфи дигар аз ҳуруфи бисту ҳаштгона, ки он: *ҳо* ва *то* ва *айн* ва *қоф* бошад бар сабили нудрат дар луғати Мовароуннаҳр

омадааст. Ва имтиёз миёни чаҳор ҳарфе, ки хоссаи форсиён аст, бар се нукта бошад. Ва тафрикаи миёни дол ва зол аз ин рубоӣ, ки Ҳоҷа Насир алайҳирраҳмат фармудаанд, метавон намуд, рубоӣ:

*Онон ки ба форсӣ сухан меронанд,
Дар маърази **дол золро** бинишонанд.
Моқабли вай ар сокину ҷуз вой бувад,
Дол аст, вагарна **золи муъҷам** хонанд» [6, 21-22].*

Муҳаммадхусайни Бурҳон дар бобати миқдори сиғаҳои форсӣ дар ин бахш чунин изҳори назар кардааст: «Ва бибояд донист, ки чаҳордаҳ сиға аз мозӣ ва музореъ назди арабон мутадовил аст ва аҷамон ба шаш сиға овардаанд ва шаш сиғаи муаннас (яъне, занона) ва ду сиғаи тасниро (яъне, дутоиро) тарк додаанд. Чи назди эшон ҳар чи аз муфрад (яъне, танҳо) зиёда аст, дар шумори чамъ бошад... Пас дар сурате, ки ҳуруфи таҳачҷӣ аз сиву ду ба бисту чаҳор ихтисор ёфта бошад ва чаҳордаҳ сиға ба шаш сиға, далели возеҳ аст бар эҷоз ва ихтисори ин забон...» [6, 22].

Ҷоидаи чорум бо унвони «дар баёни таҷвизи табдили ҳар як аз ҳуруфи бисту чаҳоргонаи форсӣ ба ҳарфи дигар» дар бобати табдили овозҳо ва ҳарфҳо, аз қабилӣ *об – ов, хоб – хов, қач – қаж, қоч – қож, ситех – ситег, Зардушт – Зартушт, фом – вом, бом – бон, навишта – набишта, ёва – ёфа* ва ғ. баҳс мекунад [6, 24-25].

Ҷоидаи панҷум ба замоир, яъне ҷонишинҳо марбут аст. Дар ин ҷоида ғолибан бандакҷонишинҳои соҳибӣ (*аспам, аспаи, аспашон*) ва феълӣ (*гуфтаам, хондаед, омадаанд*) мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд [6, 25-26].

Ҷоидаи шашуми «Бурҳони қотей» ба ҳарфҳои муфрад, ки дар аввал, мобайн ва охири калима барои дарёфти маънои мувофиқи мақсад оварда мешаванд, оид аст.

Дар оғози ин ҷоида муаллиф дар бобати алифи аслӣ ва алифи васлӣ изҳори назар кардааст. Ба андешаи ӯ, алифи аслӣ ду қисм аст: аввал он аст, ки вай ба ҳеҷ вачҳ ҳазф карда намешавад, чун дар калимаҳои *анҷом* ва *андом* ва монанди он, ки агар онро ҳазф кунанд, маънӣ аз байн меравад. Ва дувум он ки чун онро

ҳазф кунанд, чун дар калимаи *устухон* – *стухон* маънӣ ҳамчунон боқӣ монад.

Ва васлӣ он аст, ки дар аввали калимаҳои беалиф ба сабаби зарурати шеърӣ афзуда мешавад. Ҳамчу: *апарвез*, *абедод*.

Баъдан панҷ навъи алиф, ки дар байни калима оварда мешавад, тавзеҳ дода шудааст:

1. алифе, ки пеш аз ҳарфи охири феъл оварда мешавад ва ду қисм аст:

а) ба чиҳати дуои неку бад: *душманат бимирод* ва *Худо ниғаҳдори ту бувод* ва;

б) аз он бо-е фаҳмида мешавад, ки бар аввали феъл оварда мешавад: *дар пойи ту мирам*, яъне дар пойи ту бимирам ва *чаҳонофарин бар ту раҳмат қунод*, яъне раҳмат бикунад;

2. алифи зоида, ки онро ба чиҳати хусни калом ва зарурати қофия оваранд, ҳамчу *сабуксор* ва *ситамгор*, ки дар асл сабуксар ва ситамгар бошад;

3. алифе, ки барои мулобасат ва наздикӣ байни ду калимаи мутаҷонис оранд, ҳамчу: *хандоханд*, *душодӯш*, *пеиопеи*;

4. алифе, ки дар миёни ду калима барои ифодаи маъноӣ **ҳама** ва **тамом** оварда мешавад, ҳамчу: *саросар* ва *саропо*, яъне ҳама ва аз сар то ба по;

5. алифе, ки ба манзалаи вои атф аст, ҳамчу: *такопӯй* ва *такодав*, ки он **такупӯй** ва **тақудав** бошад.

Сипас шаш навъи алиф, ки дар охир илҳоқ мекунанд, зикр гардидааст:

1. ҳарфи нидо, ки ду қисм бошад:

а) худӣ нидо: *шаҳо*, *шаҳриёро*, *саро*, *сарваро* ва;

б) ба манзалаи нидо: *басо*, *хушо*;

2. алифе, ки маъноӣ дуоро ифода кунад:

Ҳеч кас бар ҷойи *ӯ* *нанишинадо*,

Рӯзи шодӣ душманат кам *бинадо*!

Гоҳе ду алифро барои таъкид ва муболиға меоранд:

Гум *шаводо* аз ҷаҳон номи сафар...

3. алифе, ки ба маънии фоилият бошад: доно, бино, гӯё, шунаво, шикобо, зебо, яъне донанда, бинанда, гӯянда, шунаванда, сабркунанда ва зебанда;

4. алифи ишбоъ, ки аз алифи итлоқи арабҳо гирифта шудааст: *камоло, чамоло*;

5. алифи нисбат: *фарохо, дарозо, паҳно*, яъне фарохӣ, дарозӣ ва паҳнӣ;

6. алифи зоида: *султониё, дарвешиё*.

Ҳамчунин дар ҳамин фоида дар хусуси **бои абҷад**, **бои бадал**, **бои қасам**, **тои қарашат**, **доли абҷад**, **шини нуктадор**, **қофи мақсур**, **мими сокин**, **нуни мафтух** ва **мақсур**, **вови баёни замма**, **вави атф**, **вови маъруф** ва **мачҳул**, **вови муҳаффаф**, **вови зоида**, **вови сокин**, **ҳои ҳавваз**, **ҳои баёни фатҳа**, **йои ҳуттӣ**, **йои нисбат**, **йои изофат**, **йои таачҷуб**, **йои хитоб**, **йои лиёқат**, **йои танкир**, **йои исботи сифат** ва ғайра бо мисолҳои мушаххас иттилоъ мавҷуд аст [6, 26-30].

Фоидаи ҳафтум оид ба ҳарфҳо ва калимаҳост, ки барои хусни суҳан ва зинати калом оварда мешаванд ва ба маънӣ дахл надоранд, ба мисли **бои абҷад**, яъне **би**: бигуфт, бирафт, бинагуфт, бинарафт, бинашнид, яъне гуфт, рафт, нагуфт, нарафт, нашнид;

бар: *бархонд, баргуфт, баррафт*, яъне хонд, гуфт, рафт;

фаро: *фаро рафтанд, фаро омаданд, фаро гуфтанд*;

мар: *мар туро, мар ўро*;

худ: *ман худ аз шумоям ва бар шумо худ маълум аст*;

ҳаме: *ҳамерафтӣ, ҳамеомадӣ, ҳамегуфтӣ*;

дар: *доман даркашидан, сар дарпечидан*;

фурӯ: *фурӯ рехт, фурӯ хонд, фурӯ кӯфт* [6, 30].

Дар фоидаи ҳаштум дар бобати ҳарф ва калимаҳое меравад, ки дар охири исм ва феъл бо мақсади ифодаи маъниҳои гуногун оварда мешаванд.

Дар ин фоида пасвандҳои **-манд** (*хирадманд, донишманд*), **-гор** (*омӯзгор, созгор, хидматгор*), **-вар** (*тоҷвар, ҳунарвар*), **-ванд** (*худованд*), **-бор** (*дарёбор, рӯдбор*), **-зор** (*гулзор, лолазор*), **-сор** (*хоксор, кӯҳсор*), **-стон** (**-истон**) (*бӯстон, гулистон*), **-дес**, **-дас**, **-вон**, **-ван**, **-осо**, **-сон**, **-фаш**, **-ваш**, **-гар** (*шамшергар, кордгар*), **-ор** (*харидор, падидор*), **-он** (*афтон, хезон*), **-ак** (**қофи сокин**) (*писарак, духтарак*), **-ча** (*боғча, тоқча*), **-ӣ** (**йои нисбат**) (*Фирдавӣ, Анварӣ*,

Саъдӣ), **-а** (**ҳо**) (яксола, якмоҳа, якрӯза), **-ин** (заррин, симин, оҳанин), **-вор** (шоҳвор, гӯшвор, ҷомавор, номавор), **-на** (ба фатҳи нун) (шоҳона, бузургона), **-дор** (роҳдор, кафишдор, зардор, молдор), **-бон** (боғбон, дарбон), **-вон** (астарвон, уштурвон), **-нок** (ғамнок, хашимнок), **-гин** (шармгин, хашимгин), **-фом** (анбарфом), **-гун** (гандумгун) ва ғ. бо маъниҳои мухталиф, ки онҳо ифода мекунанд, баён гардидаанд [6, 30-31].

Ҷоидаи нухум марбут ба имло ва ҷиғунагии навишти бархе калимаҳост.

Шоидаи таъкид аст, ки дар ҷоидаи қаблӣ, яъне ҳаштум муаллифи «Бурҳони қотеъ» дар иртибот ба пасванди **-вар** тавзеҳ медиҳад, ки «гоҳе **вов**-ро ба ҷиҳати таҳфиф сокин созанд, ҳамчу: *ғанҷур* ва *ранҷур* ва *дастур*» [6, 31].

Донишманди маъруф Эраҷи Афшор дар мақолаи «Китобиносии дастури забони форсӣ» [2, 19-44] дар хусуси дастурҳое, ки ба забони модарии мо ва онд ба он таълифу тадвин шудаанд, маълумоти ҷолиб манзур кардааст.

Ба назар чунин мерасад, ки аксари дастурҳои забони модарии мо дар сарзамини Ҳинд, ки худ бо «Аштадҳия» (Ҳашт китоб)-и Панини маҳди дастурнависии ҷаҳон маҳсуб аст, таълифу тадвин шудаанд ва муҳаққиқон миқдори онҳоро аз 150 бештар тахмин кардаанд. Қуҳантарин ва маъруфттарин дастурҳои забони мо инҳо иборат доништа мешаванд:

1. «Мантиқу-л-хурс фӣ лисони-л-Фурс»-и Абӯҳайёни Наҳвӣ (1247-1352) ба забони арабӣ;

2. «Хулайату-л-инсон фӣ ҳулбати-л-лисон»-и Ибни Муҳанно (байни солҳои 1380-1400) марбут ба қоидаҳои арабӣ, форсӣ, туркӣ ва муғулӣ;

3. «Лисону-л-қалам дар шарҳи алфози Аҷам»-и Абдулқаҳҳор ибни Исҳоқ, мулаққаб ба Шариф (1456);

4. «Тоҷу-р-руус ва ғуррату-н-нуфус»-и Аҳмад ибни Исҳоқи Қисарӣ (Қисорияи Рум, 1492);

5. «Уқнуми Аҷам»-и муаллифи ношинохта, ки соли 1492 дар Осиёи Сағир таълиф шудааст;

6. «Василату-л-мақосид ило аҳсани-л-маросид»-и Хатиб Рустам ал-Мавлавӣ (Осиёи Сағир, 1497);

7. «Рисолаи мушқилкушо»-и Ҳасани Қарохисорӣ (Осиёи Сағир, 1504);

8. «Тухфаи Шоҳидӣ»-и Иброҳим ибни Худододаи Шоҳидӣ (Осиёи Сағир, 1514);
9. «Чаҳор гулзор»-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ (тақрибан дар байни солҳои 1533-1539 дар Мовароуннаҳр таълиф шудааст);
10. «Минҳочу-т-талаб»-и Муҳаммад ибни Ҳакими Зайнамии Шандунии Чинӣ (Чин, 1660);
11. «Мизони форсӣ ё баъзе қонуноти форсӣ»-и Ҷамолиддин Хусайни Шуштарӣ (Азимободи Ҳиндустон, 1751);
12. «Маҷмуъ-ул-қавонин»-и Амир Асадуллоҳ (Ҳиндустон, 1755);
13. «Ҷомеъу-л-қавоид»-и Муҳаммадулихон мутахаллис ба Муҳиб (Ҳиндустон, 1760);
14. «Қоидаҳои форсӣ мусаммо ба «Ҳафт гул»-и Камита Прашад (Лакҳнави Ҳиндустон, 1789);
15. «Қавоиди форсӣ»-и Равшаналии Ансорӣ (Ҷавонпурӣ) (Лакҳнави Ҳиндустон, 1800);
16. «Шачарату-л-амонӣ»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1819);
17. «Қоидаҳои форсӣ»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1819);
18. «Ҷавоҳиру-т-таркиб»-и Муншӣ Сиварам. Дастури манзум дар қолаби қасидаи 830 байтӣ, ки соли 1822 дар Ҳиндустон таълиф шудааст;
19. «Қоидаҳои ал-Мубтадӣ»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1825);
20. «Громари форсӣ ба сурати пурсишу посух»-и Атоуллоҳ (Калкуттаи Ҳиндустон, 1828);
21. «Қонуни забони форсӣ...»-и Аббосқулӣ ибни Мирзомуҳаммади Бодқӯбағӣ (Тифлиси Гурҷистон, 1831);
22. «Рисолаи илми наҳв»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1836);
23. «Хуруфи таҳаҷҷӣ»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1837);
24. «Ҷомеъу-л-қавонин»-и муаллифе ношинос (Калкутта, 1839);
25. «Қоидаҳои форсӣ»-и муаллифе ношинос (Лакҳнав, 1841);
26. «Қавоиди сарфу наҳви форсӣ»-и Абдулкарими Айравонӣ (Табрез, 1845);
27. «Махзану-л-фавоид» ё «Хизонату-л-усул»-и Муҳаммадфоик ибни Ғуломҳусайн (Лакҳнав, 1844);

28. «Сарфу наҳви форсӣ»-и Ҳочимуҳаммад Каримхони Кирмонӣ (1848);
29. «Бадъу-с-сарф»-и Ковус Хон (Мадрас, 1848);
30. «Бароҳину-л-Аҷам фӣ қавонини-л-муъҷам»-и Муҳаммадтақии Сипехр (Теҳрон, 1855);
31. «Сафвату-л-масодир»-и Муҳаммад Мустафо-хон ибни Муҳаммад Равшанхон (Конпури Ҳиндустон, 1864);
32. «Таҳқику-л-қавонин»-и Ҳочимуҳаммад Муҳйиддин Соҳиб (Ҳайрон) (Лакҳнав, 1866);
33. «Дар баёни илми сарф ва наҳв» аз китоби «Матлаъу-л-улум ва маҷмаъу-л-фунун»-и Воҷид Алихон (Лакҳнав, 1866);
34. «Усули барҷастаи завобити форсӣ»-и Абдулҳақи Дехлавӣ (Ҳиндустон, 1869) сарфу наҳви форсӣ ба урду;
35. «Оғози форсӣ»-и Муҳаммади Абдулҳаким (Маратҳаи Ҳиндустон, 1872);
36. «Ашрафу-л-қавонини форсӣ»-и Сайидашраф Алии Гулшанободӣ (Бомбайи Ҳиндустон, 1876);
37. «Дастури порсиомӯз»-и Убайдуллоҳ ибни Аминуддин Аҳмади Сухравардӣ (Лакҳнав, 1880);
38. «Рисолаи наҳви форсӣ»-и Мавлавӣ Имомбахш Саҳбоии Дехлавӣ (Конпур, 1866);
39. «Дастури суҳан» ва «Дабиствони форсӣ»-и Мирзоҳабиби Исфаҳонӣ (Истанбул, 1869, 1890);
40. «Танбеҳу-с-сибён»-и Муҳаммад Ҳусайни Ансорӣ (Истанбул, 1880);
41. «Зубда»-и Муҳаммад Начиби Антоқӣ (Булоқ, 1882);
42. «Лисону-л-Аҷам»-и Мирзо Ҳасан ибни Муҳаммадтақии Толиқонӣ (Теҳрон, 1887);
43. «Қавоиди форсӣ»-и муаллифе ношинос (Бомбай, 1889);
44. «Рисолаи Абдулвосеъ» (Дехлӣ, 1892);
45. «Номаи забономӯз»-и Мирзо Алиакбар Нозимулатиббо (Теҳрон, 1898);
46. «Дастури забони форсӣ»-и Ҷалолиддин Аҳмад Ҷаъфарии Раисӣ (Аллоҳобод, 1905);
47. «Рисола дар баёни музоф ва музоф илайҳи изофа»-и муаллифе ношинос (Бухоро - Когон, 1909);
48. «Дастури забони форсӣ»-и Абдулазими Қариб (1910);

49. «Дастури забони форсӣ»-и Ғуломхусайни Кошиф (Истанбул, 1910).

50. «Таълими лисони форсӣ»-и Хусайни Дониш (Истанбул, 1912);

51. «Наҳчу-л-адаб»-и Начмулғани Ронпури (Лакхнав, 1919);

52. «Сарфу наҳви забони тоҷикӣ»-и Саидризо Ализода (Самарқанд, 1926).

53. «Сарфи забони тоҷикӣ»-и Тӯракул Зеҳнӣ (Тошканд - Самарқанд, 1930).

Чунонки ба мушоҳида мерасад, аз 53 дастури зикршуда 28 дастури забон, яъне тақрибан 53 дар сад аз миқдори умумии дастурҳои зикршуда дар сарзамини Ҳиндустон таълиф шудаанд.

Ба андешаи муҳаққиқон аз ҷониби донишмандони Аврупо низ чанд дастури муҳимми забони форсӣ ба забонҳои латин ва англисӣ олмонӣ таълиф шудааст, ки қуҳантарин ва маъруфттарини онҳо асарҳои зеринанд:

1. «*Rudimenta Linguae Persicae*» ё «Унсурҳои забони форсӣ») таълифи Людовик де Дией (*Ludouico de Dieu*), ки соли 1639 дар Лейдан ба нашр расидааст;

2. «*Grammatica Linguae Persiae*» («Дастури забони форсӣ»)-и Ҷованни Гравио (*Joanne Gratio*), ки соли 1649 дар Лондон ба таъб расидааст;

3. «*Gazophylacium Linguae Persarum*» -и Анже де Сант Ҷозеф (*Ange de Saint-Joseph*), ки соли 1684 дар Амстердам чоп шудааст;

4. «*A Grammar of the Persian Language*» («Дастури забони форсӣ») таълифи Моисес Эдвард (*Moises Edward*), ки соли 1792 дар Нию-Касл ба таъб расидааст;

5. «*Grammatica Linguae Persicae*» («Дастури забони форсӣ») аз ҷониби Франс Лоренс вон Домбай (*Franz Lorenz von Dombay*) (1758-1810) таълиф гардида, соли 1804 дар Виндобона (Вена) ба нашр расидааст;

6. «*A Grammar of the Persian Language*» («Дастури забони форсӣ»)-и Матхев Ламсен (*Matthew Lumsden*) (1777-1835), ки дар ду ҷилд соли 1810 дар Калкутта ба чоп расидааст.

Дар Эрон донишмандони маъруф, аз қабили Маликушшуаро Баҳор, Ҷалолиддини Хумоӣ, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Абдулазими Қариб, Абдулрасули Хайёмпур, Парвиз Нотили Хонларӣ, Аҳмади Ором, Аҳмади Касравӣ,

Муҳаммади Муин, Абдурраҳими Хумоюнфаррух, Аҳмади Тафаззулӣ, Жола Омӯзгор, Содик Киё, Хусрави Фаршедвард, Муҳаммаддабири Сиёкӣ, Муҳаммадризо Ботинӣ, Муҳаммад Чаводи Шариат, Ҳасани Анварӣ, Ҳасан Аҳмадии Гевӣ, Муҳсини Абулқосимӣ, Аҳмади Шафой, Алиашрафи Содикӣ, Ғуломризо Аржанг ва дигарон ба таълифи дастури забон Ҳиммат ғумоштаанд.

Ба хусус, «Дастури забони форсӣ» ё китоби маъруф ба «Дастури панҷ устод», ки ба қалами устодони бузурги забону адаб Маликушшуаро Баҳор, Абдулазими Қариб, Бадеъуззамони Фурӯзонфар, Ҷалолиддини Хумой ва Рашиди Ёсамӣ тааллуқ дорад, дар рӯзгори тадвин (шурӯъ аз соли 1326 ҳиҷрии шамсӣ / 1949) ва чандин сол пас бо ҷопҳои такрорӣ мавриди истиқболи алоқамандон қарор гирифт.

«Дастури забони форсӣ»-и Парвиз Нотили Хонларӣ, «Дастури имрӯз»-и Хусрави Фаршедвард, «Тавсифи сохтмони дастурии забони форсӣ»-и Муҳаммадризо Ботинӣ, «Мабонии илмӣ дастури забони форсӣ»-и Аҳмади Шафой, «Дастур»-и Алиашрафи Содикӣ ва Ғуломризо Аржанг низ аз эътибори фаровон бархурдоранд ва мавриди истифодаи бештар қарор доранд.

Дар Тоҷикистон Саидризо Ализода, Лутфулло Бузургзода, Тӯракул Зеҳнӣ, Ҳамид Бақозода, Бобоҷон Ниёзмӯҳаммадов, Носирҷон Маъсумӣ, Ҳилол Каримов, Додочон Тоҷиев, Шарофиддин Рустамов, Раззоқ Ғаффоров, Шавкат Ниёзӣ, Фарҳод Зикриёев, Назаршоҳ Бозидов, Абдусаттор Мирзоев, Муҳаммадӣ Исматуллоев, Баҳриддин Камолиддинов, Салом Абдураҳимов, Муқим Акрамов, Мукаррама Қосимова, Саломат Раҳматова, Қурбонҷон Саидова, Саид Ҳалимов, Ҳомид Маҷидов ва дигарон дар таълифу тадвини бахшҳои ҷудогонаи дастури (грамматикаи) забони тоҷикӣ саҳми назаррас доранд.

Як зумра донишмандони русу шӯравии собиқ низ аз қабili Михаил Степанович Андреев, Иван Иванович Зарубин, Евгений Эдуардович Бертелс, Александр Александрович Семёнов, Александр Арнолдович Фрейман, Александр Николаевич Болдирев, Вера Сергеевна Расторгуева, Анна Зиновевна Розенфелд, Роза Львовна Неменова, Аза Алимовна Керимова, Михаил Николаевич Боголюбов, Людмила Владимировна

Успенская, Алберт Леонидович Хромов, Иосиф Михайлович Оранский, Владимир Аронович Лившиц, Владимир Александрович Капранов, Степан Чаводович Арзуманов ва дигарон дар бунёду таҳкими асосҳои илмии забоншиносӣ ва дастурнависиҳои тоҷикӣ ба ваҷҳи неку мусоидат кардаанд.

Дар робита ба «Дастур» ё «Грамматика»-и академии забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ бояд гуфт, ки чилди аввали он, ки аз бахши сарф иборат аст, бори аввал соли 1985 ба нашр расид. Баъдан чилди дувуми «Грамматика», ки марбут ба наҳв аст, иборат аз ду китоб chop шуд. Бояд таъкид кард, ки бахши сарфи ин асар асосан дар заминаи ҳафт ҷузъи ҷудогонаи «Очеркҳои грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», ки қаблан дар солҳои гуногун ба нашр расида буданд, таълиф шудааст.

Рӯзгори Истиқлол зарурати таълифи ин асарро аз нигоҳи нави истиқлоли забони модарӣ ва айёми давлатдорӣ мустақили миллий пеш овардааст. Бино бар ин, вақти он фаро расидааст, ки Дастури забони тоҷикӣ бар мабноси дастовардҳои забоншиносии тоҷикӣ ва кишварҳои дигар, ки дар ин замина ба қомеъии назаррас ноил омада, таълифоти арзишманд анҷом додаанд, ба вучуд оварда шавад.

КИТОБНОМА

1. Ар-Розӣ, Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайс. ал-Муъҷам фӣ маъойири ашъори-л-Аҷам. Ба тасхеҳи алломаи саъиди марҳум Муҳаммад ибни Абдулваҳҳоби Қазвинӣ, бо муқобала бо шаш нусхаи хаттии қадимӣ ва тасхеҳи Мударрисӣ Разаӣ. / Шамсиддин Муҳаммад ибни Қайс ар-Розӣ. – Техрон, 1340. -553.
2. Афшор, Эраҷ. Фарҳанги Эронзамин. Ҷ.2. Китобиносии дастури забони форсӣ. / Эраҷи Афшор. – Техрон, 1333. – С.19-44.
3. Ахвледиани В.Г. Фонетический трактат Авиценны./ В.Г. Ахвледиани. – Тбилиси, 1966. -165с.
4. Барроу Т. Санскрит. Перевод с английского Н. Лариной. Редакция и комментарий Т.Я. Елизаренковой. / Т.Барроу. – М: Прогресс, 1976. -412с.
5. Берунӣ, Абурайҳон. Китобу-т-тафҳим ли авойили сино'ати-т-танчим. Тасхеҳ ва муқаддимау ҳавошӣ ба ҳомаи устод Ҷалолиддини Ҳумой. / Абурайҳони Берунӣ. – Техрон, 1362. -746 саҳ.
6. Бурҳон, Муҳаммадхусайн. Бурҳони қотей. Ҷилди 1. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳакот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. / Муҳаммадхусайни Бурҳон. – Душанбе: Адиб, 2004. -416с.

7. Ғиёсуддин, Муҳаммад. Ғиёсу-л-луғот. Ҷилди 1. Алиф-шин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. / Муҳаммад Ғиёсуддин. – Душанбе: Адиб, 1987. -480с.

8. Ибни Сино, Абуалӣ. Осори мунтахаб. Донишнома. Ҷилди якум. / Абуалӣ ибни Сино. – Душанбе: Ирфон, 1980. – С.29-139.

9. Убаҳӣ, Ҳофиз. Тухфату-л-аҳбоб. Ҳозиркунандаи нашр ва муаллифи муқаддима, тавзеҳот, илова ва феҳристҳо Ҳафиз Рауфзода. / Ҳофиз Убаҳӣ. – Душанбе: Ирфон, 1992. -288с.

ДАСТУР ВА ДАСТУРНАВИСӢ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақола нахуст сайри таърихи вожаи «дастур» анҷом пазируфта, баъдан дар бобати таърихи дастурнависӣ дар олам ва аввалин дастурнависони забони мо маълумот оварда шудааст.

Ҳамчунин муаллифи мақола дар хусуси зарурати таълифи дастури нави забони тоҷикӣ бо назардошти дастовардҳои имрӯзаи забонишиносӣ ва рӯзгори Истиқлоли миллӣ изҳори назар кардааст.

Калидвожаҳо: забон, дастур, дастурнависӣ, забони тоҷикӣ, забонишиносӣ, забони модарӣ.

ГРАММАТИКА И СОСТАВЛЕНИЕ ГРАММАТИКИ В НАШЕМ ЯЗЫКЕ

В статье первоначально осуществлен экскурс в историю слова «дастур», затем приведена информация об истории составления грамматик в мире, а также о наших первоначальных составителях грамматики.

Автором статьи также высказано мнение о необходимости составления и новой грамматики таджикского языка с учетом современных достижений языкознания и достижений эпохи национальной независимости.

Ключевые слова: язык, грамматика, составление грамматик, таджикский язык, языкознание, родной язык.

GRAMMAR AND GRAMMAR COMPILATION IN OUR LANGUAGE

This article is a guide to the exercise of «dastur» word history, which contains information on grammars compilation in the world as well as on the first authors of grammar.

The author of article has stated an opinion on necessity of Tajik new grammar compilation taking into account modern achievements of linguistics and outputs of national independency epoch.

Key words: language, grammar, compilation of grammars, Tajik, linguistics, native language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Султонов Мирзоҳасан – узви вобастаи АИ ҶТ, доктори илми филология, сарҳодими илмии Институти забон ва

адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru.

Сведения об авторе: Султонов Мирзохасан – член корреспондент АИ РТ, доктор филологических наук, главный научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки Академии наук Республики Таджикистан. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru.

Information about the author: Sultonov Mirzohasan – Associate Member of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Philology, Chief Scientific Worker of Institute of Language and Literature named after Rudaki, Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Тел.: +992 93 526 98 05; E-mail: sulton_66@mail.ru.

УДК: 491. 550. 0

ВОЖАҲОИ СУҒДӢ-ЯҒНОБӢ ДАР ТОПОНИМИЯИ МУЗОФОТИ ҒОНЧӢ

Тӯраев Б.

Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ

Номвожаҳои ҷуғрофӣ ҳамчун воҳиди луғавии забон ҷузъи ниҳоят устувору тағйирнопазири забон буда, дар минтақаи марзҳои таърихӣ марҳилаҳои гуногуни ташаккул ва таҳаввули забонҳои куҳанро ҳамчун оина инъикос менамоянд. Дар дарозии таърих номҳо шояди бисёре аз табaddулотҳо – гоҳ инқирозу гоҳе инкишофу пешрасти тамаддуни инсонӣ буданд.

Ҳар номвожаи ҷуғрофӣ дорои сирри асрор ва муаммои таърихӣ мебошад ва танҳо назари мӯшикофонаи муҳаққиқ метавонад сирре аз сирҳои номвожаҳои куҳани таърихро ошкор ва маънидод кунад.

Ноҳияи Деваштич (собиқ Ғончӣ), ки яке аз ноҳияҳои имрӯзаи вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, дар гузаштаи дур яке аз қисматҳои шарқии Уструшанай Суғди Қадим буд, ки аз ҷанб шаҳраку деҳаҳои аҳолинишини суғдизабон иборат буд.

Деваштич [Dēvāštīč] аз шумори антропонимҳои таърихӣ (номи шахс) ва алҳол ба сифати ойконим (номи шаҳру ноҳия) ифодакунандаи номи ноҳияи собиқ Ғончӣ мебошад. Номвожаи ҷуғрофии ифодакунандаи номи ноҳия дар асл аз шумори номвожаҳои таърихӣ ифодакунандаи номи ашхос мебошад, ки вожаи содаи суғдӣ буда, дар асри VIII-и мелодӣ номи яке аз

қаҳрамонони халқи тоҷик, шоҳи Суғд ва дар охир ҳокими Панҷакент - Деваштич буд.

Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба хотири абадӣ гардонидани ном ва хотираи қаҳрамони халқи тоҷик Деваштич номи собиқ ноҳияи Гончӣ ба номи ин абармарди таърихӣ гузошта шуд.

Оид ба маънои номвожаи алҳол ҷуғрофӣ ва дар гузашта атропоним, яъне номи шахсияти маъруф байни муҳаққиқони эроншинос фикрҳои гуногун ҷой доранд. Номи ихшид-шоҳи Суғд Деваштич дар матнҳое, ки аз вилояти Син-Сзяни (Шингони ориёӣ, макони суғдиён ва сакоиҳои эрониноҷод буд) Чин, харобаҳои Панҷакенти бостонӣ ва Джи Муғ ба даст омадаанд, боқӣ мондааст.

Маънои ҷузъи аввали маънодори ин номвожа *diva*<суғ. *ḍun*>, ки дар бисёр луғатҳо ва асарҳои таҳқиқотии муҳаққиқони риштаи забоншиносии эронӣ то андозае ошкор карда шудааст, ‘дев’ мебошад, ки вожаи суғдӣ буда, дар асл як вожаи умумиэронӣ аст ва дар матнҳои хатти меҳии даврони хахоманишии забони форсии қадим дар шакли *daiva*-дев, ав. <*daiva*, паҳл. ашк. *diva*, паҳ. *diva*, суғ. <*diva*-дев омадааст.

Ҷузъи дуввуми калима *štyč* (*yč*=>*ič*, *ič*) бо пасванди маконсоз, яъне форманти суғдии -*yč*, *ič*, (*ič*) пасванди маконсоз буда, далолат ба макон мекунад.

«Калимаи *ḍyw’štyč* бори нахуст дар матнҳои дастнависҳои суғдӣ, ки соли 1933 аз Қалъаи Кӯҳи Муғи (д. Хайробои ноҳияи Айнӣ) Ҷумҳурии Тоҷикистон ба даст омадааст (ниг. «Согдийский сборник». Л., 1934) ба мушоҳида мерасад, дар ҳошияи он, яъне дар поварақи дастнавис омада: *ḍw’syk MLK’ sm’rknč MR’Y ḍyw’ štyč* шоҳи суғдӣ, ҳокими Самарқанд Деваштич. Ҳамин вожаи мазкур бори нахуст дар матни суғдии монавие, ки соли 1944 таҳқиқ шуд (М 549), дида мешавад ва матни дастхат аз Синтсзяни (Шингони бостонии ориёӣ) Чин ба даст омадааст, ки вожаи Деваштич дар муқобили вожаи мансуби сифати *xwrmztyč* ‘хурмуздӣ’ (ахурой, хурмузӣ) [6, 142] қарор гирифтааст.

Нашркунандаи матнҳои суғдии ҳазинаи Кӯҳи Муғ А. А. Фрейман-мусташири руси шӯравӣ-дар вақти хондани вожаи

δuw'styč чунин чузъҳои вожаҳо дақиқан муайян кард: 1) пасванди номии -yč; 2) вожаи суғдии δuw 'дев' (чин), аз эронии қадимаи *daiva; 3) аз эронии қадимаи (хамчунин авастоии) сифати феълии замони гузаштаи *ašta, -аз решаи феълии аз- 'гаштан (ҳаракат кардан), водор кардан' ва ё баргирифта аз сифати феълии замони гузаштаи эронии қадимаи *hašta-аз решаи феълии haz-'гирифтани'

Дар навбати аввал, чунон ки А.А. Фрейман пешниҳод кардааст, вожаи суғдии δuw'styč эҳтимол меравад ба маънии аз ҷониби девҳо гумоштасуда, аз ҷониби девҳо водоршуда, девзада, девона бошад, дар навбати дувум (кас), ки ўро девҳо осеб расонидаанд, савдой, девзада, деврасида, осебрасида, чинзада бошад [9, 461].

Дар шарҳу маънидоди вожаи δuw'styč дар фарҳанги суғдӣ-форсӣ-англисӣ-и муҳаққиқи суғдшиноси эронӣ Б. Қариб (шогирди Пури Довуд ва Хенинг) чунин ишорате оварда шудааст: δuw¹ В. М. δēw (dyw²) e<daiva Gobl. -y; pl-t; ob/ pl-ty (y) (h)^ voc.- 'анг. demon; δuw³ В. М. δēw-фиребгар, фиребкор, ғайриқобил; δuw'styč M/-аҳриманӣ, девӣ; δēwāštīč-demoniac; δuw'styč S. δēwāštīč, δi wāštīč G pr. name Dewashtich (a Sogdian Prince)-номи шохзодаи суғдӣ, Дивоштич МД.; dywm'nwg C.-девдор, девмонанд, девчусса; δēw-mānuk, англ. demon-like, demonak; δuwus M δēw-mēč-девӣ, аҳриман, шайтон, чин; δuwny'ty M/-девона, девдор, девзада (чинӣ, чинзада, чинвара), девгирифт. fool δēw-nyāte BBB [16,148]; δuwstn M; δew(a)stān-макони девон (девистон) англ. demonas place; δuws't B,M-аҳриманӣ, аҳриманофарида (девдор, чинӣ, чинвара) δēw - sāt(δuws't)-девзад, девзада, деврасида, англ. demoniac [3 ,150-151].

Вожаи мазкурро яъне «дев»-ро суғдшиноси дигари эронӣ Ҳасан Ризоии Боғбедӣ (шогирди Симс Вильямс) чунин шарҳ додаст: δuw-дев, чин (ҳолати мустақим, ба ҷои ғайримустақим) [2, 114].

Барои тасдиқи гуфтаҳои боло ва барои исботи фикрҳои худ оид ба этимологияи вожаи δ uw'styč А.А. Фрейман матни суғдии

1

2

3

монави́ро меора́д, ки дар хошияи он вожаи *δuw'styuč*-доштани сифати 'девзада, девдор, чинзада, шайтонӣ' омада ва дунболи В. Хеннинг *ū* низ вожаи мазкурро 'девзада, девдор, шайтон' тарчума мекунад[18,461].

Муҳаққикон О.И. Смирнова ва М.Н. Боголюбов оид ба фарзияҳои А.А. Фрейман ибрози назар карда таъкид медоранд, ки: «Чизи аз ҳама муҳимме, ки диққати касро ба худ ҷалб мекунад, ин далели қотеъ аст, ки дар вожаи *xwrmztyč*-и матни суғдии монавӣ пасванди суғдии -уъ пасванди номӣ, яъне пасванди номии исмшуда набуда, балки пасванди мансуби сифати феълии суғдӣ аст, яъне 'мансуб ё нисбат ба Хурмузд', 'хурмуздӣ, ахурой' аз исми чинси *xwrmzt* 'Хурмузд'. Бояд қайд кард, ки дар вожаи суғдии *δuw'styuč* низ айнан ҳамон пасванди калимасозе истифода шудааст, ки мо онро дар вожаи *xwrmztyč*-и суғдии монавӣ дидем. Пас он чи ки муҳаққиқ А.А. Фрейман вожаи *δuw'styuč*-ро 'гумошташудаи девон, девдор, девзада, девҷусса' медонад, аз ҳақиқат дур аст. Чунки як ҷузъи вожаи мазкур, ки ба 'дев' мансуб аст, наметавонад маънои бо дев ё девонро дошта бошад ё маънои фиристодашуда ё гумошташудаи девҳоро дошта бошад, дар акси ҳол вобастакунии *δuw'styuč* (*y*) *styuč* мебоист чунин тарчума шавад: «дар дунёи ба гумошташуда мансуб», ки матлаби асосиро равшан намекунад, масалан, он чи дар матлаб гуфта мешавад 'дар олами девҳо' дар ин ҷо ба ҷашм намеҳӯрад.

Ҳамчунин метавон ҳаде зад, ки калимае, ки дар асоси он сифати нисбии суғдии *δuw'styuč* ба вучуд омадааст ва ё сохта шудааст, монанди вожаи форсии қадим, яъне исми чинси *xwrmzt*-Хурмузд мебошад. Исми хос ё исми чинси мавриди назарро мо он вақт метавонем дарк созем, ки агар пасванди-уъ (маконсоз)-ро дар вожаи *Syw'st* на ба воситаи решаи феълии форсии қадимаи *az-* ва ё *haz-*, балки ба воситаи решаи феълии форсии қадимаи **šau*-ҳаёт, зистан, зиндагӣ маънидод кунем ва тафсир намоем.

Авасто як ибораи зебоеро дар матнҳои худ нишон додаст, дар шакли *gava-šitay* – ба маънии «мавзеъ ё маконе, ки он ҷо ҳайвони шохдор (гов) мечарад» (яъне макони ҳайвони калони шохдор). Зимни таҳлили вожаи фавқуззикр метавон би ин натиҷа

расид, ки **daiwa-šitay*-‘макони сукувати девҳо’, ‘дӯзах’→**šita*-зистан гирифта шудааст (муқоиса шавад бо вожаи авестиини *anašita*-‘беодам’), [12, 510].

Вобаста ба ин андеша мавҷуд будани вожаи суғдии **dēwašt*<**daiva-šitay-daiwašita*-бо садоноки кӯтоҳи –а- байни ду ҷузъи як вожаро метавон чун мисол дар таркиби топонимияи ноҳияи Панҷакенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар номи ҷуғрофии Диваштай [*Divaštay*] аз ‘дивашт-тай’ дид (бо номи Деваштай дар музофоти Панҷакент, дар қад-қадӣ рӯди Моғиён қаторкӯҳе вучуд дорад. Ҳамчунин дар резишгоҳи дарёи Моғиён, дар наздикии соҳилҳои рӯди Шинг қаторкӯҳе бо номи Вағиштон вучуд дорад ва ғайра). Вағиштон форс.қадим <*bagastana*=>*bayistan*-‘макони худоён’, муқ. суғд. *βγyst’n* ‘макони худоён’, муқ. Вогат (Истаравшан форс. қадим <*Bagat*>, <суғ. *Bāγ’t*-макони худоён): [16, 579] ва ғайра, ‘кӯҳҳои Диваштай ё Дивашт (‘он ҷое ки макони девон аст’).

Дар қисмати шимолушарқии шаҳри Душанбе мавзеъе бо номи Девдара (ноогоҳона имрӯз бо Гулдара) маъруф аст, ки алҳол дар он ҷо деҳаи аҳолинишин бунёд ҷфтааст. Маънои Девдара-‘дараи девҳо’, макони чину дев ва парӣ мебошад, инчунин маънои “дараи калон”-ро низ дорад. Дар баробари мисолҳои боло метавон боз номвожаи ҷуғрофиро мисол овард, ки аз нигоҳи маъно ба мисолҳои дар боло зикршуда хеле монандӣ дорад, масалан, Девлох, форсии *dīvlāx*, *dīvistan* ‘макони девҳо’, ‘макони чинҳо ва шаётин’, муқ. суғдии *δywst(n) δēwastan* [17, 1118.]. Мунтаҳо бо барқарор кардани ҷузъи **dēwašt* дар вожаи *δyw’štyč*, ки садоноки –а- байни ду компонент ҳамчун садоноки дароз омадааст, ин суннати навишти орфографияи суғдӣ дар матни арабии он низ равшан инъикос ҷфтааст: *dīwāštī* ديوانشتی

Чунон ки мушоҳида мешавад, дарозшавии садонок дар ҷузъи дуюми вожа аз оғоз тибқи қонунмандии забони суғдӣ будааст (ҳодисаи дарозшавии садоноки –а- дар вожаҳои *βγ’ptyč* ва *δyw’štyč* [16, 141-142]; ҳамчунин дар бораи дарозшавии садоноки –а- дар ҷузъи дуюми вожа дар забони авастӣ [12, 398] (*upaīri-saena-*), S. 44, S 100a). Ин ҳолат бештар дар вожаҳои сифатӣ, ки дар исмҳои хоси ба воситаи пасвандҳои суғдии –č, -yč,

ууѣ сохта шудаанд, ба назар мерасанд. Чунончи: sm'rkndѣ* samārcandīѣ (оид ба вожаи sm'rknsѣ бо садоноки дарози –а- дар асоси хуччатҳои Кӯҳи Муғ, дар навиштаи суғдии аз Тибет бадастомада [14,371]; [12,X,504] “самарқандӣ”, βγ'ptyѣ аз Бағопад, бағопадӣ аз эронии *baga-pada ‘макон ӛ мавзеи сукувати худоӛн’ ҳамчунин вожаи мавриди назари мо δyw'styѣ δyw'styuѣ *dēwāštīѣ метавонад тарҷума шавад ба зайли ‘аз Девашт, деваштакӣ. Муқоиса: Яғноб ва яғнобӣ; Xūfeg-хуфӣ, Xāgāej-аз Хоруғ, хоруғӣ.

Дар матнҳои дорои мазмуни динии суғдии монавӣ вожаи βγ'ptyѣ маъноӣ “осмонӣ”-ро дорад, вожаи δyw'styѣ бошад, дар матнҳои суғдии монавӣ ба маъноӣ ‘чинзада, девзада, девона, паризада, арқавара омада, яъне шарҳ дода шудаанд.

Равшантар аз ҳама дар хуччатҳои Кӯҳи Муғ, яъне дар матнҳои суғдии аз Кӯҳи Муғ (охирин иқоматгоҳи сангии Деваштич) бадастомада вожаи δyw'styѣ ҳамчун насаб (лақаб аз рӯи ҷои таваллуд, насаб аз рӯи ҷои зодгоҳ), яъне насаби феодалӣ калон - ‘аз Девашта’ омадааст.

Ҳамин тариқ, шахсияти бузурги таърихӣ, қаҳрамони миллати тоҷик, ки сарлашқари бузурги суғдиҳо дар ҷанги муқобили арабҳо дар асри VIII буд, яъне Деваштич, на бо он ном, ки волидонаш ба ӯ ном гузошта будаанд, балки аз рӯи таҳаллусаш-Деваштич, ки зодгоҳи ӯст, гирифта шудааст, яъне доҳии Деваштакӣ.

Маъноӣ вожаи Деваштич “деваштакӣ, аз Деваштак” мебошад ва худӣ номи зодгоҳи қаҳрамони номбурда – Девашт бошад, маъноӣ ‘девдор, макони девҳо’-ро дорад (мук. Девдара).

Ин нуқтаи назар, ки вожаи δyw'styѣ ба маънии аз Девашт, деваштакӣ’ буда, ҳамчун таҳаллусу лақаб истифода мешудааст (на ба маъноӣ ‘девҷусса’, ‘девсурат’, ‘девдор’, ‘девзада’) дар шакли ad-Divāštī الدواشتӣ дар “Таърихи Табарӣ” низ зикр гардидааст. Ҳамчунин дар “Таърихи Табарӣ” қайд шуда, ки яке аз пайравон ва наздикони Деваштич бо номи деҳгон Иштихон, ки собиташ номидаанд арабҳо, аз рӯи нисбаи зодгоҳаш ном гирифта мешудааст, дар шакли “Собит Иштихончӣ”. Деваштич аз муосирони ду ҳокими дигари Суғд – Тархун ва Ғурак буд [11].

Ғонҷӣ [ʔānǰī]-дар гузашта номи ноҳия ва алҳол номи шаҳрак, яъне маркази маъмурии ноҳияи имрӯзаи Деваштич. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон номи ноҳияи Ғонҷӣ ба номи Деваштич иваз карда шуд. Имрӯз маркази маъмурии ноҳия номи Ғончиро гирифтааст.

Оид ба номвожаи ҷуғрофии Ғонҷӣ байни омма ва байни муҳаққиқони забоншинос фикру мулоҳизаҳои зиёд мавҷуданд. Мутаассифона, ин номвожаи хеле зебову қадимаи суғдии тоҷикӣ то ба имрӯз шарҳу маънидоди пурраи илмӣ ҳудро наёфтааст, бинобар ҳамин бо ҳукми номвожаи ҷуғрофии «бегона» ба рӯйхати номвожаҳои эҳтимолии тоҷикӣ ворид шудааст.

Маркази маъмурии ноҳияи имрӯзаи Деваштич-шаҳри Ғонҷӣ дар самти чапи дарёчаи Сойи Басманда воқеъ гардидааст.

Оид ба номвожаи (топоним) Ғонҷӣ дар сарчашмаҳои хаттии қадима чизе сабт нашуда бошад ҳам, вале бошандагони он номи диёри ҳудро аз калимаи «ғунҷӣ» медонанд. Гӯё одамон аз мавзеҳои гуногун ба ин ҷо омада, ғун шудаанд, яъне ҷамъ шудаанд. Аммо баъзе ҳолдонҳои таърихи гузашта номи зодгоҳи ҳудро «хонҷӣ» маънидод намуда, мегӯянд, ки он аз ҷузви «хон» (дастархон, нозу неъмат) ва пасванди –ҷӣ таркиб ёфтаасту маънояш «манзили мардуми меҳмоннавоз» аст.

Гурӯҳи дигар маънои топонимии «Ғонҷӣ»-ро аз калимаи «ғунча» ва баъзеҳо аз «хонҷӣ» ё худ «хонча», ки гӯё маънои «хонигарии хурд»-ро дошта бошад, меҳисобанд. Инчунин дар лаҳҷаю шеваҳои забони тоҷикӣ калимаи «хонч» ҳамчун истилоҳи ползкорӣ истифода мешавад. Дар ҳақиқат, мардуми Ғонҷӣ боғбонону боғдорон ва тоқпарварону ползкорони хубанд, инчунин ангири сершарбати минтақаи Ғонҷӣ дар ҷумҳурӣ маъруф аст. Аммо чунин маънидодҳо ҳама омиёна, мардумӣ, тафсириҳои сунъӣ ва эҳтимоли буда, аз ҳақиқати илмӣ хеле дуранд.

Перомуни номвожаи ҷуғрофии Ғонҷӣ баъзе аз муҳаққиқон низ дар замони Шӯравӣ ибрази андеша намуда, оид ба сарнавишти топоними мазкур назари хешро рӯйи қоғаз овардаанд. Аз ҷумла, номзади илми филология С. Қораев дар рӯзномаи «Совет Тоҷикистонӣ» (30 апрели соли 1974) бо номи «Ғонҷӣ» мақолачае нашр кардааст [3, 4]. Сонитар С. Қораев оид ба этимологияи (решаи калима) номи Ғонҷӣ дар мақолаи

дигараш «Ўрта Осиёдаги баъзи ном жойлари» («Баъзе ҷойномҳои Осиёи Миёна») низ таваққуф намудааст. Муаллифи номбурда дар мақолаи худ номи Ғончиро дар шакли «Ғанҷӣ» (!) сабт намуда, ин номвожаи (топоним) ҷуғрофии қадимаи суғдӣ - тоҷикиро бе далелу бурҳон омиёна ва хеле кӯчагӣ «қӯйҷӣ» (ғанҷӣ) гӯён маънидод кардааст [4, 18-19].

Пас аз муддати мадид, дар раддияи мақолаи бебунёди С. Қораев муҳаққиқи варзидаи риштаи ономастика (номшиносӣ) забоншинос А. Абдунабизода дар мақолаи илмӣ-оммавии худ бо номи «Ғонҷӣ» [1, 28-29] бо чанд далели нисбатан қотеъ ақидаҳои С. Қораевро ботил карда, таъкид мекунад, ки: «...тавзеҳу маънидоди номи Ғонҷӣ ба мисли номҳои қадимаи Уструшан: Ғазантарак (юнонии Ғаза), Воғат (Бага, Баға, Вағат, Фағат), Ругунд, Варзик (Варсиқи имрӯза -Т. Б.), Метк, Басманда, Угук, Хушекат//Хишеват, Даҳкат, Росровут, Качровут, Мучун, Дархон, Сумбулканд ва ғайра танҳо дар заминаи забонҳои эронӣ (ба вижа эронии шарқӣ –Т. Б) имконпазир аст. Зеро бозёфтҳои бостоншиносии солҳои охир гувоҳи онанд, ки дар ин сарзамин ҳазорҳо сол муқаддам тамаддуни башарӣ (гузаштагони тоҷикон-суғдиён ва масагетҳои ориёии шарқӣ) сукунат доштанд.

Номи «Ғонҷӣ»-ро дар шакли «Ғанҷӣ» сабт намудани С. Қораев дар асоси ба инобат нагирифтани имлои номҳои тоҷикӣ сар задааст.

Топоним ва ё номвожаи Ғонҷӣ бозмондаи (субстрат) яке аз лаҳҷаҳои шарқӣэронии суғдӣ буда, сарнавишти онро танҳо дар асоси далелҳои забонии забонҳои эронӣ дақиқ кардан мумкин аст. Масалан, дар забони форсии миёна (асри IV пеш аз мелод то асрҳои VIII-X мелодӣ) ва форсии нав вожаҳои хон, хоник, хониғ, хонӣ (чашма, чоҳ, ҳавз, ҳавза, наҳр), яғнобӣ ва осетинӣ хан, хон, хок (чашма, наҳр, канал) бо авестиҳои хān ва «хапака»-и форсии қадим ҳамреша мебошад. Ба ин маънӣ калимаи хан, хон дар як қатор номҳои ҷуғрофӣ низ боқӣ мондааст. Чунончи: Хонсар, Хоник, Хонсарак (Эрон), Хони Сар, Хоник, Ханивик, Хансара, Хони Лап, Витихон, Ханкуна, Хонзой, Хонзойи Сар, Хантака (Водии Яғноб) ва ғайра. Сарнавишти вожаи «хон» (дар шаклҳои хо, ха, ғон, хан, хон) низ дар асоси феълии «канн» ба маънои «канда», «кандан», «кофтан» алоқаманд мебошад» [1, 28-29].

Дақиқан вожаи Ғонҷӣ аз хантӣ ва хантики суғдии яғнобӣ аст, ба маънои чӯй, чӯйбор, чӯйборӣ (назди чӯйбор). Ин қабил номҳо дар топонимияи Болооби Зарафшон, Кӯхистони Мастчоҳ ва хоссатан дар водии Яғноб зиёд ба назар мерасад.

Масалан: Хантӣ-чӯйборӣ (Ғарчик-кӯхистонӣ), Хантӣ-чӯйбор, қадди чӯйбор, лаби чӯйбор. Инчунин асоси пайдоиши калимаи канал ва хандак (аз кандак, вожаи хандак аслан калимаи суғдӣ буда, ба арабӣ иқтибос шуда, дар шакли хандак боқӣ мондааст) ва пасояндҳои кат, канд, канду кент дар номҳои ҷой ба маънои «хона», «деҳа», «шаҳр», «макону манзил» низ аз асоси феълии «канн» ва «ката»-и тоҷикии қадим мебошад. Хулоса, сарнавишти вожаи Ғонҷӣ аз «ханакай»-и эронии бостон буда, маънояш чӯй, чӯйбор, наҳри об, чӯйбори калони пуроб мебошад. Релефи ҷойгиршавии шаҳраки Ғонҷӣ ҳам ба номи он мувофиқат мекунад, воқеан шаҳрак дар канори наҳри обе қарор дорад, ки аз Соии Басманда об меояд ва ҳоло болотар, дар қисмати ҷанубии Ғонҷӣ обанбори Даҳанасой воқеъ аст, ки дар замони шӯравӣ барои захира қардани оби Соии Басманда сохта шуда буд. Аз таърих маълум аст, ки зиндагии ориёӣҳо ба кӯҳ, дара, водӣ, рӯду марғзорҳо, наҳру чӯйборҳо ва ғайра иртибот дорад.

Дигар ин, ки дар Самарқанди бостонӣ, ки дар гузаштаи дур то хурӯчи арабҳо, ба Осиёи Миёна пойтахти Суғд буд, то ба имрӯз бо номи Ғонҷӣ чӯйи калони қадима ҳаст, ки он низ бо Ғонҷӣ (номи шаҳр) ҳаммаъност. Илова бар он рӯди бузурги Гангро дар паҳлавӣ (форсии миёна) «ғонч» низ мегуфтанд, аз паҳл. *γānč*. Оид ба маънои луғавии калимаи «ғон» дар баъзе сарчашмаҳои пешин низ баъзе ишораҳо мавҷуд аст.

Аз ҷумла, муаллифи луғати «Бурҳони қотеъ» менависад, ки: «Ғона (Ғон) номи шаҳрест, ки дар ҳудуди Яман. Гӯянд, хоки он шаҳр тилло дорад. Зеро ки хокрӯбаи онро мешӯянд ва аз суниши (резаи) он тилло (зар) бармеояд». (Маъҳаз) Ба гуфти Ёкути Хамавӣ дар «Мӯъҷаму-л-булдон»: «Ғона шаҳрест бузург дар ҷануби билоди Мағриб муттасил ба билоди Судон» [1, 28-29].

Зиндагии инсон пеш аз ҳама ба об вобастагӣ дорад, ва ҳаёти инсоният ва умуман мавҷудияти зиндари бидуни об тасаввур қардан мумкин нест. Бинобар ҳамин аз огози таърихи

башар мардуми он шахру деҳаҳои худ ва бошишгоҳҳои худро дар канори рӯду наҳр ва ҷӯйбору чашмаҳо бунёд мекарданд.

Бояд эътироф намуд, ки муайян кардани сарнавишти номҳо, махсусан номҳои қадими кишварамон хеле заҳматталаб буда, тақозо менамояд, ки дар ин бобат далелҳои таърихиву бостоншиносӣ, мардумшиносӣ, фолклор, пеш аз ҳама таърихи забонро ба инобат гирифтани зарур аст. Аз ин рӯ, маънидоди номвожаи қадимаи суғдӣ - тоҷикии Ғонҷӣ (аз форсии бостон ‘ханакай’ ва суғдии “хантӣ”, ‘хантӣ’-наҳр, ҷӯйбор, хандак, яъне, хандак-наҳр), яғн. “хан”-ҷӯй, ҷӯйбор дар асоси кӯйҷии (ғанҷии) туркӣ комилан беасос буда, як маънидоди кӯчабоғии омиёна асту бас!

Даҳкат (**Dahkat**) номи деҳаи аҳолиниш дар қисмати ҷанубу шарқии ноҳияи Собик Ғонҷӣ мебошад. Номвожаи Даҳкат калимаи мураккаби суғдӣ-яғнобӣ буда, аз ду ҷузъи маънодор, яъне шумора-дах, дувумӣ исм-кат сохта шудааст. Номвожаи **Dahkat** дар талаффузи имрӯзаи худ шакли нимаи дуввуми давраи сеюми таърихӣ аст, ҷузъи **dah** тарзи ғӯиши ғарбиэронии тоҷикӣ аст. Шакли дурусти суғдии он **d>skt<d>sk>t<d>sk>t** аст, яъне **das**-шумораи суғдӣ аст, дар форсии қадим **dasa**, дар авастой **dasa** дар забонҳои бадахшонӣ **das** ва дар яғнобӣ **das**, дар тоҷикӣ даҳ. Ҷузъи дуввум “кат”- калимаи суғдӣ (**kat**) буда, маънои “хона”-ро дорад, дар яғнобӣ **kat**-хона. Маънои пурраи номвожаи Даҳкат-дах хона, даҳ буна, даҳ манзилгоҳ мебошад. Бо шумораву исм сохтани номвожаҳои ҷуғрофӣ суннати қадимаи мардуми ориёинажод мебошад. Масалан, номвожаи ҷуғрофии суғдии Панҷакент, ки шакли талаффузи дурусту ибтидоиаш Панҷекат ва Панҷката, маънояш “панҷ хона”, “панҷ манзили зист”, “панҷ истиқоматгоҳ” аст, ки баъдтар ба ҷои вожаи **kat**-хона гунаи он, вожаи “**kent**”-и суғдӣ омадааст, ки шакли дурусташ **Kaṇḍ**-аст, ки маънои шаҳрро дорад. Вожаи **Kaṇḍ** (шаҳр)-и суғдӣ баъдан дар оғози асрҳои миёна ба забонҳои оилаи туркӣ иқтибос шуда, мувофиқи талаффузи онҳо “**kanḍ**”-и суғдӣ кент талаффуз шуд ва бо ин ҷузъи маънодори аслан суғдӣ дар паҳнаи ҷуғрофиёи имрӯзаи туркзабонҳо номвожаҳои ҷуғрофии зиёди туркӣ, аз қабилҳои Бешкент, Ўзкент ва ғайра сохта шуд, ки таъсири бевоситаи забонҳои эронинажоди суғдӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Бо чузӣи суғдӣи “kanδ” (kent) дар водии Яғноб ва тамоми водии Зарафшон ва дигар марзҳои аслии ва таърихии Суғди Қадим бисёр номвожаҳои чуғрофӣ боқӣ мондаанд. Масалан: Кансе (дар Яғноб), Кант (дар ноҳияи Айнӣ-музофоти Фалғар), Кирёнте (дар Яғноб) Кент (дар ноҳияи Айнӣ) ва ғайра.

Хишеват, дар асл Хушекат (**Xiševat**) номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати ҷанубу шарқии ноҳияи собиқ Ғонҷӣ дар ҳамсоияи деҳаи Даҳкат аст.

Номвожаи чуғрофии Хишеват низ калимаи мураккаби суғдӣи яғнобӣ буда, шакли дурусти он Хушекат аст. Бо ҳамин ном дар ноҳияи имрӯзаи Айнӣ (Фалғари Қадим) низ деҳае вучуд дорад, дар шакли талаффузи Хушекат. Ду гунаи шакли талаффузи лаҳҷавии як вожаи қадимаи суғдӣ дар ду музофоти аҳолинишин, ки маънои ҳарду гунаи номвожаи чуғрофӣ як хел аст.

Номвожаи Хишеват ва ё Хушекат аз ду ҳиссаи нутқ, аз шумора ва исм сохта шудааст. Чузӣи аввали номвожаи чуғрофӣ Хуше (хише) буда, мансуби шумора аст ва аз шумораи суғдӣи WYWSW [2, 167]. Uxš (суғ **xš**, **uxš**) шаш дар форсии қадим **xšvaša**, дар авастӣ **xušu**, **uxšu** дар яғнобӣ- **uxš**, дар забонҳои бадхшонӣ **uxš**, **uxša** ва чузӣи мансуби исми суғдӣи кат (шакли метотезашудаи-тағйирёфтаи он “ват”)-хона сохта шуда, маънои он “шаш хона”, “шаш дар хона”, “шаш манзили истиқоматӣ”, “шаш буна” мебошад. Шакли дурусти талаффузи суғдӣи яғнобии он **uxškata** (ухшката, ухшкат) мебошад.

Росровут (**Rāsrāvut**) номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати ҷанубу шарқии музофоти марзи ноҳияи собиқ Ғонҷӣ мебошад.

Номвожаи мазкур низ номвожаи суғдӣ-яғнобӣ буда, калимаи мураккаб мебошад ва аз чузҳои **rāst** рост ва **rout/rāwut/rāvut**-дара, водии хурд иборат мебошад. Маънои пурраи номвожаи чуғрофии мазкур “дараи рост, ростдара” мебошад. Чузӣи **rāut/rāwut** –вожаи суғдӣ буда, бо ин чузӣи маънодори топонимсоз дар қаламрави қисмати кӯҳистонии Суғд, водӣҳои Яғноб, Фалғар ва Панҷакент номвожаҳои зиёди чуғрофӣ мавҷуданд, ки онҳо дар асарҳои муҳаққиқон М.С. Андреев, О.И. Смирнова, В.А. Лившиц, М.Н. Боголюбов, С.И. Климчитский, А.Л. Хромов, Семс Вильямс, О.О. Маҳмадҷонов, П.Лурье, Б.Б. Тӯраев [8,62-68] ва дигарон борҳо ишора шудаанд.

Качровут (**Kajrovut**) - номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати чанубу ғарбии музофоти собиқ ноҳияи Ғонҷӣ. Номвожаи мазкур низ аз номвожаҳои суғдии яғнобӣ буда, калимаи мураккаб аст ва аз ду ҷузъи маънодор **kaj** ва **rāut//rāwut** (ровут)- дара (вожаи рӯд-и тоҷикӣ ҳам аз ҳамон суғдии **rout**-рут, гирифта шудааст, яъне тангное, ки аз он рӯд-дарёи кӯҳӣ ҷорӣ аст) иборат аст. Деҳаи мазкур аслан деҳаи яғнобинишин буда, мардуми он тақрибан дар асрҳои XVI-XVII аз водии Яғноб (аз деҳаҳои Кансе, Кирёнте, Хишортоб, Ғармен, Деҳбаланд-Дамованд ва Пчефи Ромит) ба ин мавзё кӯч бастаанд. Маънои пурраи номвожаи Качровут-качдара, дараи кач мебошад. Топоним аз сифату исм сохта шудааст (кач-сифат ва ровут-исм). Муқоиса: Ровут-дара, Пулларовут-хурддарра, дараи хурдакак, тангои хурд (Яғноб), Фатмовут (Айнӣ), Падровут (Деваштиҷ), Яғдровут (Яғноб), Ворсовут (Яғноб).

Падровут (**Padrāvut**) номи деҳаи то солҳои 70-уми асри XX деҳаи аҳолинишин ва алҳол деҳаи матрук (вайрона) дар қисмати чанубу ғарбии музофоти собиқ ноҳияи Ғонҷӣ, дар ҳамсоияи деҳаи Качровут, ки мардуми деҳаро барои парвариши пунбадона (пахта) солҳои 70-ум дар баробари мардуми водии Яғноб ба маҳаллаи Меҳнатободи ноҳияи Зафаробод (якҷоя бо мардуми водии Яғноб) муҳоҷир кардаанд. Деҳаи мазкур аслан деҳаи яғнобинишин буда, дар асрҳои XVI-XVII қисме аз яғнобиён аз деҳаҳои Ғармен, Шигармен, Хишортоб, Кансе, Кирёнте, Пушойтамен ва ғ. ба ин музофот кӯч бастаанд. Дар баробари доштани номи Падровут деҳаи мазкурро боз Пушти Отхона ном мегирифтанд, ки аз ҷониби мардуми деҳаи ўзбекзабони ҳамсоия Янгиариқи Боло (ҳоло номи қадимаи он барқарор шудааст, яъне Дархон номгузорӣ шуда. Номвожаи Пушти Отхона иборатопоними шакли омехтаест, ки аз ҷузъҳои тоҷикии пушт+и-пас+и ва хона ва ўзбекии от-асп сохта шуда, маъноаш деҳаи паси аспхона (паси ғори аспхона) мебошад. Имрӯз, мутаассифона, номи қадимаи деҳа - Падровут қариб ба фаромӯшӣ рафта, номи баъдинаи он Пушти Отхона маъмул гардидааст.

Номвожаи Падровут аз ду ҷузъи маънодори суғдӣ-яғнобӣ сохта шуда, маънои ҷузъи пад-поён ва маънои ҷузъи ровут –дара мебошад. (**Padrāvut**) маънои пурраи номвожаи ҷуғрофӣ

Padrōvut-деҳаи назди дара, деҳаи лаби дара, деҳаи канори дара аст.

Дархон (Darxān)-номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати ҷанубу ғарбии музофоти Ғонҷӣ (имрӯза Деваштич).

Номвожаи ҷуғрофии мазкур низ аз шумори калимаҳои суғдӣ яғнобӣ буда, аз ду ҷузъ (исм+исм), яъне исму исм сохта шудааст. Ҷузъи аввал **dar** ба маънои оғоз, дар, дарвоза ва даромадгоҳи дара буда, ҷузъи **xān**-маънои чарогоҳро дорад. Воқеан деҳа дар маконе воқеъ аст, ки дарвозаи чарогоҳ мегӯянд ва тамоми ҷорвои вилояти Суғд тавассути роҳи ин деҳа, дар охири баҳору оғози тобистон ба чарогоҳҳои кӯҳии Мастҷох, Фалғар ва водии Яғноб интиқол дода мешавад. Мук. Витихон (Яғноб), Симотихон (Ромит).

Басманда (**Basmanda**) номи яке аз деҳаҳои сараҳои музофоти қисми ҷанубу шарқии Ғонҷӣ (алҳол Деваштич). Номвожаи ҷуғрофии мазкур калимаи мураккаби суғдӣ, яғнобӣ буда, шакли дурусту қадимаи он **Marsmanta** аст, ки бо гузашти замон дар натиҷаи тағйирёбӣ ва ҷойивазкунии фонемаҳо (метотеза) шакли талаффузи имрӯзаи тоҷикиро гирифтааст, яъне Басманда. Маънои пурраи номвожаи ҷуғрофии **Marsmanta** (Басманда) санги калон, харсанги кӯҳӣ (ишора ба кӯҳи болои деҳаи Басманда, ки шахи азими кӯҳ ба номи Кӯҳи Куромос машҳур аст) мебошад. Мардуми деҳаи мазкур асли худро аз Болооби Зарафшон ва Мастҷох медонанд. Лаҳҷаи аҳолии ин деҳа ба лаҳҷаи Масҷох хеле монандӣ дорад.

Угук (Uguk) - номи деҳаи аҳолинишин дар қисмати ҷанубу шарқии музофоти кӯҳистонии Ғонҷӣ (ҳоло Деваштич). Номвожаи ҷуғрофии мазкур калимаи содаи суғдӣ буда, шакли дурусти он **Uxōk//Uxōka//Ukək** буда, ҷузъи маънодор ва ё решаи калима вожаи суғдӣ **xāk** аст ва он дар забони яғнобӣ то ба имрӯз низ мавриди истифода қарор дорад ва маънои вожаи **xāk** чашма аст. Дар таркиби номҳои ҷуғрофии водии Яғноб, Фалғар, Болооби Зарафшон, Мастҷох, Ромит, Варзоб ва Панҷакент бо ҷузъи суғдӣ-яғнобии **xāk**-чашма номвожаҳои ҷуғрофии (гидронимҳо-мавзӯҳои ҷуғрофии вобаста ба об) зиёде мавҷуданд. Дар забони авестӣ вожаи **xāk** дар шаклҳои **xāha**, **xōka**, **xəka** мавҷуд аст, ки маънои чашмаро дорад. Маънои пурраи номвожаи ҷуғрофии Угук аслан чашма, чашмасор, деҳи

канори чашма мебошад. Дар забонҳои бадахшонӣ низ вожаи мазкур айнан ба ҳамин маъно, яъне “чашма” фаҳмида мешавад, танҳо дар навишту талаффузи он баъзе фарқиятҳои фонетикӣ дида мешавад.

Дар забони вахонӣ вожаи мазкур дар шакли *kək*-чашма вучуд дорад. Назар ба дигар забонҳои бадахшонӣ дар забони вахонӣ, мисли забони яғнобӣ, шакли талаффузу навишти шарқизеронии авестой, суғдӣ ва вахонии куҳан (старовахонский язык) боқӣ мондааст. Ниҳоят, таъкидан баён медорем, ки шакли комилан дурусти номвожаи чуғрофии Угук-*Ukək* мебошад ва маънояш, “чашма”, “чашмасор”, “канори чашма”, “деҳи канори чашма” аст.

Муродифи калимаи *xāk*-и шарқизеронии суғдӣ-яғнобӣ (дар вахонӣ *kək*) дар забонҳои ғарбизеронӣ, аз ҷумла тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ дар баъзе аз забонҳои шарқизеронии гурӯҳи бадахшонӣ, аз ҷумла шугнӣ, рӯшонӣ, язгуломӣ, бартангӣ “чашма” (албатта, дар гурӯҳи забонҳои бадахшонӣ бо каме тафовути овӣ) аст, ки вожаи сохта мебошад.

Вожаи *xāk* унсури қадимаи умумизеронӣ аст, ки дар забонҳои шарқизеронӣ ба тағйирот дучор нашуда, боқӣ мондааст. Дар бештари матнҳои суғдӣ калимаи *xāk// kək* дар шакли *x>x< xāk*-чашма, *x>xsry*-сарчашма (3, 431) боқӣ мондааст. Ҳамчунин вожаи *xāk*-чашма дар беъзе аз матнҳои суғдӣ дар шакли *Y> Y> yk- xāxik© Pl/-t' => Y> Y> h (of) source* ва *Y> Y> h – xāx © <* xāha; квот, khāha => x>x, Y> Y> yk-source*–чашма ба чашм мерасанд [3, 160-161].

Memk (Metk) - номи деҳаи аҳолинишин дар музофоти Ғонҷӣ (ноҳияи Деваштич).

Номвожаи чуғрофии Метккалимаи содаи суғдӣ-яғнобӣ буда, шакли ибтидоии ин вожа *meθ+k* аст ва вожаи *meθ* аслан суғдӣ буда, маънои рӯз-ро дорад ва пасванди суғдӣ “k” пасванди маконсоз буда, ба мавзеъ ва макони чуғрофӣ ишора мекунад.

Маънои пурраи номвожаи *Meotk<metk*-наврӯзгоҳ, макони чашнгирии Наврӯз аст. Дар водии Яғноб деҳае ба номи *Nometkon//Nomitkon* вучуд дорад, ки маънои он ҳам наврӯзгоҳ аст (аз ҷузъҳои *Naw*-нав, *met*-рӯз, *kon*- макон, мавзеъ, ҷойгоҳ).

Аз рӯи накли калонсолони деҳаи Ворсовути водии Яғноб тақрибан 800-900 сол қабл аз ҳамсоияи деҳаи Ворсовути Яғноб, аз мавзеи Метки Варсовут кӯч баста, ба мавзеи имрӯзаи деҳаи Метки музофоти Ғонҷӣ (Деваштиҷ) меоянд ва дар ин минтақа сукунат ихтиёр мекунанд. Соли 2007 пирамарди 80-сола Бобои Тоҳири ворсовутӣ ба муаллифи ин сатрҳо накле карда буд. Мардуми деҳаи Метки музофоти Ғонҷӣ низ ба ин ақидаанд, ки гузаштагони онҳо дар замонҳои қадим аз водии Яғноб ба мавзеи имрӯзаи Метки Ғонҷӣ (Деваштиҷ) кӯчида омадаанд.

Хулоса, номвожаҳои ҷуғрофии ҳар ваҷаб хоки поки марзи Тоҷикистон дурдонаҳои лафзианд, ки гирдоварӣ, омӯзиш ва баррасии онҳо аз ғоида ҳолӣ нест, зеро дар ҳар як номвожаи ҷуғрофӣ таърихи гузаштаи мо ва таърихи забони мо нухуфтааст.

КИТОБНОМА:

1. Абдунабизода А. Ғонҷӣ / А.Абдунабизода // Маърифат, №1-2, 1994. – С. 28-29.
2. Боғбедӣ Ҳ.Р. Сутраи иллат ва маълули кирдор / Ҳ.Р. Боғбедӣ. Матни буддой ба забони сугдӣ. –Техрон: Асотир, 1388. – 332 сах.
3. Қариб Б. Фарҳанги сугдӣ: фарҳанги сугдӣ, форсӣ, англисӣ / Б.Қариб. –Техрон: Фарҳанг, 1995. – 500 сах.
4. Қораев С. «Совет Тоҷикистонӣ» (30 апрели соли 1974).
- 5.Қораев С. «Ўрта Осиёдаги баъзи ном жойларӣ» , //Фан ва турмуш, №6, 1975.- С. 18-19.
- 6.Смирнова О. И. и Боголюбов М. Н. «О согдийском Деваштич». Журн. Советское востоковедение, №3, 1955. - С. 142-143.
- 7.Сулаймонов С. Нишонаҳои методи форманти дар асарҳои ҷуғрофияшиноси араб Ёқут –ал-Ҳамавӣ. / Восточная филология. Выпуск IV (сборник научных статей ТГУ им. В.И. Ленина), Душанбе, 1976. -С. 57-64.
- 8.Тураев Б. Вожаҳои сугдӣ дар топонимияи Яғноб / Б.Тураев // Паёми донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачалаи илмӣ). Бахши филология.- Душанбе: Сино, 2008.- №2, 2008. -С. 62 -66.
- 9.Фрейман А. А. К этимологии согдийского деваштич. «Известия АН СССР», отз. литературы и языка, т. XI, вып. 1952. -С. 5. 461.
- 10.Хромов А.Л. Согдийская топонимия родины Рудаки. В книге: «Ёдбуди устод Рӯдакӣ», Душанбе 1979. - С. 80-86.
11. At-Tabari. Annales, ed. M. J. de-Goyje/ Leyden, 1885-1889 ser. 3, vol. II, p/ 1441, 1448, 1453.
- 12.Bartholomae. -Altiranisches Wörterbuch, Berlin: Wolter de Grtyter, 1961, p. 398 - 510p.; “Grundriss der iranischen Philologie”, Bd. I. Strassburg, 1895-1901, S. 44, S 100a/). -1706p.
13. “Bulletin of the school of oriental studies”, 1938, чилд (X, сах. 504)

14. Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften", Philologische-historische Klasse XXX-XXXIV, 1925 s. -P. 371.
15. Vessantra Jataka», 1005; "Sogdische Texte». -p. 579.
16. Gershevitch I. Sogdian compounds. "Transactions of the Philological society", 1945.- P. 141-142;
17. Gershevitch. I A grammar of Manichean Sogdian. Oxford, 1954, 1118.
18. Henning W. B. The murder of the Magi. "Journal of the Royal Asiatic society of Great Britain", 1944. - P. 142.

Вожаҳои сугдӣ-ягнобӣ дар топонимияи музофоти Ғонҷӣ (ҳозира Деваитич)

Марзҳои музофоти Ғонҷӣ (ҳозира Деваитич) дар давраи қадим як ғӯшаи Сугди Бостон, возеҳтар як ноҳияи давлати Уструшанаи Қадим буд. Бинобар ҳамин дар таркиби топонимияи (номҳои ҷуғрофӣ) музофоти Ғонҷӣ номвожаҳои ҷуғрофии бунёдии сугдӣ-ягнобӣ зиёд ба назар мерасанд. Ҳарчанд забонҳо аз байн раванд ҳам, аммо номҳои ҷуғрофӣ боқӣ мемонанд. Дар мақола муаллиф бори нахуст номвожаҳои сугди музофоти Ғонҷиро ба риштаи таҳқиқ кашида, аз нигоҳи решаи топонимҳоро шарҳу маънидод кардааст. Мақсад аз таҳқиқи ин мавзӯи шарҳу тавзеҳи илмӣ номвожаҳои ҷуғрофии сугди «номафҳум» барои имрӯзиён мебошад. Дар ин мақола муаллиф то андозае ба ин масъала рӯшани андохтааст.

Калидвожаҳо: Музофоти Ғонҷӣ, вожаҳои сугдӣ, субстрати сугдӣ, ҳозира Деваитич, топонимия ва микротопонимия, Сугди Қадим, Ғанҷӣ, Ғонҷӣ.

Согдийско-ягнобские слова в топонимии Ганчинского района (сегодняшний Деваитич)

Ганчинский район (Деваитич) в далёком прошлом **является** определённой территориальной частью Древнего Согда. Исходя из этого в составе топонимии (географические названия) Ганчинского района (Деваитич) присутствуют топонимы и микротопонимы с субстратами согдийского языка (согдийские субстраты). В данной статье автор впервые проводит исследование топонимов Ганчинского района, этимологии которых являются согдийскими. Названия местностей каждого уголка нашей страны имеют корни в некоторых древних и средних восточноиранских и западноиранских языках, то есть в среднеперсидском, бактрийском, парфянском, согдийском, сякском, древнем дари и т.д. Наша задача состояла в научном обосновании названий этих местностей. В данной статье автор в определённом мере разрешил эту задачу.

Ключевые слова: Ганчинский регион, согдийские слова, согдийский субстрат, район Деваитич, топонимы, микротопонимы, Древний Согд, Ганчи, Ганчи.

*Sogdian words in toponyms of Ghonchi province
(modern Devashtich)*

Ghonchi province – modern Devashtich district is located in the territory of Soghd region. Therefore there are a lot of toponyms of Sogdian substrates in geographical names in Ghonchi. Although languages are disappeared but geographical names remain. In the article author analyzed for the first time the toponyms of Ghonchi district, which have origin Sogdian roots and he also gave the etymology of these words.

Nowadays due to misinterpretation of “national toponyms” before Tajik linguists there is an issue of studying and analyzing geographical names of regions, provinces, districts and villages of Tajikistan which have an ancient Sogdian, Bactrian, Khorazm, yānčī, metk, dahkat, xušekat, uguk, kajrowut, rosrowut, darxān, basmanda, marsmanta, padrāwut], common Iranian, eastern Iranian and western Iranian sources and to some extent provide their scientific explanation.

Key words: *Ghonchi province, Sogdian words, Sogdian substrates, modern Devashtich, toponyms, Sogdian, **Ғанҷӣ, Фонҷӣ.***

Маълумот дар бораи муаллиф: Тӯраев Бурхониддин – Ходими пешбари илмӣ Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ, н.и.ф., тел: (+992) 93-522-38-00.

Сведения об авторе: Тураев Бурхониддин – Ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени Рудаки АН РТ, к.ф.н, тел: (+992) 93-522-38-00.

About the author: Turaev Burhoniddin – leading researcher at the Institute of Language and literature of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, candidate of philological sciences, phone.: (+992) 93-522-38-00.

УДК : 491.155.4+491.550.4+44.4

**ФОНЕМНО-ГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
ПЕРСИДСКО - ТАДЖИКСКИХ ЗАИМСТВОВАННЫХ СЛОВ
ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ**

Джумаев Т. Б.

Таджикский национальный университет

Известно, что в любом языке заимствование чужих слов и их освоение является закономерным, так как монолитных языков невозможно представить в современных условиях межкультурной коммуникации. Причём, подобного рода освоение сопровождается целым рядом фонетических и морфологических процессов, обусловленных различными причинами. Что касается фонетических изменений персидско-таджикских слов, вошедших во французский язык, то основные

причины заключается, прежде всего, в особенностях звуковой системы персидско- таджикских и французского языков. Далеко не все фонетические элементы одного языка находят полный аналог в другом. В персидско - таджикских языках имеются такие звуковые особенности, которые не соответствуют фонетическим нормам французского языка, а также и наоборот.

В процессе фонетической и графической ассимиляции персидско - таджикских слов во французском языке, они подвергаются определённым изменениям в фонетическом и графическом облике, которые являются результатом стремления французского языка максимально приблизить их произношения и графику к нормам французского произношения и орфографии. При этом преобразования в фонетическом облике заимствований могут привести к весьма значительным расхождениям между фонемным составом заимствования и его этимона.

Выражение “перенос слова в его материальной оболочке” довольно условно: под ним следует понимать интерпретацию звукового комплекса одной фонологической системы в терминах другой. Однако в определённых условиях заимствуемые слова не приспособляются полностью к системе реципиенту. Это происходит, если заимствующий народ более или менее знаком с тем языком, из которого производится заимствование, или если заимствованные слова достаточно многочисленны, тогда чужие звуки, акустически непохожие ни на одну из фонем заимствующего языка, могут сохраниться в более или менее точной передаче, нарушающей фонетическую систему данного языка.

В терминах теории языковых контактов в парадигматическом плане устанавливаются следующие формы интерпретации фонем языка-источника при импортации лексических единиц [1, 113-118]:

1. Фонетическая субституция;
2. Недодифференциация;
3. Передифференциация;
4. Реинтерпретация.

К этому списку ещё следует добавить сохранение фонем языка-источника. Лишь последний не является формой приспособления к фонологической системе заимствующего

языка и может служить признаком иноязычности. Сохранение особенностей фонологии языка-источника характерно преимущественно для процесса заимствования между языками, использующими одинаковую письменность, то есть для тех случаев, когда заимствованное слово сохраняет свою исконную орфографическую форму. При заимствовании фонем из языка с другой письменностью необходимо создание новой простой или сложной графемы.

В синтагматическом плане при изучении процессов освоения иноязычных лексических единиц, а также при выявлении признаков иноязычности, существенными являются два момента:

1. Последовательность фонем в заимствующем слове.
2. Соответствие между количеством фонем в данном слове

в языке-источнике и в заимствующем языке.

Если данная последовательность фонем не противоречит правилам дистрибуции фонем заимствующего языка, то она передаётся с точностью, допускаемой его фонологической системой, без каких-либо изменений в количестве фонем.

Однако в связи с различными правилами дистрибуции фонем в разных языках при заимствовании лексических единиц происходит нарушение данной последовательности, ведущее к увеличению или уменьшению количества фонем.

Увеличение количества фонем происходит за счет добавления гласных для облегчения произношения согласных в непривычной последовательности или в несвойственной заимствующему языку дистрибуции позиции.

Например, перс.: подшоҳ>фр. *radichah*; перс.: корвонсарой>фр. *caravansérail*; перс.: кофир > фр. *kiafir*.

Уменьшение количества фонем происходит за счет удаления труднопроизносимого согласного. Например, перс.: Куръон> фр. *coran*; перс. каъба > фр. *kaaba*; перс.: кавсар > фр. *causer*.

В результате исследования обширного языкового материала подтверждается мнение ряда исследователей (Г. Креха, В. Юнга, В. Шмидта и др.) об осуществлении фонетического освоения иноязычных слов на основе принципа “умеренного приспособления”.

В основе этого принципа лежит сближение звуков чужих заимствующему языку со звуками заимствуемого языка путём замены первых артикуляционно близкими им заимствуемыми звуками.

При рассмотрении вопроса об освоении персидских звуков французским языком мы ограничились задачей выявления закономерностей фонетического приспособления персидских заимствований к системе французского языка, не останавливаясь на описании физических и физиологических сторон персидских звуковых единиц и их субститутов.

Освоение гласных ставится, прежде всего, в зависимости от того, имеются ли у них во французском языке приблизительные соответствия. Вопрос о количественной характеристике гласных в современном литературном персидском языке является до сих пор спорным.

В персидском языке шесть гласных-монофтонгов, два дифтонга и 23 согласных.

Вокализм (система гласных) и консонантизм (система согласных) по первому впечатлению могут показаться довольно простыми для овладения, так как в персидском языке почти нет звуков, настолько чуждых французским артикуляционным навыкам, что их произношение составляло бы особые трудности, и многие звуки напоминают французские. Однако эта простота обманчива. Большинство персидских звуков лишь похожи на соответствующие французские, а на самом деле отличаются от них более или менее существенными деталями; некоторые из них обнаруживаются не во всех, а лишь в определенных фонетических позициях.

Рассмотрение и классифицирование звуков персидского языка с артикуляционной точки зрения, в связи с важностью артикуляционной фонетики в решении теоретических и прагматических фонетических проблем, стало предметом работ многих иранских, западных и русских фонетистов персидского языка, в том числе Самаре, Афраши, Лазар, Ю.А. Рубинчик, И.К. Овчинникова и т. д. Предварительный анализ трудов данных лингвистов ярко показывает видное разногласие в классификации согласных звуков персидского языка. Данное разногласие иногда проявляется в результате использования

разных терминов, а иногда глубже и ведет к разным классификациям по способу и месту образования.

Мы в анализе консонантизма персидского языка будем придерживаться классификации Ю. А. Рубинчика.[2, 133-140]

Классификация персидских согласных по Ю. А. Рубинчику

Место образования Способ образования			Огубленные		Переднеязычные	Среднеязычные	Заднеязычные	Увулярные	Фарингальные		Гортанные
			Губно-губные	Губно-зубные					Верхнефарингальные	Нижнефарингальные	
Смычные	шумные	чистые	p b		t d	k g	[k] [g]	q			ʔ
		аффрикаты			tʃ dʒ						
	Сонанты (носовые)				m	n	[n]	[ŋ]			
Шелевые	шумные	однофокусные		f v	s z			x [q]		h	
		двуфокусные			ʃ ʒ						
	сонанты	срединные				y					
		боковые			l						
Прогнание	сонанты					r					

Классификация согласных, предложенная Ю.А. Рубинчиком, по месту образования, в общем, похожа на классификацию Овчинниковой, хотя есть и некоторые отличия. В данной классификации, губно-губные и губно-зубные входят в раздел огубленные, а фарингальные разделяются на верхнефарингальные (которых нет в персидском языке), и нижнефарингальные (куда входит согласный h). Ю.А. Рубинчик, в отличие от И.К. Овчинниковой, для некоторых звуков персидского языка (в том числе [n], [k] и [g])

предлагает несколько вариантов произношения и располагает их в разных ячейках таблицы. Среди классификаций, предложенных иранскими лингвистами можно указать на классификацию Самаре. Самаре по способу и месту образования располагает все согласные в одном ряде. Он в отличие от Ю.А. Рубинчика и И.К. Овчинниковой, не выделяет фарингальные согласные, а согласные [ʔ] и [h] по Самаре относятся к ряду гортанных.

**Обозначения персидских согласных латинскими буквами
в научных целях**

		h				h	
	ح		ذ-				
			ض-				

**Обозначения персидских гласных латинскими буквами
в научных целях**

Ā	A	U	I	E	O
ā	ā	au		ī	ī

Классификация и характеристика французских гласных

Во французском языке существует 16 гласных.

По месту артикуляции в полости рта, участию губ и нёбной занавески гласные французского языка могут быть сведены в следующую таблицу:

	Гласные переднего ряда		гласные заднего ряда
	неокругленные	Округленные	округленные
Гласные чистые	I	У	U
	E	ø ə	O
	ε	œ	ɔ
	A		a
Гласные носовые	ẽ	œ̃	ã õ

Гласные классифицируют по положению губ, языка и нёбной занавески.

1. По месту и положению языка гласные подразделяют на гласные переднего ряда и гласные заднего ряда.

Когда произносят гласные переднего ряда, кончик языка упирается в основание нижних зубов:

[a], [ɛ], [e], [i], [œ], [ø], [y], [ê], [é].

Произнесение гласных заднего ряда сопровождается оттягиванием языка к задней части полости рта, при этом кончик языка всегда опущен вниз:

[ɔ], [o], [u], [ɔ̃], [ɑ], [ɑ̃]

2. По уровню приподнятости языка к нёбу выделяют открытые гласные и закрытые гласные.

Закрытыми называются гласные, произносимые при бóльшем подъеме языка:

[e], [i], [ø], [y], [o], [u].

Открытыми называются гласные, произносимые при меньшем подъеме языка:

[a], [ɛ], [ê], [œ], [é], [ɑ], [ɑ̃], [ɔ], [ɔ̃].

3. По тому, участвуют губы в артикуляции звука или нет, французские гласные подразделяют на огубленные (лабиализованные) и неогубленные (нелабиализованные). Соответственно лабиализованные гласные произносятся с округлением губ, в то время как нелабиализованные гласные произносятся без округления губ. Лабиализация гласных во французском языке значительно сильнее и энергичнее, чем в русском языке.

Во французском языке имеются 8 лабиализованных гласных:

[ø], [y], [œ], [é], [o], [u], [ɔ], [ɔ̃].

4. По положению нёбной занавески (мягкого нёба) выделяют гласные чистые и носовые.

Когда нёбная занавеска поднята и таким образом закрывается ход в носовую полость, воздух, который выдыхается, резонирует только в полости рта и звуки получаются чистыми.

Когда нёбная занавеска опущена и открывается ход в носовую полость, выдыхаемый воздух, помимо резонанции в

полости рта, резонирует ещё и в полости носа, и звуки получаются носовыми.

Носовых гласных во французском языке четыре: [é], [é], [ā], [ō]. Остальные гласные - чистые.

Характерной особенностью французских гласных является *напряженность артикуляции*, чем объясняется четкость и яркость звучания гласных. Речевой аппарат (губы, язык, мягкое нёбо) при артикуляции французских гласных напряжен намного сильнее, чем при артикуляции русских гласных, и французские неударенные гласные напряжённее даже ударенных русских гласных. Напряженностью артикуляции объясняется отсутствие редукации во французском языке - явления, свойственного русским гласным.

Другой очень важной отличительной особенностью французских гласных является *однородность* их качества, полное отсутствие дифтонгизации, гласные звучат одинаково от начала до конца, нет ни призвуков, ни раздвоения.

Сопоставление систем вокализма персидского и французского языков показывает, что система гласных французского языка полностью покрывает систему персидского вокализма как в количественном, так и в качественном отношении.

Анализ материала показывает, что персидские гласные передаются французским языком следующим образом:

пер. а **фр. а; â.** пер.: «palav» - pilaf “riz que l’on fait cuire à moitié dans l’eau ou dans le bouillon on y ajoute de la viande et de la carotte” [5, 462]; Перс.: «Narguileh narguile “noix de coco pipe persane” [5,406]; Перс.: karwan «караван» caravane “groupe de personnes qui se déplacent; la caravane publicitaire qui suit le Tour de France” [3, 253].

Заимствование через другие языки:

Перс.: rârouch “обувь” > араб. bâbouch “обувь” > фр. bâbouche > “sorte de chaussure sans talon” [5, 344]

Перс.: khak “земля, пыль” > англ. khaki “земляной цвет” фр. kaki “couleur de poussière” [5, 339]

Перс.: «е» — фр. «[ɛ]». Перс.: gebr “неверный, безбожник” > фр. guèbre “infidèle” (18.vG.495^a)

Перс.: serāi “сарай, гостиница” >итал.seraglio>фр.Sérail “hotel pour les voyageurs” [5, 557]

Перс.: «I» фр. «i». Перс.: hourī “гурия, восточная красавица” фр. hourī “qui a le blanc et le noir des yeux très tranchés (qualification des femmes de Paradis) ” [5, 310].

Перс.: Sipahi “воин, солдат, сипай” >фр. sipahi “cavalier” [5, 575].

Перс.: O → фр. [o]. Перс.: Tchador-женское покрывало, фр.tchador «tsador»-sorte de vêtement recouvrant la tête jusque’ aux chevilles, porté par de nombreuse femmes iraniennes» [4, 1930];

Перс.: «u» фр. «u». Перс.: ghoul “демон, монстр” >араб.ghoul>фр. goule “demon qui dévore les hommes, surtout les femmes” [5, 287].

Нередко наблюдаются случаи, где персидские гласные звуки передаются во французском языке посредством чужих им гласных звуков. Это происходит потому, что слово заимствуется сначала другим языком (язык-посредник), следовательно, путь, который совершает слово в посредственных языках несколько изменяет его первоначальный вид и передаётся во французском языке в оформленном виде средствами языка-посредника.

Кроме того, это происходит, по-видимому, по неосторожности лексикографов при фиксации слов в словарях. Например: перс.: birinj “бронза” > итал.bronzo> фр.bronze “cuivre jaune, mélange de cuivre, d’étain et de zinc” [5, 87].

Выше приведённые примеры показывают, что персидские чистые гласные в конце слова принуждённым образом приобрели носовой тембр. Сопоставление вокальных систем персидского и французского языков показывает, что французский язык располагает богатой вокальной системой и полностью покрывает персидскую вокальную систему как в количественном, так и в качественном плане. Приведенные примеры показывают, что фонетическая система французского языка находит средства для передачи чуждых ей звуков, заменяя их более или менее близкими звуками французского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ким, Юань Фу: Фонетика и орфография заимствованного слова / Юань Фу Ким. – Алма-Ата: Зарубежное языкознание и литература, 1973. – 201 с.
2. Рубинчика, Ю. А. Новая лексика персидского языка и пути ее пополнения / Ю. А. Рубинчика // Иранское языкознание. – Москва: 1985. – С. 133-140.
3. Le nouveaux petit Robert. Dictionnaire de la langue française – Paris: Paris, 1994. – 2467 pages.
4. Grand, Robert. Dictionnaire de la langue française / Robert Grand – Paris: Paris, 1993. – 2901 pages.
5. Walther, Von Wartburg. Dictionnaire étymologique de la langue française / Von Wartburg Walther. – Paris: Paris, 1932. – 682 pages.

ХУСУСИЯТИ ФОНЕМАВИЮ ГРАФИКИИ ИҚТИБОСОТИ ФОРСӢ ДАР ЗАБОНИ ФАРОНСАВӢ

Дар ин мақола масъалаи тағйири савтии калимаҳои форсӣ дар забони фаронсавӣ, тарзи гузариш ва мутобиқшавии онҳо аз рӯи савтиёт дар забони фаронсавӣ баррасӣ гардидааст. Дар таҳия ва баррасии мавзӯ мо ба асарҳои олимони забонишинос дохилу хориҷи таърихи намуда, ҳамзамон аз сарчашмаҳои интернетӣ низ истифода намудем.

Ҳамзамон дар мақола тағйирёбии муайяни талаффузи калимаҳо ва ба таври максималӣ наздик намудани тарзи талаффузи онҳо дар ҷараёни ассимилятсияи фонетикӣ грамматикӣ калимаҳои форсӣ дар забони фаронсавӣ баррасӣ шудааст. Бар замми ин дар асоси далелҳои аниқӣ забонӣ, сарчашмаҳои илмӣ имкониятҳои фонетикӣ калимаҳои форсӣ дар забони фаронсавӣ муайян гардидаанд.

Калидвожаҳо : забонишиносӣ, муқоиса, забон, категория, фонема, иқтибосот, алоқаҳои забонӣ, тарҷума, хусусияти типологӣ.

ФОНЕМНО-ГРАФИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРСИДСКИХ ЗАИМСТВОВАНИЙ ВО ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены вопросы фонетических изменений персидских слов во французском языке и способы их передачи с учетом адаптации этих слов во французский язык. В данной статье одновременно мы также использовали научные труды и научные статьи наших и зарубежных языковедов, и нам также пришлось обратиться сайтам интернета.

Также отмечается, что в процессе фонетической и графической ассимиляции персидских слов во французском языке они подвергаются определённым изменениям в фонетическом и графическом облике, что является результатом стремления французского языка максимально приблизить их произношение и графику к нормам французского произношения и орфографии. Наряду с этим, на основе достоверных языковых фактов, научных источников нами были определены фонетические возможности персидских слов во французском языке.

Ключевые слова: лингвистика, сопоставление, язык, категория, фонема, заимствованные слова, языковые контакты, перевод, типологические особенности.

**PHONEMIC AND GRAPHICAL PECULIARITIES OF PERSIAN
BORROWINGS IN FRENCH LANGUAGE**

In this article have been considered the phonetical changes of Persian words in French and their ways of deriving and adoption from the sides of phonetics in French. On preparing and considering of our theme we lean to the works of internal and external linguists and used sources of Internet.

Contemporarily in the article mentioned the certain change of words pronunciation and in the maximal way of nearly pronouncing of them in the course of phonetically and grammatical assimilation of Persian words in French language. In addition, it has been defined in the base of exact lingual facts, scientific sources, phonetically possibilities of Persian words in French.

Keywords: linguistics, comparison, language, category, phoneme, borrowing, lingual connection, translation, typological features.

Маълумот доир ба муаллиф: Т. Чумаев – номзоди илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷии факултети забонҳои Осиё ва Аврупои ДМТ.

Информация об автор: Т. Джумаев – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков факультета Азии и Европы ТНУ.

Information about the author: T. Jumaev – candidate of science, a senior teacher of the Departement of foreign languages of the faculty of Asian and European languages.

УДК: 809.155.0

**МАҲҲУМ ВА ҚОРБҮРДИ ҚУЗӢИ «ҒАР» / «ҚАР+А»-И
СУҒДӢ ДАР ҚОЙНОМҲОӢ МИНТАҚАӢ ПАНЧАКЕНТ**

Зулфониён Раҳим

Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати ҚТ

Дар таркиб ва сохти бисёр қойномҳои водии Зарафшон, бавижа минтақаи Панҷакенти вилояти Суғд, чун дар дигар минтақаҳои замоне суғднишин, ки имрӯз мардумони онҳо ба тоҷикӣ сухан мегӯянд, қузьҳои қойномсозе ба мушоҳида мерасанд, ки аз ҷиҳати баромад решаи суғдӣ доранд. Забони суғдиро суғдшиноси маъруфи эронӣ Бадруззамон Қариб чунин шарҳ додааст: «Забони

суғдӣ шоҳаи забонҳои эронии миёнаи шарқӣ аст, ки аз қарни аввал то сздаҳуми милодӣ дар кишварҳои чуғрофиёи азиме, аз дарё (бахр)-и Сиёҳ то Чин, мардумони эронитабор бад-он такаллум мекарданд. Ин шоҳа, баръакси забонҳои эронии миёнаи ғарбӣ, гурӯҳҳои мухталифиро дар бар мегирад, ки вучуҳи ихтилофи онҳо ба андозае шабоҳатҳо ва вучуҳи иштирокашон чи аз назари тағйироти овой ва чи аз назари мушаххасаҳои сарфию нахвӣ зиёд аст” [2, 11].

Номвожаҳои чуғрофии минтақаи Панҷакентро аслан вожаҳои сода, сохта, мураккаб ва иборатопонимҳо ташкил медиҳанд, ки аксари онҳо аз умқи таърих то ба мо омада расидаву ҳоло ҳам мавриди истифода қарор доранд.

Бо дарназардошти дорои таърихи тӯлонӣ ва куҳан будани номвожаҳои чуғрофии минтақаи Панҷакент, ҳамчунин, метавон мушоҳида намуд, ки мафҳуми аслии баъзе аз ҷойномҳо, ки бо ифодаи хусусиятҳои биологӣ, чуғрофӣ, геологӣ ва мансубият ба касбу кори мардумон ва мавқеи ҷойгиршавии мавзеҳо пайдо шудаанд, аз байн рафтаву сокинони ин минтақа на ҳама маънои аслии ин ҷойномҳо (номвожаҳо)-ро медонанд ва мефаҳманд. Бавижа, номвожаҳои таърихиро, ки аз замони яке аз марказҳои фарҳангӣ ва маъмурии давлати Суғди Бостон будани ин минтақа мондаанд.

Баъди аз истифода ва муоширати кулли ом дур шудани забони суғдӣ бо тақозо ва талаботи меъёри забони тоҷикӣ аксари онҳо бо нигаҳдошти решаи аслии суғдӣ ва ифодакунии мафҳуми чуғрофии худ ба ибораҷойномҳое низ табдил ёфтаанд, ки як ё ду ҷузъи чунин микротопонимҳо (дар алоҳидагӣ – ойконим, гидроним, ороним, этноним, урбаноним, зооним, хороним, дромоним, космоним ва ғ.)-ро вожаҳои тоҷикӣ омезиш медиҳанд, масалан: Пули Мӯриф, Ғезани Боло //Поён, Сойи Ғӯдал, Валанги Дароз, Сойи Вешист, Сойи Ғарибак, Сойи Шингак, Сойи Зағоза, Сойи Сӯғар, Сойи Мағалак, Сойи Карокӯл, Сойи Ғор, Сойи Мисрак, Ағбаи Вачағна ва ғ., ки ба истиснои мафҳуми оммафаҳмо доро будани ҷузъи ҷойномсози тоҷикии онҳо, номвожаҳои суғдии

таркиби ин ҷойномҳо фаҳмо нестанд. Вале ҷузъи суғдии ин вожаҳо ҳарчанд номафҳум бошанд ҳам, дар ифодаи маънои асосии чунин ҷойномҳо боқӣ мондаанд.

Яке аз ҷузъҳои суғдӣ, ки дар ҷойномҳои минтақаи Панҷакент корбурд мешавад, ин форманти “ғар”/гар/қар” мебошад, ки ҷойномшиносони тоҷик ва аврупоӣ ҷузъи «ғар»-ро дар номвожаҳои ҷуғрофӣ ба маънои «кӯҳ» [6, 137-139] корбурд мекунад, чунки ҷузъи «ғар» зоҳиран ба калимаи суғдӣ иртибот дошта, маънои кӯҳро ифода мекунад. Имрӯз бо ин решаи суғдии ҷойномсоз дар топонимикаи Тоҷикистон ва хориҷ аз он ҷойноми объектҳои зиёди ҷуғрофӣ, аз ҷумла “Ғарм, Данғара, Ғарзӣ, Ғаравутӣ, Ғармен, Ғарчик” [19, 156], Парғар, Беғар, Карутағар, Сипетағар [17, 75] ва Кошғар ба назар мерасанд, як ҷузъи аввал ё анҷоми онҳо бо ҷузъи «ғар» сохта шудаанд, ки аз суғдии –ғар, форсии бостон «ғари-», авастии «гарай» бармоянд. Барои мисол, дар Ҷумҳурии Ислонд Афғонистон кӯҳе бо номи Спинғар мавҷуд аст, ки маънои “кӯҳи мармарин, кӯҳи дорони мармари сафед”-ро ифода мекунад [9, 95]. Бо чунин асосҳо метавон гуфт, ки бо ҷузъи «ғар» ҷойномҳо дар ҳудуди Афғонистон низ ба назар мерасанд, ки онҳо дар пояи забони паштунӣ ба вучуд омадаанд [17, 27-31]. Ин вожа дар забони яғнобӣ ба маънои «кӯҳ» истифодаи фаровон дорад. Иртиботи қавии вожаи «ғар»-ро бо калимаи русии «гора» муҳаққикон собит кардаанд. Корбурди ҷузъи «ғар»-ро ба маънои «кӯҳ» аз байни ҷуғрофинависони асри миёнагӣ Муқаддасӣ қайд намуда буд (ниг. Ле Стренч, с. 422)» [19, 156].

Муҳаққикон бар он ақида низ ҳастанд, ки дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ «ҷузъи “ғар” аз нигоҳи таркиби овозӣ шакли тағйирёфтаи вожаи **кара**, ки **үг** [үг] аз форсии бостон **gari** бунёд ёфта, дар забони суғдӣ шакли **үг** (**ғар**), дар забони ҳиндӣ шакли **giris**, дар славянӣ шакли **gora**, дар осетинӣ шакли **хара**, язғулумӣ шакли **кар** (**kar**) ва дар **вахонӣ** **үг** пайдо намуда, як мафҳуми барои ҳамаи он умумӣ-“кӯҳ, санг”-ро ифода мекунад» [18, 1982; 5, 14]. Тибқи таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ вожаи

ғар дар забони тоҷикии имрӯза ба маънои кӯҳ дар ҷойномҳои қадима истифода мешавад, ки баромади решаи он суғдӣ мебошад.

Дар минтақаи Панҷакенти имрӯза бо ҷузъи «ғар» номи объектҳои ҷуғрофиеро вохӯрдан мумкин аст, ки аз қадим ин ҷониб қорбурд шуда меоянд ва баъзеи онҳо ивази ном кардаанд. Инак, бо ин ҷузъи ҷойномсозии суғдӣ дар ин минтақа номвожаҳои гуногунсохт ва таркибёфтаре аз қабилҳои Ғарибак (//Ғаребак) (сой/дарё ва номи собиқӣ деҳаи Озодагон), Ғареват (//Ғаревад) (чашма ва мавзеъ), Сӯғар (мавзеъ ва теппа), Шоғар, Маниғар, Улғар (кӯҳ), Майсоғар (дарё), Қаратеппа (чарогоҳ), Қоратегин (мавзеъ) қайд намудан мумкин аст, ки дар ҷузъи аввал ва ё охири номвожаҳои ин минтақа омадаанду маъно ва баромади чунин ҷойномҳоро поёнтар шарҳ хоҳем дод.

Дар овардани чунин ҷойномҳо баъзан кас ба духӯрагии ақидаи олимони дучор шуда метавонад. Баъзе олимони топонимшинос бар он ақидаанд, ки гӯё дар сохтани чунин ҷойномҳо (“қар /қара/қаро/қора”) гӯё вожаҳои туркӣ истифода шудаанд [11, 83-106].

Дар ақидаронии баъзе аз донишмандон, бахусус туркшиносон, ҷиҳати баррасии чунин номвожаҳо баъзан духӯрагиҳо ба мушоҳида мерасанд. Зеро онҳо баъзан номвожаҳоро нодуруст тасниф кардаанд, ки чунин амал дар маънидод кардану дуруст ва аниқ муайян кардани мафҳуми решаи аслии баъзе ҷойномҳо мушкิลӣ пеш меоварад. Дар ин маврид олимони таърихи забонҳои эронӣ, аз ҷумла, Д. Саймиддинов [11, 12-20] ва Алимӣ [1, 63], дуруст қайд мекунанд, ки ҳамаи ҷойномҳои туркиасос туркӣ набуда, балки баъзеи онҳо аз решаи забонҳои эронӣ асос гирифтаву бо мурури давраи замонҳо таҳти таъсири савтиёти забонҳои туркиасос ба тағйироти овӣ ва маъноӣ (семантикӣ) дучор шудаву сониян боз ба ҳуди забони асл баргаштаанд ва маънои қуллан тоҷикӣ доранд.

Мафҳуми чунин номвожаҳо дар асоси Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ [12, 50-56] ва “Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ”-и М. Ҳасандӯст [18, 1280] дар ҷойномҳои зер чунин маънидод шудаанд: “Шоғар - кӯҳи сиёҳ буда, аз

шов //шо ба маънои «шаб, сиёҳ» [11, 53] бузург ё ин ки кӯҳи шох; Маниғар – кӯҳи мардон; Улғар – он сӯи кӯҳ, Майсоғар – кӯҳи майсзор, Қаратеппа – теппа, пуштаи калон, Қоратегин – (пахлавони азим) аз т.ш. кара-кӯҳ ва тегин – устувор, матин, азим, диловар Ғареват //Ғаревад – марз, замин, воти кӯҳӣ, Ғарибак – (кӯҳдоман) аз т.ш. аз ғар-кӯҳ+ бак//пак –поя, бун, доманай кӯҳро ифода мекунамд.

Ғаревад – худ номи мавзеъ ва чашмаест, ки болотар аз деҳаи Ғарибак (имрӯза – Озодагон)-и шаҳри Панҷакент ҷойгир буда, аз топоасоси “ғар” (кӯҳ) ва “вад//ват” шакл мегирад. Бо оғаҳӣ аз шарҳи маънои “ғар”, бояд дар ҷузъи дувуми ин номвожа маънои “вад//ват”-ро дарёфт кард.-

Мо дар радифи ин ҷойном дар водии Зарафшон номвожаи Махшеватро низ вомахӯрем, ки маънои лугавии он чандон рӯшан нест.

Бо дарназардошти он ки дар лаҳҷаҳои водии Зарафшон то имрӯз калимаи “вот//вод” мавҷуд аст [12, 43-44] ва он маънои бод, шамол ва марзу теппай дар баландӣ воқеъбуда ва баландиҳои марзи ползро мефаҳмонад, маънои ин ҷузъи номафҳумро ба маънои марзи кӯҳии обдор, теппай кӯҳ яқин кардан дуруст аст. Инчунин, дар муқоиса бо забонҳои славянӣ метавон онро ба “вада/вода” [10, 112] яъне “об”-и аврупоӣ низ шабоҳату қаробат дода, маънои онро дар шакли “оби кӯҳӣ” низ овардан мумкин аст, ки ин аз эҳтимол дур нест. Дар ин маврид номвожаҳои аз решаи “вод//вот/вад/ват//вода” сохташударо метавон ёдовар шуд, ки аз қабилӣ Зироватк, Махшеват, Сарвода, Реват, Сари Вот, Болои Вот барин ҷойномҳо буда, дар маҳалҳои ин минтақа ва водии Зарафшон қорбурд мешаванд. Дар ноҳияи Варзоб бошад ҷойном дар ин радиф Пурзавот (деҳа) ном дошта, то имрӯз қорбурд мешавад.

Сӯғар – сӯи кӯҳро фаҳмонида, Шоғар – кӯҳест дар наздикии деҳаи Артуҷ ва аз Шовғар ташақкул меёбад, ки чунин ном дар дараи Яғноб низ вучуд дошта, маънои шовғар “кӯҳи сиёҳ”-ро мефаҳмонад. [17, 29].

Маниғар - кӯҳхона. Барои маънои дурусти ин номвожаро муайян кардан метавон ба Фарҳанги забони тоҷикӣ [12, 700] рӯ оварда, маъниро пурратар сохт, ки имрӯз “**ман**” дар шакли “**мон**” маънои хонаро дорад ва “ғар ” ҳамон кӯҳ аст [15, 29]. Дар ин радиф вожаҳои тоҷикии пешин ва барои имрӯз фаҳморо низ метавон мисол овард, ки аз қабилӣ “сохтмон, тахмон, қахрамон, созмон, Шумон// Сумон, Лағмон,” хеле зиёд буда, маъноҳои ба худ хосро касб кардаанд.

Майсоғар – Дар Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ “май”, дар санскрит (*mádhu*) маънои ҳар чизи ширин ва ошомаи ширин, асал буда, сифати он дилпазир ва матбуъ мебошад. Ва аз суғдӣ: *mδw //mwδ* -май ва сакоӣ – таи чойи пур аз шаҳд ва хушобу ҳаво –ро мефаҳмонад, кас аз он гуна мавзёи маст мешавад [18, 2672].

Ҳамин гуна маъниёбиро метавон дар ивази номи Қаратеппа ва Қоратегини ин минтақа низ баррасӣ намуд, ки дар таҳқику омӯзиш ва нооғай аз таърихи забон ва таърихи макони чуғрофӣ мардумон метавонанд кӯшиш бар он намоянд, ки гӯё ин номвожаҳо туркиасосанду ҳатто ба ивази ном ниёз доранд, вале ин тавр нест. Бар чунин асос номи Қаратеппаро метавон мавриди таҳқику омӯзиш қарор дода, дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ ва муқоиса бо забонҳои бостонамон чунин хулоса баровард, ки “қара” ва “тегин” калимаи туркиасос набуда, балки аз забони авастӣ сарчашма гирифтааст. Зеро дар забони тоҷикӣ вожаву ибораҳои “қирра” [15, 305], “қир”, “сари қир” [15, 304] серистеъмол аст, ки он аслан маънои тегаи кӯхро ифода карда, дар забонҳои славянӣ шакли “*gora*”, дар осетинӣ шакли “хара”-ро дорад.

Донишманди тоҷик Шамсулло Исмоилов маънои аслии вожаи “қара”-ро хеле дақиқ ва мӯшикофона таҳқиқ намудааст.. Ӯ ақидаи олимонеро, ки чузъи “қара”-ро дар ҷойномшиносӣ ба маънои туркӣ ҷонибдорӣ мекунанд, инкор карда, ибраз медорад, ки чузъи “қара”, аслан, аз қадим “қара” будаасту зухуроти он, ба қавле, ба ибтидои давраи аввали ташаккули оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ

рост меояд, ки онро Поспелов (1981, 340) низ тасдиқ мекунад [5, 13].

Дар таҳлилу баррасии ҷойномҳои минтақаи Панҷакент метавон мушоҳида намуд, ки дар раванди ҳодисаҳои таърихӣ ва кӯч бастану бодиянишинии баъзе аз мардумони имрӯзаи Осиёи Марказӣ, бахусус туркнажодони кӯчӣ, баъзе номҳои ҷуғрофӣ ба савтиёти забони онҳо мутобиқ шудаанд, ки ҳамин гуна ҷойномҳои баҳсӣ мисолу натиҷаи ин амаланд ва шаклу маънии “қара” тибқи меъёрҳои роиҷи талаффуз ва қонунҳои маъмули зухуроти маънӣ дар забонҳои ҳешу бегона бомурур табдил ёфт [5, 14].

Бо бардошт аз ин асосҳо, беиштибоҳ, метавон андеша пешниҳод намуд, ки номи Қаратеппаи имрӯза (чарогоҳ воқеъ дар д. Пули Гирдоби Панҷакент) ҳамон Қара+теппаи бостонисту “теппаи калон” аст. Дар бостон ва имрӯз мо дар ин радиф ҷойномҳои Қарағанда, Қарабоғ, Қарокӯл, Қаратоғ, Каротегин ва даҳҳо номвожаи дигарро дар муодили ҳамсони дорои чунин маъниҳо ба мисли номҳои ҷуғрофӣ Харката, Харангон, Хармайдон, Харсанг ва ғ. дармеёбем. Ҳамчунин, мо набояд фаромӯш кунем, ки аз қадим бисёре аз вожаи мураккаби тоҷикии мо бо ҷузъи “қар//хар” омада, маънои бузург, калон ва азимро ифода мекунанд. Барои исботи ин вожаҳои “харсанг, харчанг, харпушта, хардандон, хартум, хармайдон, харгӯш” ва даҳҳо вожаҳои дигареро метавон мисол овард, ки сифати калонӣ ва бузург будан ба ин вожаҳо хос аст. Калимаи “қара” ё “қар”-ро дар номи мевас низ метавон вохӯрд, ки решаи он тоҷикисту дар радифи шафтолу, зардолу, олуболу, аз “қар+олу” сохта шудаву “қаролу (харолу/қаролу/ғаролу)” яқинан маънии олуи кӯҳӣ ва олуи калонро дорад. Хуллас, ин вожа на аз “қаро” ва “олу”, балки аз “қар” ва “олу” сохта шудааст, ки ба мантиқ наздику дуруст меояд. Ҳатто дар забони туркӣ вожаи тоҷикии “харбуза” [12, 463], ки аз решаи тоҷикӣ-форсӣ асос меёбад, бо савтиёти туркӣ “қарбуз (karpuz)” [3, 508]. талаффуз гардида, имрӯз ба маънои тарбуз дар ин

забон хидмат мекунад. Ин ба ҳамон гунаест, ки аз решаи “хурӯс”-и тоҷикӣ [12, 510] дар забонҳои славянӣ ба маънои “курица (мурғ)” [10, 433] истифода мебаранд.

Бо ҳамин минвол, мо шарҳи ду маънии номвожаи зер- Қаратеппа (чарогоҳ) ва Қоратегин (мавзеъ)-ро чунин манзур менамоем:

Қаратеппа – бо дарназардошти таҳқиқоти нишондодашуда оид ба маънои вожаи “кара” мафҳуми ин ҷойномро метавон ба маънои “теппаи калони кӯҳ” шарҳ дод, - яъне Каратеппа.

Қоратегин – паҳлавони бузург (азим). Зеро мо бо ҳамақидагӣ бар таҳқиқоти забоншиносии тоҷик Ш. Исмоилов, ки номвожаи Қоратегинро на туркӣ, балки соф тоҷикӣ-ориёӣ дониставу онро дуруст исбот кардааст, огаҳӣ меёбем, ки Каратакин ба ҷузъҳои маъноии “кӯҳ ва санг” марбут буда, “так” – дар маъно “ҷорӣ будан, селоб ва чараёни тез”, асту ҷойноми қадимаест дар водии Рашт. Номшиносии маъруфи тоҷик Р.Х. Додихудоев маъноии Қоратегинро аз ду асос –kara, tak ва форманти **aina**-и эронии қадим дониставу пешниҳод кардааст, ки “ҷузъи якумро метавон бо номи маркази қадима ва асримиёнагии Дарвоз -Кар(р)он киёс (алоқаманд) кард. Вале аз ҷузъи дуюм, ки аз асоси феъл рӯидааст, маънии “ҷорӣ шудан, дарё, селоб” берун меояд. Пасванди aina (-in) бошад, аз унсурҳои ғаёлест дар ҳама забонҳои имрӯзаи помирӣ) [4, 77].

Бо дарназардошти маъниҷӯии ин мафҳум дар боло дар ҷойноми Қоратегини минтақаи Панҷакент низ, муайян мегардад, ки ифодаи маънои ҷуғрофии ин маҳал низ бо доштани паҳлавонону гӯштингирони диловару нерумандаш ба ҳамин маънӣ наздик аст.

Мафҳуми “тагин//тигин”-и тоҷикӣ дар абёти Дақиқӣ ба маънои “қаҳрамон, паҳлавон ва баҳодур” омадаасту ин вожа бештар дар шакли чамъ меояд [12, 303] ва метавон иброз дошт, ки мафҳуми “Қоратегин” ҳамон Каратегини қадимаи эронисос аст ва мафҳуми маънои “баҳодурони азим, паҳлавонони бузург// қаҳрамонони номдору бузург”-ро ифода карда, вобаста бар он ки тоҷикон аз

қадимулайём паҳлавону неруманд буданд, ва шояд дар ин макон низ чунин афрод бисёр буданд бо баназаргирии фаъолияту касбу кор ва мардумони маҳалли мазкур метавон андеша намуд ва ё тахмин кард, ки маънии номвожа – Коратигин - паҳлавони бузург, паҳлавонони бузургро ифода мекунад.

Ҳамин тариқ, метавон чанд андеша перомуни ҷойноми Ғарибак қайд кард.

Ғарибак – ин ҷойном аслан аз қадим номи яке аз деҳаҳои Панҷакенти имрӯза буд, ки он аз соли 2011-ум инҷониб бо Қарори Маҷлиси вакилони халқи шаҳри Панҷакент аз 17-уми августи соли 2011, №74 ба Озодагон иваз карда шудааст.

Мардумони ин маҳал маънои ин ҷойномро дар решаи арабӣ ҷуста, ҳамчун омофоним онро гӯё “мансуб ба шахси ғарибу мусофир ва бекас” маънидод карда, ивази ин ном кардаанд, ки ин амал дар пешорӯи таҳлили таърихи ҷойномнигорӣ ва забоншиносии луғавӣ дуруст нест.

Ҷойномшиноси машҳури тоҷик А. Хромов дар мақолаи худ – “Топонимҳои суғдии диёри Рӯдакӣ” [17, 27-31] номвожаи Шоғарро дар муқоиса бо Шовғар //Шоғари дараи Яғноб ва ҷойномҳои Йошғар, Чоғар, Маниғар, Полғар ҷузъи “ғар”-ро ба суғдии “ғар” мансуб дониста мегӯяд, ки ин вожа аз эронии бостон “ғари-”, авастоии “гарай” – “кӯх, қаторкӯх ва кӯхсор” ба вуҷуд омадаасту инчунин дар Афғонистон низ вохӯрад, ки дар ин минтақа (Афғонистон) дар асоси забони паштунӣ пайдо шудааст. [17, 27-31]

Мутаассифона, аз ҷӣ бошад, ки А. Хромов дар раванди таҳқиқоти худ ҳангоми баррасии сохти ҷойномҳои водии Зарафшон баъзан ба саросемагӣ низ роҳ додааст. Ин олими шинохта дар мақолаи худ “Доир ба топонимикаи Масчоҳ” [16, 72] ҳангоми шарҳи топонимҳои тоҷикии Масчоҳ номвожаи Ғарибақро дар қатори ҷойномҳои бо пасванди –ак сохташаванда ворид кардааст, ки ба ин ақида ҳаргиз розӣ шудан дуруст нест. Зеро то даврони Инқилоби Бухоро (1920) ба истиснои баъзе ҷузъу вожаҳои динӣ-мазҳабӣ, ки дар ҷойномсозӣ

корбурд шудаанд, аз қабилӣ “мулло, мазор, қозӣ ва баъзе дигар антропонимҳо”, дигар вожаҳои тамоман арабиасос дар ҷойномсозии ин минтақа ва водии Зарафшон қариб ки дида намешаванд.

Бо ҷузъи “ғар” дар номвожасозӣ ҷойноми дигареро дар радифу шафати ҳамин номвожаи Ғарибак (/Ғаребак) во хӯрдан мумкин аст, ки он Ғариват// Ғаревад ном дорад ва гуфтан ҷоиш аст, ки номвожаҳои Ғарибак ва Ғариват ҳарду суғдиасос буда, аз ду ҷузъи маънодори суғдӣ сохта шудаанд.

Дар асоси таҳлили сарчашмаҳои илмӣ вожаи “ғарибак” арабӣ набуда, балки топоасоси он **ғари** аз нигоҳи таркиби овозӣ бар шакли тағйирёфтаи вожаи **кара** асос ёфтааст, ки дар забони суғдӣ шакли **γar (ғар)**, дар забони ҳиндӣ - **giris**, дар славянӣ - **gora** дар осетинӣ - **хара**, язғуломӣ - **кар** ва дар вахонӣ **γar** пайдо намуда, дар умум мафҳуми “кӯҳ, санг”-ро ифода мекунад [18, 1982; 4, 14].

Бар асоси таҳқиқоти забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ вожаи ғар дар забони суғдӣ ба маънои кӯҳ истифода мешавад, ки бо ин решаи суғдӣ ҷойномҳо ва вожаҳои ифодакунандаи мафҳуми ҷуғрофӣ ва растанӣҳо - **Ғарибак, Ғареват, Ғаров, Беғар, Парғар (Фарғар//Фалғар), Ғармич, Ғарм, Данғара, Қаротегин** ва ғайра то имрӯз маъмуланду онҳо дар муносибат бо ифодаи мафҳуми кӯҳ ва санг сохта шудаанд ва дар чунин мавридҳо бо ҳамон маънои аслиашон фаҳмида мешаванд. “Ғарибак” вожаи арабӣ набуда, дар асоси таҳқиқоти илмии забоншиносии рус Павел Лурье ва фарҳангҳои муътабар, аз ҷумла, “Фарҳанги суғдӣ-форсӣ-англисӣ”-и Бадруззамон Қариб он аз **ғари** (кӯҳ) ва **бак/пака** асос гирифта, домана, пояро фаҳмонида, ба маънои “пояи кӯҳ, (кӯҳдоман)” омадааст. [2, 269]

Зеро ин ҷузъҳо бештар баромади суғдӣ ва таърихи ҳазорсолаҳо дошта, аксари онҳо барои мо имрӯз номафҳум боқӣ мондаанд.

Аз ин рӯ бояд дар маъниомӯзии чунин ҷойномҳо бояд нозукбин ва дақиқомӯз бояд буд, вагарна бисёр

номвожаҳо метавонанд бо мурури давра замон ба омофоним табдил ёбанд. Мисли он, ки дар бисёр мавридҳо аз чониби мардумоне, ки аз таъриху моҳияти забон оғаҳ нестанд чуъзӣ “ғар” ба дарку фаҳмиши онҳо мафҳуми кабеҳу зишт касб кардааст ва ин андеша комилан хатост. Ҳатто баъзан ҷойноми Беғар (номи деҳа) барин номи чуғрофиро, ки дар ноҳияи Варзоб ҷойгир аст, масъулони номҳои чуғрофӣ сахвангорона ба маънои зишту дурушт (ғайришаръӣ) мефаҳманд, ки дар суннати ҷойномнигорӣ мо чи дар гузашта ва чи имрӯз ин анъана роиҷ набуд ва несту танҳо дар натиҷаи омӯзиши дақику мантиқан дурусти мафҳуми маъноӣ ҷойномҳо метавон асли маъноӣ онҳоро даршинохт.

Номҳои таърихӣ таҷассумгари зиндаи таърихи мо буда, аз гузаштаи дури мо дарак медиҳанд.

Омӯзиши таърихи забон ва таҳлилу баррасии мафҳуми ҷойномҳо аз ҷиҳати забоншиносӣ, ба вижа дар доираи забонҳо матруку азбайнрафта аҳамияти калон дорад, ки он бо роҳи муқоисаву далелҳои илман асоснок ба муаммову мушкилоти мафҳуми ҷойномҳо, ба хусус, номҳои кӯҳани таърихан вучуддошта, равшанӣ меандозад.

КИТОБНОМА

1. Алимӣ, Ҷ. Топонимика /Ҷ. Алимӣ. – Душанбе: ДМТ, 1995. – 51 саҳ.
2. Бадруззамон, Қариб. Фарҳанги суғдӣ (суғдӣ-форсӣ-англисӣ) /Қ. Бадруззамон. – Техрон: Фарҳангон, 1995. – 473 саҳ.
3. Богочановская, Н.Н. Торгашова, А.С. Большой турецко-русский и русско-турецкий словарь/ Н.Н.Богочановская, А.С.Торгашова. – М.: ООО “Дом Славянской книги”, 2009. – 960 с.
4. Додыхудоев, Р. Памирская микротопонимия /Р. Додыхудоев. – Душанбе: Дониш, 1975. – 300 саҳ.
5. Исмоилов Ш. Нақши Авесто дар топонимияи Тоҷикистон. /Ш. Исмоилов. – Душанбе: ДМТ, 2011. – 92 саҳ.
6. Климчицкий, С.И. Ягнобцы и их язык / С.И.Климчицкий. //Труды Тадж. Базы АН СССР. Т. 9. – Ленинград, 1940. – С. 137-139.
7. Лурье П. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии / П.Лурье, – Санкт-Петербург. Код специальности ВАК: 10.02.22. – 306 с.
8. Махмадҷонов, О. Топонимия ва микротопонимияи қисмати шимолии водии Ҳисор/ О. Махмадҷонов. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 228 саҳ.

9. Маҳмадҷонов, О. Таҳқиқи таърихӣ-забоншиносии топонимҳои водии Ҳисори Тоҷикистон / О. Маҳмадҷонов. дис. д.ф.н. / О.Маҳмадҷонов. – Душанбе, 2010. – 279 сах.
10. Русско-таджикский словарь. –М.: Русский язык, 1985. – 2080 с.
11. Саймиддинов, Д. Бархе аз вожаҳои куҳан дар ғӯйишҳои тоҷикӣ /Д.Саймиддинов // Номаи Пажӯҳишгоҳ (маҷмӯи мақолат). – Душанбе: Дониш, № 2, 2002. – С. 12-20.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. –М.: Советская энциклопедия. 1969. – 952 сах.
13. Фарҳанги номҳои ҷуғрофӣ. – Душанбе: Меҳрона, 2019. – 280 сах.
14. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Дониш, 2004. – 392 сах.
15. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. Ҷ. 2. – Душанбе: Дониш, 2005. – 462 сах.
16. Хромов, А.Л. К вопросу о топонимике Матчи / А. Хромов // Известия отд. общественных наук АН Таджикской ССР. 1 (32), 1963г. – С. 75.
17. Хромов, А.Л. Согдийская топонимия родины Рудаки / А. Хромов. // Дар китоби «Ёдбуди устод Рӯдакӣ». – Душанбе: Дониш, 1978. – С. 27-31.
18. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷ.4./ М. Ҳасандӯст. –Теҳрон: Осор. – 2956 сах.
19. Ҳасанзода, А. Ҷойвожаҳои каламрави Сомониён (маҷмӯи мақолаҳо) /А. Ҳасанзода. – Хучанд: Нури маърифат, 2018. – 560 сах.

МАҶҲУМ ВА ҚОРБҮРДИ ҶУЗЪИ «ҶАР»// «ҚАР+А»- СУҒДӢ ДАР ҶОЙНОМҲОИ МИНТАҚАИ ПАНҶАКЕНТ

Дар мақола таърихи пайдоиш ва шарҳи форманти «гар»// «қар+а»-и суғдӣ, ки беиштар дар ҷойномҳои суғдиасос дида шудаду дар забонҳои ҳиндааврупоӣ бо ганҳои ба ҳам наздик ва ҳамсон истифода мешаванд, тибқи сарчашмаҳо ва таҳқиқоти муҳаққиқони забоншиносии хориҷиву ватанӣ мавриди таҳлил ва таҳқиқ қарор дода мешавад.

Муаллифи мақола бо дарназардошти таҳқиқотҳои илмӣ забоншиносон андешаҳои худро дар таҳлили ҷойномҳои дар минтақаи Панҷакент мавҷудбуда истифода бурда, баъзе ҷойномҳоро, ки бо ин формант сохта шудаду имрӯз дар забони мардум хусусияти омофонимӣ пайдо кардаанд, нишон додааст. Аз ҷониби муаллиф, инчунин, шакли дурусти маъноии ҷойномҳо бо ин формант дар мақола пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: «гар», «қар // қара», формантҳои суғдӣ, ҷойном, Ҷарибак, Ҷареват, Қаратеппа, Панҷакент, водии Зарафшон, объекти ҷуғрофӣ ва ғ.

ПОНЯТИЕ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОГДИЙСКОЙ ЧАСТИЦЫ «ҶАР»// «ҚАР+А» В ТОПОНИМАХ ТЕРРИТОРИИ ПЕНДЖИКЕНТА

В статье рассматривается история появления и разъяснение форманта согдийских частиц «гар»// «қар+а», которые в основном использовались на основе согдийских топонимов и топонимов индоевропейских языков, близких по

сходству или аналогичных, изученные в соответствии с источниками и экспертизой местных и зарубежных исследователей-языковедов.

Автор статьи принимая во внимание научные исследования языковедов по - своему анализирует существующие топонимы территории Пенджикента и некоторые топонимы в данном форманте, которые появляются сегодня в народном языке в виде омофонимов. Автором в статье также были предложены правильные формы и значения топонимов данного форманта.

Ключевые слова: «гар», «қар// қара», согдийские форманты, топоним, Гарибак, Гареват, Қаратеппа, Панҷакент, долина Зарафшон, географический объект и др.

THE CONCEPT AND USE OF SOGDIAN PARTICLES «FAP»// «ҚАР+А» IN THE TOPONYMS OF THE TERRITORY OF PANJAKENT

The article discusses the history of the appearance and explanation of the formant of Sogdian particles «gar»// «qar+a», which are mainly used in the basis of the Sogdian toponyms and toponyms of Indo-European languages, similar or analogical and were studied in accordance with the sources and expertise of local and foreign researchers-linguists.

The author of the article considering scientific studies by the linguists and uses his own opinion in the analysis of the existing toponyms of the territory of Panjakent, and some place names in this formant, which appear today in the people's language as homophone.

Also the author in his article propose the correct forms of the meaning of the toponyms in this formant.

Key words: «gar», «qar// qara», Sogdian formants, toponyms, Garibak, Garevat, Qarateppa, Panjakent, Zaravshan Valley, Geography object, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф: Зулфониён Раҳим Раҷабзода – Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, хизматчии давлатӣ, унвонҷӯи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. Тел.: 92 721 53 46. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

Сведение об авторе: Зулфониён Раҳим Раҷабзода – Комитет по языку и терминологии при Правительстве Республики Таджикистан, государственный служащий, соискатель Государственного института языков Таджикистана имени Сотима Улуғзода. Тел.: 92 721 53 46. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

About the author: Sulfoniyon Rahim Rajabzoda - The Committee of Language and Terminology by the Government of the Republic of Tajikistan civil servant, applicant for the State Institute of Languages of Tajikistan named after Sotim Uluzoda. Tel .: 92 721 53 46. **E-mail:** Zulfonov64@mail.ru

**КОРБУРДИ МАСДАРҲОИ АРАБӢ
ДАР ЗАБОНИ ЯЗГУЛОМӢ**

Алиёров М.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Вожаи “масдар” калимаи арабӣ буда, аз решаи феъли сеҳарфаи солими арабии [sadara] бо вазни [mafal] сохта шуда, ба маънои берун шудан, баромадан омада, исми макон, замон ва ҳуди маъноӣ масдарро баён месозад. Забоншиносони араб исми амалро “масдар” (сарчашма, манбаъ) маънидод кардаанд, зеро онро манбаи маъноӣ ҳамаи навъҳои феълӣ ҳисоб менамоянд [7, 186].

Алҷурҷонӣ истилоҳи “масдар”-ро чунин муайян кардааст: “Масдар исмест, ки аз он феъл берун шуда, реша мегирад” [1, 231].

Масдар истилоҳан дар фарҳанги забоншиносӣ ба сурати умум чунин баён гардидааст: Масдар (Infinitivus) ба маъноӣ “номуайян, аз ҷиҳати ҳадду ҳудуд номуайян” омадааст, ки дар грамматика он шакли аввали феъл буда, амалу ҳаракатро бе ишора ба иҷрокунанда, замони анҷоми он, шахс, шумора ва ғайра баён мекунад [9, 198;12, 135].

Аз дидгоҳи Н.В. Юшманов, масдар он аст, ки мушаххаси ғайбӣ надошта, маъноӣ ғайбӣ ва мафъулиро ифода менамояд. В.М. Белкин рӯй ба масдар чунин ақида иброз менамояд: “Он муодилаи исми феъл ва хусусияти феълро ба худ қабул намуда, дар ҳолатҳои муайян хусусиятҳои феълро ифода карда, аз исм бо он фарқ мекунад, ки исм шумора дорад, вале масдар шумора надорад” [2, 78].

Дар забоншиносии тоҷик рӯй ба мавқеи масдарҳои забони арабӣ, хусусиятҳои лексикӣ грамматикӣ онҳо ба ғайр аз ишораҳои алоҳидаи Т.Бердиева, С.Сулаймонов, М.Н. Қосимова, М.Раҳмонӣ, С.Қаландаров, А.Саломов, Ҳ.Мачидов, М.Султон, Н.Солеҳов таҳқиқ ва натиҷагирӣҳои илмӣ ҷудоғона вучуд надорад, дар ҳоле ки теъдоди масдарҳои арабии ба забони тоҷикӣ дохилгардида зиёд буда, дар калимасозии забони тоҷикӣ иштироки ғайбӣ дошта, фонди луғавӣ онро ғайбӣ гардониданд.

Бинобар ин, мо тасмим гирифтем, ки масдарҳои иқтибосоти забони арабиро дар забони язгуломӣ мавриди баҳсу баррасӣ қарор диҳем. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи масдарҳои иқтибосшудаи арабӣ дар забони язгуломӣ дар он аст, ки аксарияти мутлақи масдарҳои арабӣ ба истиснои овозҳои арабие, ки дар забони язгуломӣ нестанд, шакли аслии худро нигоҳ доштаанд, мисли: ҳаракат, баракат, садоқат, ҳикмат, сучуд, рукӯъ, ракъат ва ғайра. Дар забони муосири арабӣ 15 қолаби феълий вучуд дорад, ки 10-тои онҳо серистеъмол ва 7-тои дигарашон камистеъмол мебошанд [17, 23; 7, 122]. Бинобар ин, мо дар ин замина ба таҳқиқи 10 навъи масдарие, ки дар забони арабӣ серистеъмол буда, дар забони язгуломӣ низ мавқеи корбурди худро доранд, мепардозем:

Масдари навъи I. Масдарҳои навъи якуми феъли арабӣ дар калимаҳои иқтибосии забони язгуломӣ аз ҷиҳати миқдор ва доираи истеъмол зиёд буда, дар калимасозии забони язгуломӣ фаъолона ширкат меварзанд. Аз рӯи қоидаи грамматикаи арабӣ масдарҳои навъи якум шаклҳои (фаъала), (фаъула), (фаъила) дошта, аз назари семантикӣ маъноҳои мухталифро чун; амал, ҳаракат, ҳолат, вазъият, тарзи амал, миқдори амал, мансубияти иҷрокунандаи амал ва дигар ҳолатҳоро ифода мекунанд. Навъҳои масдар дар арабӣ қариб ба панҷоҳ вазн мерасанд. Қайд кардан зарур аст, ки ин вазнҳо дар ҳуди забони арабӣ хусусиятҳои грамматикӣ ва семантикии хоси худро доранд, лекин дар забони язгуломӣ танҳо ба вазифаи исм истифода мешаванд. Дар забони язгуломӣ беш аз 40 вазни масдарҳои навъи якуми феъли арабӣ мушоҳида гардидаанд, ки 13 навъи онро ҳамчун намуна меорем:

1. Фаъл: *sabr* (сабр), *qabl* (қабл), *azm* (азм), *amr* (амр) ...;
2. Фаълал: *abas* (абас), *adab* (адаб), *alam* (алам) ...;
3. Фаъолат: *adolat* (адолат), *sabohat* (сабоҳат) ...;
4. Фиъолат: *khiyonat* (хуёнам), *ziyorat* (зиёрат) ...;
5. Фаъллат ё фаъла: *wahshat* (ваҳшам), *wahdat* (ваҳдат) ...;
6. Фуъул: *wujud* (вучуд), *wuqu'* (вукӯъ) ...;
7. Фуъллат: *wus'at* (вусъат), *qudrat* (қудрат) ...;
8. Фаъол, *dawom* (давом), *harom* (ҳаром) ...;
9. Фиъл, *ilm* (илм), *zikr* (зикр), *kibr* (кибр), *milk* (милк) ...;
10. Фуъл, *zulm* (зулм), *kufir* (куфр), *mulk* (мулк) ...;

11. Фиъл, *siloh* (силоҳ), *wido'* (видоъ), *wiqor* (виқор) ...;

12. Фиълат, *wiloyat* (вилоят), *hikoyat* (ҳикоят) ...;

13. Фаълат; *dawlat* (давлат), *sawlat* (савлат) ва ғайра.

Масдари навъи II – «тафъил». Дар забони арабӣ масдари навъи дуюм аз решаи феъли навъи якум «фаъала» бо илова кардани пешванди «**та**», сокин сохтани ҳарфи аввали решагии «**фе**» ва изофа намудани касра дар ҳарфи дууми решагии «айн» бо вазни «тафъил» ва баъзан ба шакли «тафъила» сохта мешавад.

Яке аз хусусиятҳои хоси масдарҳои навъи дууми арабӣ, ки ба забони язгуломӣ ворид гардидаанд, ин аст, ки онҳо ҳамчун масдарҳои таркибии номӣ истифода бурда мешаванд, мисли *tawsee thathage* (тавсеъ додан), *tadbir hkraj* (тадбир ҳустан), *tawsiya knaj* (тавсия кардан), *tabrik knaj* (табрик кардан), *taqsim knaj* (тақсим кардан) ва ғайра.

Вазни «тафъил»-и арабӣ дар забони язгуломӣ як ҷузъи шакли асли арабии худро дигаргун накарда хусусиятҳои мондагӣ, гузарондагӣ, вобасткунӣ ва ғайраро ифода мекунад, масалан: *tabrik* (табрик), *tawsif* (тавсиф), *tawsiya* (тавсия), *tadbir* (тадбир), *tazmin* (тазмин), *takfin* (тақфин), *taqdim* (тақдим), *taqdir* (тақдир), *taqlid* (тақлид), *taqsim* (тақсим), *taqsir* (тақсир), *talqin* (талқин), *tanqid* (танқид).

Баъзе масдарҳои навъи дуюм маъниҳои луғавии худро нигоҳ дошта, қисме аз онҳо маънии нав гирифтанд. Масалан калимаи *taqdir* (тақдир) – сарнавишт маъниашро нигоҳ доштааст, аммо калимаи *ta'rif* (таъриф), ки маънои аслиаш шиносӣ мебошад, ба маънои мадҳу ситоиш истифода мешавад. *Uzdomi ghachage da mi khshriay ta'rif knan*. Ҳусни духтари язгуломиро ситоиш мекунад.

Масдари навъи III – «муфъала» ё «фиъл». Ин навъи масдар дар забони арабӣ аз навъи якуми феъл бо роҳи ҳамроҳ кардани «**алиф**» пас аз ҳарфи аввали решагӣ сохта шуда, маънои мушорикат, ҳамроҳии ду ё якчанд фоида дар иҷрои коре (мусобика ё рақобат), ифода мекунад. Шаклҳои ин масдар дар забони язгуломӣ зиёд истифода шудааст: *tubolagha* (муболага), *tuboriza* (мубориза), *tuwozana* (мувозана), *tuqobala* (муқобала), *munosibat* (муносибат), *mufofaa* (муурофаа) ва ғайра.

Албатта, ин вазнро дар шакли арабиаш метавон навишт, вале ҳар як забон иқтибосотро мувофиқи қонун ва қоидаҳои худ

қабул мекунад ва ба андешаи мо, қабул кардани вазни “муфоъала”-и арабӣ дар шакли “муфоъила” ба табиати забони язгуломӣ наздиктар аст, зеро дар забони тоҷикӣ низ ин қоида маъмул мебошад ва аксари мардум шакли “муфоъила”-ро қабул кардаанд.

Масдарҳои навъи III дар забони язгуломӣ бо феълҳои ёридиҳанда истифода мегарданд: *munoqisha-munoqisha knage* (муноқиша кардан); *musobiqa-musobiqa knage*; (мусобиқа кардан), *murojiat-murojiat knage* (муроҷиат кардан); *muomila-muomila knage* (муомила кардан) ва ғайра. Т.Бердиева сабаби зиёд иқтибос шудани ин навъи масдари забони арабиро дар забони тоҷикӣ, ки корбурди он дар забони язгуломӣ зиёд мушоҳида мешавад, чунин баён намудааст: “Азбаски ин маъноро бо имкониятҳои дохилии забони тоҷикӣ ифода кардан имконпазир аст, шояд барои ҳамин масдарҳои намуди сеюм ба тоҷикӣ хеле зиёд иқтибос шудаанд” [3, 58].

Масдари навъи IV – “ифъол”. Ин навъи масдар аз навъи якуми феъл бо илова кардани садонокҳои кӯтоҳи “и” пеш аз ҳарфи решагӣ ва илова кардани садонокҳои дарозии “алиф” баъди ҳарфи дуҷуми решагӣ бо вазни “ифъол” сохта мешавад. Аз лиҳози семантикӣ ин масдар дар забони арабӣ сермаъно буда, амали феълро тобиши гузарандагӣ ва маънии майл ба самте карданро медиҳад.

Масдари навъи IV дар забони язгуломӣ бо феълҳои ёридиҳанда (“knage” (кардан) ва ғайра) омада, феълҳои таркибӣ месозад. Масалан: *izhor knage* - баён, зоҳир кардан; *idrok knage* - дарёфтан, дарк кардан, фаҳмидан; *ikrom knage* - ҳурмат, эҳтиром, иззат; *iqror knage* - эътироф кардан; *iqdom knage* - қўиши кардан; *imkon wiyage* - тавоноӣ, инсоният, қудрат; *In'om knage* - бахишиш, ҳадя, ато, неъмат додан;

Масдари навъи панҷум V – “тафаъул”. Ин масдар аз навъи дуҷуми феъли “фаъала” бо иловаи пешванди “та” дар аввал ва “замма” дар ҳарфи дуҷуми решагии он ба ҷойи “фатҳа” сохта мешавад. Иқтибосоти ин навъи масдар бо феълҳои ёридиҳандаи забони язгуломӣ омада, феълҳои таркибии номӣ месозанд, зеро чун навъҳои дигари масдарҳо ҳамчун исм иқтибос мешаванд. Масдари мазкур низ дар забони язгуломӣ серистеъмол мебошад, масалан: “*taalluq*” (*таалуқ*), “*taassub*” (*таассуб*), *taajjub*

(*тааҷҷуб*), *tabarruk* (*табаррук*), “*tabassum*” (*табассум*), *tawallud* (*таваллуд*), “*tawajjuh*” (*таваҷҷӯҳ*), “*takabbur*” (*такаббур*), “*taraqqi*” (*тараққӣ*), “*tasawwur*” (*тасааввур*), “*tasalli*” (*тасаллӣ*), “*takhallus*” (*тахаллус*), *tashabbus* (*ташаббус*), *tashakkur* (*ташаққур*).

Масдари навъи VI- “тафоъул”. Ин масдар аз навъи II феъл бо ҳамроҳ кардани пешванди “*ta*” пеш аз ҳарфи аввали решагӣ, овардани садоноки дарози “алиф” баъди ҳарфи аввали решагӣ ва илова кардани замма (“*y*”) дар ҳарфи дуюми решагӣ сохта мешавад. Масдарҳои навъи VI аз рӯи хусусиятҳои семантикии худ бо масдарҳои навъи III – “муфоъала” ва “фиъол” қаробатдоранд. Дар забони тоҷикӣ масдарҳои мазкур ба як маъно корбаст шудаанд, вале дар забони язгуломӣ навъи VI умуман истифода намешавад, фақат масдарҳои навъи III истеъмол мегарданд: “*tabodul-mubodala*”, “*tadofu-mudofaa*”, “*tasoduf-musodafa*”, “*tasodum-musodama*”.

Масдари навъи VII – “инфиъол”. Ин навъи масдар дар забони арабӣ бо ҳамроҳ кардани пешванди “*in*” дар аввал, илова кардани касра (“*i*”) дар ҳарфи аввали решагӣ ва гузаштани садоноки дароз (“алиф”) баъди ҳарфи дуюми решагӣ сохта мешавад.

Шумораи иқтибосоти ин қолаб дар забони язгуломӣ дар муқоиса бо масдарҳои навъи I-II-V хеле кам ба назар мерасад, зеро навъи мазкур дар ҳуди забони арабӣ хеле камистеъмол аст ва дар забони язгуломӣ танҳо чанд калимаи зер пайдо гардид: *intiqom*, *inqilob* ва *inqiroz*.

Масдари навъи VIII – “ифтиъол”. Масдари навъи ҳаштум аз феъли навъи якуми забони арабӣ бо гузоштани касра (“*i*”) дар ибтидои он, сокин дар ҳарфи аввали решагии он, илова кардани аффикси “*ti*” пеш аз ҳарфи дуюми решагӣ ва овардани садоноки дарози “алиф” баъди ҳарфи дуюми решагӣ сохта мешавад.

Масдари навъи VIII дар калимаҳои иқтибосии забони язгуломӣ яке аз навъҳои серистеъмол ба ҳисоб меравад: *imtihon* (имтиҳон), *ijtimo*’ (ичтимоъ), *ihtirom* (эҳтиром), *intizom* (интизом), *iltifot* (илтифот), *intiqod* (эътиқод), *iqtisod* (иқтисод).

Масдари навъи X – “истифъол”. Ин навъи масдар бо илова гардидани пешванди “*ist*” пеш аз ҳарфи аввали решагӣ, сокин гардонидани ҳарфи аввали решагӣ ва овардани садоноки дароз

баъди ҳарфи дуҷуми решагӣ сохта мешавад. Ҳангоми таҳлили иқтибосоти забони язгуломӣ чунин намунаҳои масдари навъи Х ба назар гирифта шуд: *istidroj* (*истидроҷ*), *istighno* (*истиғно*), *istiqomat* (*истиқомат*), *isti'fo* (*истеъфо*), *istisno* (*истисно*), *istikhora* (*истихора*), *istehzo* (*истеҳзо*), *istehsol* (*истеҳсол*), *istighfor* (*истиғфор*).

Масдарҳои рубоӣ (чорҳарфа). Масдарҳои навъи чорҳарфа асосан дар забони арабӣ серистеъмоланд. Масдарҳои чорҳарфа дар забони арабӣ бо вазни **фаълала** сохта шуда ба маъниҳои мухталиф меоянд. Таҳқиқи лексикаи иқтибосоти арабӣ нишон медиҳад, ки ин навъи масдарҳо дар забони язгуломӣ истифода шудаанд, масалан: *an'ana* (*анъана*), *waswasa* (*васваса*), *zamzama* (*замзама*), *safsata* (*сафсата*), *hawsala* (*ҳавсала*), *daghdaqha* (*дағдағ*). *Moxda en maktab darsath wa tawrian'ana fanm*. Мо дар мактаб тибқи анъана дарс мехонем.

Масдарҳои мимӣ. Ин навъи масдар бо ҳарфи мим оғоз ва бо вазни феълии сеҳарфаи **“мафъал”** ё **“мафъала”** сохта мешавад. Масдарҳои мазкур дар забони язгуломӣ маънои гуногунро ифода мекунанд ва асосан ҳамчун исм ворид гардидаанд, масалан: *maishat* (*маишат*), *tamlakat* (*тамлакат*), *maslihat* (*маслиҳат*), *mashwarat* (*машварат*), *ma'zarat* (*маъзарат*), *mahabbat* (*маҳаббат*), *manfiat* (*манфиат*), *maskhara* (*масхара*).

Масдарҳои синоӣ (сохта). Масдарҳои синоӣ дар забони арабӣ вожаҳоеро меғӯянд, ки онҳо бо “ё”-и нисбӣ ва “те”-и марбута ба охир мерасанд. Масдарҳои синоӣ дар забони арабӣ бисёртар дар осори илмӣ ва фалсафӣ истифода шудаанд. Оид ба хусусиятҳои хоси онҳо дар муқоиса бо масдарҳои умумии забони арабӣ дар забоншиносии муосир ва асримиёнагии араб таҳқиқоти нисбатан камтар ба мушоҳида мерасад [14, 5].

Масдарҳои синоии арабӣ дар ҳуди забони арабӣ бештар маънои мучаррад ва аломати ашёро ифода мекунанд ва ба забони язгуломӣ ба воситаи осори илмӣ, фалсафию динӣ ворид гардидаанд. Ин навъи масдар ҳам дар арабӣ ва ҳам дар забони язгуломӣ серистеъмол буда, барои баёни маънои аломат, микдор ва сифат истифода мегарданд, масалан: *аксарият*, *аҳамият*, *вазъият*, *зиддият*, *имконият*, *мағлубият*, *ҳокимият*, *ҷамъият*.

Дар натиҷа метавон гуфт, ки дар баробари калимаҳои зиёди иқтибосии арабие, ки ба забони язгуломӣ ворид

гардидаанд, масдар ва навъҳои он мавқеи хос доранд. Ин навъи масдарҳо шакл ва маънои аслии худро нигоҳ дошта, аз назари морфологӣ ҳамчун исм истифода мегарданд. Тамоми навъҳои зикршудаи масдари забони арабӣ ба забони язгуломӣ ҳамчун исм ворид гардида, дар робита бо феълҳои ёридиҳандаи ин забон феълҳои таркибии номӣ месозанд.

Дар забони арабӣ “масдарҳо” аз ҷиҳати морфологӣ тасрифи исмхоро дошта, аз рӯи эъроҳҳо тағйир пазируфта, метавонанд дар ҳолатҳои муайяни ва номуайяни қарор гиранд. Аз ҷиҳати қоидаи синтаксисӣ масдарҳо ба вазифаи мубтадо ва хабари ҷумла истифода мегарданд [8,190].

Аз дидгоҳи мо, ҳамин вижагии масдарҳо сабаб гардидааст, ки онҳо дар забони язгуломӣ ба гурӯҳи исмҳо дохил гарданд.

КИТОБНОМА

1. Алҷурҷонӣ Алӣ ибни Муҳаммад. Китоб ат-таърифот / Алӣ ибни Муҳаммад Алҷурҷонӣ. – Бейрут: Мактаба Лубнон, 1978. – 376 с.
2. Белкин В.М. Арабская лексикология. / В.М Белкин. – М.: Наука, 1975. – 200 с.
3. Бердиева Т. Назарияи иқтибос / Т.Бердиева. – Душанбе: ДДТ, 1991. – 128 сах.
4. Валгина Н.С. и другие. Современный русский язык / Н.С.Валгина и другие. – М: Высшая школа, 1966. – 495 с.
5. Гиргас В. Очерк грамматической системы арабов / В.Гиргас. – С. Петербург.: Императорской Академии наук, 1987. – 147 с.
6. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика ва морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 сах.
7. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно историческом освещении / Б.М. Гранде. – М.: Восточной литературы, 1963. – 594 с.
8. Гранде Б.М. Введение и сравнительное изучение семитских языков / Б.М. Гранде. – М.: Наука, 1972. – 442 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.
10. Мельянцева А.Н. Масдар в теории и структуре арабского языка / А.Н.Мельянцева – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 148 с.
11. Муҳаммад Абдулваҳоб Шаҳхота. Ал-Масдар ас-синои фил-арабияти дирабатун сарфияти ва далолиятин мин хилали муалафот ал-Киндӣ, ал-Форобӣ ва ибну Сино / Шаҳхота Муҳаммад Абдулваҳоб. – Алқоҳира: Дорулғариб лит-табаати ва нашри ват-тавзеҳи, 1996. – 189 с.

12. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь справочник лингвистических терминов. Пособие для учителей / Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова. – М.: Просвещение, 1976.
13. Рубинчик Ю.А. О характере фонетических изменений арабских заимствований в персидском языке / Ю.А.Рубинчик // Семитские языки. Ч.2. – М.: Наука, 1965. – С. 586-597.
14. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна / Д. Саймуддинов – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 сах.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. –М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 951 сах.
16. Халидов А.Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция / А.Б. Халидов. –М.: Наука ГРВЛ, 1985. – 365 с.
17. Юшманов Н.В. Грамматика литературного арабского языка / Н.В. Юшманов. – М.: Наука, 1985. – 365 с.

КОРБУРДИ МАСДАРҲОИ АРАБӢ ДАР ЗАБОНИ ЯЗГУЛОМӢ

Дар мақола масъалаи таҳлили семантикии масдарҳои иқтибосии арабӣ дар забони Язгулом, ки дар асоси маводи лугати “Язгулямско-русский словарь”-и Эделман таҳия шудааст, баррасӣ мегардад. Назари муаллиф нисбат ба ин масъала чунин аст, ки масдарҳои иқтибосии арабии ба забони язгуломӣ дохилишуда дар бисёр мавридҳо маънои аслии худро нигоҳ доштаанд ва аз нуқтаи назари морфологӣ онҳо ҳамчун исм истифода мешаванд. Масдарҳои иқтибосии арабӣ дар забони язгуломӣ хусусиятҳои феълии худро аз даст дода, ҳамчун исм дар калимасозии ин забон фаъолона шитириро меҷунанд

Калидвожаҳо: забонишносӣ, иқтибосот, масдар, синтаксис, язгулом, калимасозӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРАБСКИХ МАСДАРОВ (ИНФИНИТИВОВ) В ЯЗГУЛЯМСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена лингвистическому анализу и особенностям заимствованных из арабского языка инфинитивов в язгулямском языке на основе материала «Язгулямско-русского словаря» Эдельмана. В статье отмечается, что арабские инфинитивы, вошедшие в язгулямский язык, сохраняют свое первоначальное значение, а с точки зрения морфологии выступают как имена существительные. Вступая в функции имен существительных, арабские инфинитивы теряют свою связь с глагольными породами и активно участвуют в словообразовании язгулямского языка.

Ключевые слова: заимствование, инфинитив, словарь, языкознание, синтаксис, язгулямский язык, наука о языке, грамматика, синтаксические правила.

THE USAGE OF ARABIC INFINITIVES IN YAZGHULOMI LANGUAGE

The researching of Yazghulomi's infinitive borrowings from Arabic shows the linguistic analyzing and main features of infinitives in Yazghulomi language according to "Yazghulomi and Russian dictionary" of Edelman. Correlation of borrowing which came from Arabic into Yazghulomi language is abundant in this dictionary and they are used with their main features in Yazghulomi language.

The infinitive which came from Arabic into Yazghulomi language they never changed their explicit meanings and as a morphological analysis act as a noun. Arabic infinitives in Yazghulomi language used as a noun and its connection changes as a different types of verb and appears another words from them.

It should be noted that our target is not collecting and linguistically analyzing all infinitives of the Arabic origin of Yazghulomi language. This research should be done only by individual frame. It demands attention of more and more sources and also diachronic and synchronic researches.

Keywords: *Linguistics, borrowings, infinitives syntax, Yazghulomi, syntactic science, word-building.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиёров Мухаммадюнус – муаллими калони кафедраи филологияи араби факултети забонҳои Осиё ва Аврупои ДМТ. Тел.: 93-327-33-30; 908-82-33-37

Сведения об авторе: Алиёров Мухаммадюнус – старший преподаватель кафедры арабской филологии факультета языков Азии и Европы ТНУ. Тел.: 93-327-33-30; 908-82-33-37

Information about the author: Aliyorov Muhammadynus – great teacher of chair of Arab philology, the European-Asian languages faculty, Tajik National University. Num.: 93-327-33-30; 908-82-33-37.

АДАБИЁТШИНОСӢ

ПЕРОМУНИ ЧАНД МАӢНИИ МУШТАРАК ДАР ШЕӢРИ
УСТОД РӢДАКӢ ВА ДИГАР ШОИРОНИ ФОРСУ

ТОЧИК ВА АРАБ

Мардонӣ Тоҷиддин

Институти Осӣ ва Аврупои АИ ҚТ

Ба ҳамаи дӯстдорони шеӢри форсии тоҷикӣ маълум аст, ки поягузори он «Одам аш-шуаро» ва «Султони шоирон» устод Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ (858-941) «ашъори зухду панд базе гуфтааст», зеро ӯ ин ҷаҳонро ба ҷашми хирад нигариста, ба ҳулосае омадааст, ки «замонро чу нақӯ бингарӣ, ҳама панд аст» ва маҳз ҳамин замона буд, ки ӯро «панде озодвор» додааст. Шоир, ки худ аз замонаву гузашти рӯзгор панд гирифтааст, муҳотаби худро низ дилсӯзона насихат мекунад, ки «ба ҷашми дилат дид бояд ҷаҳон» ва ҷунин мефармояд:

*Бирав, зи таҷрибаи рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаводис туро ба кор ояд [9, 83].*

Сабақҳое, ки инсони солимақл аз зиндагӣ мегирад, аз ягон омӯзгор натавонад гирифт. Бинобар ин ӯ бояд ба ҳаёт ба ҷашми хирад нигарад ва аз он дарси ибрат бигирад.

Шоире гуфтааст: *Зи гетӣ нашуд ҳар ки ибратпазир / Зи нагрифта ибрат ту ибрат бигир*. Ғайр аз устод Рӯдакӣ ин маъниро шоирони дигари форсу тоҷик низ таъкид кардаанд. Ин маънӣ дар адабиёти ҷаҳонӣ, аз ҷумла дар адабиёти тоисломӣ ва давраи исломи араб бисёр роиҷ аст, вале, ба назарам, дар шеӢри форсии тоҷикӣ он хеле рангин ва барҷастатар садо медиҳад.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ин мавзӯ аз назари адабиётшиносонӣ, ҷи ватанӣ ва ҷи хориҷӣ дар канор намондааст. Инъикоси мазмуни баъзе оятҳои Қуръони каримро дар ашъори устод Рӯдакӣ олими шинохтаи тоҷик Фаҳриддин Насриддинов мавриди баррасӣ қарор додааст [16, 201-208].

Дар мақолаи муҳаққиқи эронӣ Нодир Каримиёни Саридаштӣ, ки «Ҷойгоҳи Рӯдакӣ дар адабиёти араб» ном дорад, як қатор лаҳзаҳо аз робитаи осори шоирони барҷастаи асрҳои миёнаи араб бо шеърӣ устод Рӯдакӣ нишон дода шудааст [19, 87-100].

Ба таври андак васеътар маъонии бадеие, ки ҳам дар осори манзуму мансури шоирон ва адибони араб ва ҳам дар мероси адабии боқимондаи устод Рӯдакӣ ба чашм мерасанд, дар китоби роқими ин сутур бо номи «Рӯдакӣ ва адабиёти араб» таҳқиқ гардидааст [14, 201-208].

Бо вучуди мақолоти зикршуда метавон бо қатъият гуфт, ки масъалаи робитаи эҷодӣ устод Рӯдакӣ бо адабиёти араб ва алалхусус, вучуди мазмуну маъонии муштарак дар осори ӯ ва осори манзуму мансури намоёндагони барҷастаи араб, хело фароҳу доманадор аст ва ҷустуҷӯҳо дар ин майдон ба иқтишофоти тоза ва аҷиб ҳоҳад расонид.

Мо дар ин мақолаи кӯчак асосан ба маънии гуфти «рӯзгор – омӯзгор аст», ки дар шеърӣ устод Рӯдакӣ ва шоирони дигари форсу тоҷик ва араб садо медиҳад, таваҷҷуҳ намуда, тобишҳои онро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додем. Ҳамчунин ба мавзӯи ифодаи баъзе аз оёти Қуръони карим дар абёти Рӯдакӣ, ки дар тадқиқоти зикршуда инъикос наёфтааст, то андозае андешаи худро баён сохтем.

Масалан, муосири устод Рӯдакӣ шоири маъруфу ширинсухан Абушақури Балхӣ дар маснавии «Офариннома» гуфтааст:

*Магар пеш бинионадат рӯзгор,
Ки беҳ з-ӯ наёбӣ ту омӯзгор* [7, 166].

Абулқосим Фирдавсӣ ҳамин маъниро ба шакли андаке дигар ифода намудааст:

*Яке нағз бозӣ кунад рӯзгор,
Ки бинионадат пеши омӯзгор* [19, 2078].

Носир Хусрави Қубодиёни низ аз тачрибаҳои зиндагии худ ба чунин хулосае омадааст:

*Маро ин рӯзгор омӯзгорест,
К-аз ин беҳ нестмон омӯзгоре* [17, 443].

Камолуддини Исфакони низ чунин панд медиҳад:

*Чун рӯзгор кам надиҳад панди одамӣ,
Хоҳӣ, ки панд гирӣ, аз рӯзгор гир!* [5, 616].

Дар тазкираи арабизабони Абумансур ас-Саолибӣ «Ятимат ад-даҳр» як намуна аз шеъри Абубакр ал-Хоразмӣ дар баёни ҳамин мавзӯ оварда шудааст:

*Лам аро муаллиман аҳсана таълиман мин аз-замони
Ва ло мутааллиман аҳсана тааллуман мин ал-инсонӣ*
Тарҷума:
*Ҳеҷ муаллиме беҳ аз рӯзгор надидаам
Ва на омӯзандае беҳтар аз инсон надидаам* [6, ҷ. 3-4, 197].

Мазмуни «зиндагӣ-омӯзгор» натавонанд дар шеър ҷилва задааст, балки дар наср ҳам хеле мучаз, вале шево садо додааст. Масалан, Унсур ал-маолӣ Кайковус дар «Қобуснома» фармудааст: «Ҳар ки рӯзгор ӯро доно накунад, дар омӯзиши ӯ ҳеҷ касро ранҷ набояд бурд, ки ранҷи ӯ зоеъ бошад» [13, 46]. Ҳамин панд дар «Хираднома» ном асар аз қарни шашуми ҳиҷрӣ-қамарӣ (асри XII мелодӣ) низ омадааст, ки мувофиқи иттилоии мурағбии асар, аз нуктаҳои, ки дар айёми қадим аз Ғанҷи Шопур ёфтаанд. «Ҳар марде, ӯро омӯзиши рӯзгор доно накунад, ҳеҷ доноро ба омӯхтани вай ранҷ набояд бурдан» [15, 60].

Дар ҳар сурат, ҳар ҷо суҳан аз панди «рӯзгор – омӯзгор» равад, ба ёди ақсари одамон, пеш аз ҳама он қитъаи мушхури устод Рӯдакӣ меояд, ки чунин аст:

*Ҳар киро Эзад-и лаҳте ҳуш дод,
Рӯзгор ӯро басанда устод.*

*Ҳар ки н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеч омӯзгор [9, 102].*

Шоирон ва адибони қадими араб низ ба ин маънӣ рӯ овардаанд. Мақоле, ки онҳо ба Лукмони ҳаким мансуб доништаанд, шояд яке аз қадимтарин ақволе дар ин мавзӯ бошад. «Қола Лукмон: Ад-Даҳру аҳзақ ал-муаддибин» [21, 323] (Тарҷума: Рӯзгор моҳиртарин ва ё ҳозиқтарин муаддиб аст).

Адиб ва шоири машҳури форсу тоҷики арабзабон, муаллифи тазкираи номдори «Ятимат ад-адаҳр» Абумансур ас-Саолибӣ (961-1038) дар яке аз асарҳои худ бо номи «ат-Таҳсин ва-т-тақбиҳ» ду байти шеърӣ шоири араб Қулсум ибни Амр ал-Аттобиро (ваф. 224/838) мисол меоварад [5, 13].

Ал-Аттобӣ ба омӯзиши адабиёт ва фарҳанги форсу тоҷик майлу рағбати тамом дошт. ӯ ҳатто баъзе китобҳои қадими форсиро ба арабӣ тарҷума мекард. Вақте аз ӯ сабаби шавқу таваҷҷуҳашро ба фарҳанги форсӣ мепурсиданд, ҷавоб меод, ки балоғат аз арабӣ, вале маъноии пурҳикмат дар китобҳои онҳост.

Дар «Синдбоднома»-и Заҳирии Самарқандӣ он ду байтро аз шеърӣ ал-Аттобӣ муҳаққиқони «Синдбоднома» ба қалами Иброҳим ибни Шикла мансуб доништаанд. Дар ҳар сурат ин байтҳо чунинанд:

*Ман лам юаддибҳу волидоҳу
Аддабаҳу-л-лайлу ва-н-наҳору.

*Ман лам яхаф сатвата-л-лаели
Ассара фи ҳудудиҳи-л-ғубору [11, 287; 12, 57].*

1) *Ҳар киро падару модар адаб надиҳанд,
Шабу рӯз (гардиши айём) ўро адаб хоҳад дод.*

2) *Ҳар киро падару модар адаб надиҳанд,
Ўро лайлу наҳор (гардиши рӯзгор) адаб медиҳад.*

Шоири мутасаввифи маъруфи форсу тоҷик Абулмачд Мачдуд ибни Одам Санои Ғазнавӣ ҳамин маъноии мавриди назарро дар ду байт ба се моҳирона ифода намудааст:

1) *Ай наомӯхта адаб аз абавон!*

Адаб омӯз з-ин пас аз малавон, зеро

2) *Ҳар ки шогирди рӯзу шаб набувад,*

Ҷуз тухидасту беадаб набувад [18, 417- 418].

Маънии «панди рӯзгор» натавонанд дар шеърҳои классикии форсу тоҷик ва араб, балки дар эҷодиёти шиғоҳии ҳар дуи ин халқ зиёд ба назар мерасад. Мо бо овардани ду масали арабӣ иктифо менамоем:

1) *Ман касура иътиборӯху, қалла исоруху.*

Ҳар ки аз замона панди зиёд баргирад,

Давлати ӯ ҳаргиз заволи напасирад.

2) *Ман лам яътабир би-л-айёми*

Лам янзаҷир би-л-маломи [4, 237, 239].

Ҳар киро рӯзгор панд надод, ба маломат зи бад нагаишт озод.

Дар «Хираднома» бахшест бо унвони «Гуфтор андар суолҳои Анушервон аз Бузургмехри ҳаким». Ин гуна саволу ҷавоб ва мунозараҳои бузургони таърихӣ ва афсонавии форсу тоҷик ба адабиёти араб низ гузаштаанд. Барои устод Рӯдакӣ бошад, чунин мунозараву хиворҳо як сарчашмаи асил ва ганҷи бузурги фарҳангии буд, ки эҷодиёти Рӯдакӣ аз он ғизо мегирифт. Ба ин суолҳои Анушервон ва ҷавобҳои Бузургмехр тавачҷӯх намоед: «Гуфт: «Чист он ҷаҳор чиз, ки биноии ҷашмро биафзояд?» Гуфт: «Яке сабзаи хуррам, дигар оби равон ва сеюм шароби равшан ва ҷаҳорум рӯйи дӯст дидан». Гуфт: «Неъматӣ ин дунё ба чӣ тамоми шавад?» Гуфт: Ба дидори дӯстон ва мувофакат» [15, 57].

Магар дар ин ҷо оҳанги ҳамон сатрҳои диловези устод Рӯдакӣ «Ҳеҷ шодӣ нест андар ин ҷаҳон, Бартар аз дидори рӯи дӯстон» эҳсос намешавад?

Вале ба ҳар сурат устод Рӯдакӣ инсонро огоҳӣ медиҳад, ки аз душманон низ бояд эҳтиёт кард [9, 120]:

Маялфанҷ душман, ки душман яке,

Фузун асту дӯст ар ҳазор андаке.

Боз ба ёди хонандагон меҳоҳам оварам, ки ин гуна мазмуну маъонӣ дар зехни ҳама халқҳову миллатҳо вучуд дошта, дар адабиёти онҳо зухур намудааст. Ин маъонӣ асрҳо қабл аз устод Рӯдакӣ вучуд доштаанд ва дар шеърӯ фолклори халқҳо садо медиҳанд, хусусан дар фарҳанги араб ва форсу тоҷик. Масалан, Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибн Муслим ибн Қутайба ад-Диноварӣ (ваф. 276/890) дар «Уюн ал-ахбор» қиссаеро аз таърихи бостон оварда, мегӯяд: «Саҳл ибн Муҳаммад нақл кардааст. Аз ал-Авзоъӣ ва ба ӯ аз Яҳё ибн Касир расидааст, ки пайамбар Довуд, алайҳи-с-салом, ба писараш Сулаймон алайҳи-с-салом мегуфт: «Писарам, дӯсту бародари деринаи худро ба дӯсти наве, ҳарчанд ба ту маъқул бошад, зуд иваз макун. Ва агар як душман ҳам дошта бошӣ, уро кам машмор ва агар ҳазор дӯст дошта бошӣ, онҳоро бисёр мапиндор» [1, 2, 3].

Маънии мазкур дар адабиёти ҷаҳон хеле мунташир шудааст, ва хонандагони азиз худ метавонанд мисолҳои зиёд оваранд.

Дар девони Мансури Ҳаллоҷ байтҳое ҳастанд, ки мундариҷаи онҳо хеле дилчаспу ширин менамояд ва хонанда эҳсос мекунад, ки онҳоро борҳо шунидааст:

*Валлоҳи мо талаъат шамсун ва ло зарубат,
Илло ва ҳуббуки мақрунун би анфоси.
Ва ло халавту ило қавмин уҳаддисухум
Илло ва анти ҳадиси байна ҷуллоси [23, 44].
Қасам ба номи Худо, ки аз тулуъ то гуруби офтоб
Ишқи ту бо ҳар нафасам пайванд аст.
Боре нашудааст, ки бо мардумон нишинаму
суҳбат боз кунам
Ва сухани ман бо ҳамнишинон аз номи ту оғоз наёбад.*

Магар мазмуни ин шеър маънии ҳамон сатрҳои ғазали устод Рӯдакиро, ки бо матлаъи «Ҳар бод, ки аз сӯи Бухоро ба ман ояд, з-ӯ буйи гулу мушқу насими суман ояд» оғоз мешавад, ба ёд намеорад?

*Қӯшам, ки бипӯшам, санамо, номи ту аз халқ,
То номи ту кам дар даҳани анҷуман ояд.*

*Бо ҳар ки сухан гуям, агар хоҳаму гар не,
Аввал суханам номи ту андар даҳан ояд [9, 44].
Ва ё худ
Ҳаром дорам бо дигарон сухан гуфтан,
Кучо ҳадиси ту ояд, сухан дароз кунам [9, 52].*

Боз як шабоҳату қаробати ачиберо миёни яке аз шеърҳои устод Рӯдакӣ ва шоири араб аз Андалус Ибн Хафоча ас-Санавбарӣ (ваф. 945) мебинем, ки онро Шайх Баҳой дар «Кашкул»-и худ овардааст. Тарҷумаи тоҷикии он абёти ас-Санавбарӣ чунин садо медиҳад, «Савганд ба ҷони ту, ки ман мӯйи сафеди хешро ба умеди идомаи ҷавонӣ хизоб (ранг) накардаам, балки аз он тарсидаам, ки хиради пиронро аз ман ҷӯянду ман онро наёварам» [24, 250].

Аз як тараф, гумон кардан мумкин аст, ки ин ҷо қариб айнан мазмуну маънои шеъри устод Рӯдакӣ баёни худро ёфтааст. Аксари мардуми форсизабон сатрҳои зерини «султони шоирон»-ро ёд доранд:

*Ман мӯйи хешро на аз он мекунам сиёҳ,
То боз навҷавон шавам наву кунам гуноҳ.
Чун ҷомаҳо ба вақти мусибат сиёҳ кунанд,
Ман мӯй аз мусибати тирӣ кунам сиёҳ [9, 60].*

Чунон ки мебинем, фарқ миёни маънии шеъри устод Рӯдакӣ ва гуфтори Ас-Санавбарӣ дар он аст, ки Рӯдакӣ таъкид менамояд, ки ба монанди он, ки одамон дар рӯзҳои маргу азо ва мусибатҳо либоси сиёҳ ба бар кунанд, мӯйи сарро низ ба ҳамон сабаб ранг, яъне сиёҳ, мекунанд. Ас-Санавбарӣ бошад, мегӯяд, ки мӯйро барои он сиёҳ мекунанд, ки ўро одамон мабодо пири хирадманд шуморанду аз ў маслаҳату насоеҳи хирадмандона мунтазир шаванд. Дар «Хираднома» ҳикояти кӯчаке оварда шудааст, ки чунин мазмун дорад: «Ҳакимеро пурсиданд, ки фалон мард риши худ чаро хизоб мекунад». Гуфт: «Метарсад ки мардумон аз ў хирад ва дониш ҷӯянду наёбанд бо ў» [15, 79].

Ин мазмун на ба мазмуни шеъри устод Рӯдакӣ, балки ба мазмуни шеъри шоири муосири устод Рӯдакӣ ҳаким Кисоии

Марвазӣ алоқамандӣ дорад. Дар «Девон»-и устод Рӯдакӣ ду байте ҷой дода шудааст, ки оҳанги таъна ё шӯхиву тамасхур доранд:

То кай барӣ азобу кунӣ риширо хизоб?

То кай фузул гӯйиву орӣ ҳадиси гоб.

Ришу сиблат ҳаме хизоб кунӣ,

Хеиштанро ҳаме азоб кунӣ [9, 78; 123].

Дар бораи мансубият ва ба унвони кӣ гуфтани ин абёт мо баҳс карданӣ нестем. Лекин чунин ба назар мерасад, ки бо сатрҳои зерини худ Кисоии Марвазӣ мисли ас-Санвбарӣ ба байтҳои мазкур ҷавоб додааст:

Аз хизоби ману аз мӯй сияҳ кардани ман,

Гар ҳаме ранҷ хурӣ, беи махур, ранҷ мабар.

Ғаразам з-ӯ на ҷавонист, битарсам, ки зи ман

Хиради пирон ҷӯянду наёбанд асар [7, 180; 8, 87; 10, 33].

Ҳамчунин ногуфта намонад, ки дар байни абёти боқимондаи устод Рӯдакӣ байте ҳаст, ки маънии он далолат ба башардӯстии Одам аш-шуаро мекунад, зеро ӯ таъкид менамояд, ки арабу ачам аз ҳар ҷиҳат дар ҷашми ӯ мусовию баробаранд:

Тозиву порсӣ ҳама наздики мо якест,

Наздики ӯ гиромӣ парҳезгортар [9, 84].

Дар ин байт мазмуни ояти 13-и сураи «Ҳучурот» ниҳон аст: «Ё айюҳа-н-нос Инно халакноку-м-мин закарин ва унсо ва ҷаъалнокум шуъуба-в-ва қабоила литаъорафу инна акрамакум инда-л-лоҳи атоқокум». («Эй мардум! Мо шуморо аз як мард ва як зан офаридем (Одам ва Ҳавво). Ва шумоёро халқ-халқ ва қабила-қабила дар рӯи замин ҷойгир кардем, то бидонед, ки азизтарини шумоён назди Худованд парҳезгортарини шумоён хоҳад буд»).

Ва инчунин маънии яке аз ҳадисҳои набавие ниҳон аст, ки мегӯяд: «ан-Носу савосиятун ка аснони-л-мушт вало фазла ли арабийин ва ачамийин илло би-т-тақво» («Одамон мисли

дандонаҳои шона ҳама баробаранд ва арабӣ бар аҷамӣ (тозӣ бар порсӣ) ва на аҷамӣ бар арабӣ (порсӣ бар тозӣ) ҳеҷ афзалияту бартарие надорад, магар ба тақову парҳезгорӣ»).

Ҳамин мазмун дар баҳши «Гуфтор андар суолҳои Анушервони одил аз Бузургмехри ҳаким»-и китоби «Хираднома» чунин омадааст: «Гуфт: Аз мардумон кист, ки Худованд аз ӯ розӣ ва хушнуд аст?» Гуфт: «Он, ки ба додаи Вай – чалла чалолуҳу – басандакор ва шокир аст». Гуфт: «Азизтарини мардумон кадом аст?» Гуфт: «Он, ки парҳезгортар бувад» [15, 57].

Дар ин ҷо маъниҳо ба ҳам омехтаанд. Гарчанде дар ин ҷо номҳои қаҳрамонони қиссаҳои пешазисломии халқҳои форсиҷод (Анушервон, Бузургмехр) зикр шудаанд, вале ҳудӣ қисса бар маънии ояти мазкури Куръони карим асос ёфтааст.

Метавон гуфт, ки маонӣ ва мазмунҳои муштарак дар адабиёти форсу тоҷик, осори мансуру манзуми мардуми форсиҷод ва ҳамчунин халқҳои араб хеле зиёданд ва тадқиқоти алоҳидаеро тақозо мекунанд, ки аз доираи ин мақолаи мухтасар берун аст. Мо ин ҷо натавонистем, ки сабабҳои пайдоши маонии муштаракро дар осори намоёндогони як адабиёт, яъне адабиёти форсу тоҷик хусусан ва дар мероси адабии ду халқ – форсу тоҷик ва араб умуман мавриди баррасӣ қарор диҳем. Албатта, умед аст, ки дар оянда адабиётшиносони ҷавоне ба сахнаи илми тоҷик мебароянд, ки асарҳои пурмазмуне дар мавзӯи мазкур меофаранд.

КИТОБНОМА

1. Ад-Диноварӣ, Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайба. Уюн ал-ахбор. ат-Таъбат ал-уло. Фи арбаъати аҷзо. Ал-Ҷузъ ас-солис / Ад-Диноварӣ, Абумуҳаммад Абдуллоҳ ибни Муслим ибни Қутайба – Бейрут: Дор ал-кутуб ал-илмия, 1406 / 1986.
2. Ал-Батошӣ, Сайф ибни Ҳамуд. Иршод ас-соил ила маърифат ал-авоил/ Сайф ибни Ҳамуд Ал-Батошӣ. – Маншурот вазорат ат-турос ал-қавмӣ ва-с-сақофӣ ли Салтанат Уммон, 1977.
3. Амирзода Субҳон. Рӯдакӣ ва назарияи панди озодвор / С. Амирзода // Устод Рӯдакӣ – аввалин шоири миллӣ ва ҷаҳонӣ. – Душанбе, 2015. – С. 62-69.
4. Ар-Ровандӣ. Муҳаммад ибни Алӣ ибни Сулаймон. Роҳат ас-судур ва оят ас-сурур фи таърих Ол Салҷуқ / Муҳаммад ибни Алӣ ибни Сулаймон Ар-

Ровандӣ. Бо саъйю тасҳиҳи Муҳаммад Иқбол. Бо инзимоми ҳавошӣ фа фаҳорис, бо тасҳихоти лозимаи Мучтабо Минувӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1364.

5. Ас-Саолибӣ, Абумансур. ат-Таҳсин ва-т-тақбиҳ / Абумансур Ас-Саолибӣ. Тарҷумаи Муҳаммад ибни Абубакр ибни Алӣ Совӣ. Тасҳиҳи Ориф Аҳмад Зағул. Чопи аввал. – Техрон: Мероси мактуб, 1385. – 484 сах.

6. Ас-Саолибӣ, Абумансур. Ятимат ад-даҳр фи маҳосин аҳл ал-аср. ал- Чузъ ас-солис ва ар-робӣъ / Абумансур Ас-Саолибӣ. – Бейрут: Дор ал-кутуб ал-илмия (бе таърих).

7. Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон. 1958. – 407 с.

8. Борфурӯш, Муҳаммад Боқир Начафзода. Кисоии Марвазӣ ва шеърӣ ӯ / Муҳаммад Боқир Начафзода Борфурӯш. – Техрон: Раҷо, 1377. – 227 сах.

9. Девони Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳиҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. Таҳти назари Сафар Абдуллоҳ. – Душанбе: Бухоро, 2015. – 334 с.

10. Дурахшон, Маҳдӣ. Ашъори ҳаким Марвазии Кисоӣ ва таҳқиқ дар зиндагонӣ ва осори ӯ/ Маҳдӣ Дурахшон. – Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1378. – 140 сах.

11. Заҳирии Самарқандӣ. Синдбоднома / Самарқандӣ, Заҳирӣ. Тадқиқот, тасҳиҳи матн ва таълиқот ба қалами Чумъабой Азизкулов. – Душанбе: Пайванд, 2012. – 717 сах.

12. Заҳирии Самарқандӣ. Синдбоднома. Тасҳиҳи Муҳаммад Боқир Камолиддинӣ. Чопи аввал – Техрон: Мероси мактуб, 1381. – 311 сах.

13. Кайковус, Унсуралмаолӣ. Қобуснома / Унсуралмаолӣ, Кайковус. Таҳиягарон ва муаллифони пешгуфтор ва тавзеҳот М. Шарофова ва М. Муллоаҳмад. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014, - 220 с.

14. Мардонӣ, Точиддин. Рӯдакӣ ва адабиёти араб / Точиддин Мардонӣ.– Душанбе: 2010. – 126 сах.

15. Муставфӣ, Юсуф ибни Алӣ. Хираднома / Юсуф ибни Алӣ Муставфӣ. Ба кӯшиши Мансур Сафват. – Техрон: Амири Кабир, 1378. – 140 сах.

16. Насриддин Фаҳриддин. Таҷаллиёти оёти Куръон дар ашъори Султони шоирон / Фаҳриддин Насриддин // Рӯдакӣ, № 8-9, тирамоҳ-зимистони 2005-2006. – С. 201-208.

17. Носир Хусрави Кубодиёнӣ. Девон / Кубодиёнӣ, Носир Хусрав. Ба ихтимом ва тасҳиҳи Мучтабо Минувӣ. Таълиқоти Алиакбар Деҳхудо. – Техрон: Дунёи китоб, 1372.

18. Саноиӣ Ғазнавӣ. Ҳадиқат ал-ҳақиқа ва шарият ат-тариқа / Ғазнавӣ Саной. Чамъ ва тасҳиҳи Муҳаммадтақӣ Мударрисӣ Разаваӣ. – Техрон: Сипехр, 1325.

19. Саридаштӣ, Нодир Каримӣён. Қойгоҳи Рӯдакӣ дар адабиёти араб / Нодир Каримӣён Саридаштӣ // Рӯдакӣ. Соли шашум, №8-9, тирамоҳ-зимистони 2005-2006. – С. 87-100.

20. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома. Таҳияи Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. – Техрон: Интишороти илмӣ, ҷилди 5.

21. Фозилов Муллоҷон. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 638 с.
22. Ҳалабӣ, Алиасфар. Зоконинома. Рисола дар шарҳи оҳвол, осор ва нақди афкори Мавлоно Убайди Зоконӣ. Чопи аввал. – Техрон: Заввор, 1383. – 358 с.
23. Ҳаллоҷ, Ҳусайн ибни Мансур. Девон. Тарҷумаи шеърҳои Ҳаллоҷ. – Техрон: Зар, 1354.
24. Шайх Баҳой, Муҳаммад ибни Ҳусейн ал-Омилӣ. Кашкул. Тарҷума ва таҳқиқи Азизуллоҳ Косиб. Чопи панҷум. – Техрон: Гулӣ, 1374.

ПЕРОМУНИ ЧАНД МАЪНИИ МУШТАРАК ДАР ШЕЪРИ УСТОД РУДАКӢ ВА ДИГАР ШОИРОНИ ФОРСУ ТОҶИК ВА АРАБ

Маонӣ ва мазмунҳои муштарак дар адабиёти форсу тоҷик, осори мансуру манзуми мардуми форсидабон ва ҳамҷунин халқҳои араб хеле зиёданд ва таҳқиқоти алоҳидаро тақозо доранд, ки аз доираи ин мақола берун аст. Махсусан чанд маънии муштарак дар шеъри устод Рӯдакӣ ва дигар шоирони форсу тоҷик ва араб метавонад пайвандгари робита миёни мардумон гардад. Сабабҳои пайдоиши маонии муштаракро дар осори намоёндогони як адабиёт, яъне адабиёти форсу тоҷик ба вижа дар мероси адабии ду халқ - форсу тоҷик ва араб умуман мавриди баррасӣ қарор додем. Албатта, умед аст, ки дар оянда адабиётшиносони ҷавоне ба саҳнаи илми тоҷик мебароянд, ки асарҳои нурмазмуне дар мавзӯи мазкур меофаранд.

Калидвожаҳо: Рӯдакӣ, мазмунҳои муштарак, Қуръони карим, панди рӯзгор, Хираднома, арабу аҷам.

ОБ ОБЩИХ СМЫСЛОВ НЕСКОЛЬКИХ СТИХОВ РУДАКИ И ДРУГИХ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКИХ И АРАБСКИХ ПОЭТОВ

Общие смыслы и содержания в таджикско-персидской литературе и произведениях персоязычных народов, а также в арабской литературе очень многочисленны и по ним проводятся отдельные исследования, которые не входят в рамку этой статьи. В частности, несколько общих значений в стихах устода Рудаки и других персидско-таджикских и арабских поэтов, могут служить связующим звеном между народами этого региона. Мы поставили себе задачу рассмотреть причины происхождения общего смысла в наследии представителей одной литературы, а именно персидско-таджикской и арабской литературы, особенно в литературном наследии двух народов. Конечно, есть уверенность, что в будущем молодые литературоведы, которые входят на арену таджикской науки, создадут значимые работы на эту тему.

Ключевые слова: Рудаки, общие смыслы, Священный Коран, Вердикт времени, Хираднаме, арабы и персы.

**ABOUT GENERAL MEANINGS OF SEVERAL RUDAKE VERSES
AND OTHER PERSIAN-TAJIK AND ARAB POETS**

The place and content of the Persian and Tajik literature, the works of the Persian-speaking people, as well as the Arab peoples are numerous, and separate studies are beyond the scope of this article. Especially, the few common meanings in the poem of Rudaki and other Persian and Tajik poets and writers can serve as a link between people. We have discussed the reasons for the emergence of common meanings in the works of a representative of the same literature, namely the Persian and Tajik literature, and especially in the literary heritage of the two peoples, Persian and Tajik. Of course, it is hoped that in the future young literary critics will come to the scene of Tajik science creating compelling works on this topic.

Key words: Rudaki, Shared Contents, Koran, admonition, Hiradnoma, Arabic

Маълумот дар бораи муаллиф: Тоҷиддин Мардонӣ – сарҳодими илмии Институти Осиё ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, д.и.ф., тел.: +992 918 61 85 23.

Сведения об авторе: Тоджиддин Мардонӣ – старший научный Института изучения вопросов Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан, д.ф.н., тел.: 992 918 61 85 23.

Information about the author: Tojiddin Mardoni – Senior researcher of the Institute of Asian and European studies of Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. Doctor of Philological Sciences, tel.: +992 918 61 85 23.

УДК: 8Т2

**ТАСВИРИ ҲАВОДИСИ РӮЗГОР ДАР СЕГОНАИ
ҶАЛОЛ ИКРОМӢ**

Улмасова З.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанди ба номи академик Б.Ғафуров

Халқи тоҷик то расидан ба истиклолияти комили давлатӣ роҳи мураккаб ва тӯлониро тай кард, ки онро муаррихон омӯхта, натиҷаҳо бардоштаанд. Нависандагон дар робита бо мавзӯ ва масъалаҳое, ки мавриди тасвири бадеӣ қарор додаанд, даврони мушаххаси таърихӣ, фаъолияти сарварони давлат ва халқу мамлакатро баррасӣ намудаанд. Маълум аст, ки ягон асари бадеии таърихӣ бе омӯзиши таърих, тадқиқоти илмии таърихӣ аз ҷараёни зиндагӣ ва фаъолияти ғуногунҷабҳои шахсиятҳои таърихӣ ба миён намеояд.

Устод С.Айнӣ, ки ҳамчун поягузори романи таърихӣ дар адабиёти муосири тоҷик эътироф шудааст, қабл аз таълифи

романҳои «Дохунда» (1930) ва «Ғуломон» (1934) ба омӯзиш ва таҳқиқи таърихи амирони манғития ва рӯйдодҳои инқилоби Бухоро пардохта, дар ин росто асарҳои пурахамияти илмӣ – публицистӣ офарид ва усулҳои илмӣ тадқиқи таърихро дар осори бадеӣ татбиқ намуд.

Ин гуна усули эҷоди бадеӣ аз ҷониби намоёндагони мактаби адабии С. Айнӣ бо шоистагӣ пайгирӣ шуд. Ҷ. Иқромӣ ҳамчун парвардаи ин мактаб бо идомаи таърихнигорӣ дар осори бадеӣ дар адабиёти муосири тоҷик ҳамчун нависандаи забардаст шинохта шудааст.

Аз ибтидои эҷодиёти Ҷ. Иқромӣ мақоми таърихӣ халқ дар пешрафти ҷомеа дар осори ӯ ба тасвир омадааст. Аз аввалин ҳикояҳои ӯ «Шабе дар Регистони Бухоро», «Ширин» то романҳои «Шодӣ» ва «Ман гунаҳкорам» диққати нависандаро мақоми инсонӣ бунёдкор, созандаи ҷомеаи нав ба худ мекашид. Муаллиф халқро созандаи асосии давлату ҷамъият мешуморад ва дар симои қаҳрамонон хислатҳои олии инсонӣ ва нерӯи азими созандагии онро таҷассум менамояд. Ӯ ҳам дар мавзӯи замони муосир (романи «Хатлон») ва ҳам дар мавзӯҳои таърихӣ асарҳоеро ба миён овард, ки дар онҳо образи мухташами халқ ҳамеша дар маркази диққати нависанда буд. Агар ӯ дар мавзӯҳои таърихӣ асарҳои шоиста эҷод карда бошад, ҳадафи эҷодаш танҳо тасвири ҳаёти гузашта нест, балки имрӯз ва ояндаи ҷомеа ҳам будааст. Нависандаи бузург сабақҳои таърихро барои имрӯз ва фардои ҳаёти халқ бо мақсади бедории худшиносии миллӣ ва истифодаи арзишҳои таърихӣ барои ояндаи дурахшон корбаст мекунад. Намунаи барҷастаи ин гуна асар, ки дар он самарайи таҷрибайи эҷодии С. Айнӣ ҳам намудор аст, сегонаи нависанда «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» мебошад.

Ҷ. Иқромӣ, бахусус аз нимаи солҳои панҷоҳи садаи бист, асарҳоеро ба майдони адабӣ гузошт, ки онҳо дар насри тоҷик дигаргунӣ ва тағйироти сифатӣ ба вуҷуд оварданд. Нависанда кӯшиш ба ҳарч медод, то меҳнату муборизаи халқи тоҷикро ҳарчи бештар фаро бигирад, муборизаҳои озодихонаи мардумро нишон бидиҳад, таърихи миллати хеш, рӯху равони қаҳрамон, олами ботинии занонро мунъакис намояд.

Дар меҳвари эҷодиёти Ҷ. Иқромӣ романҳои сегонаи «Духтари оташ» (1960), «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» (1967) ва

«Тахти вожгун» (1973) чойгоҳи хосе доранд, ки ганчинаи адабиёти тоҷикро ғанӣ гардонида ба нависанда маъруфият оварданд. Таълифи ҳар се роман 13 сол идома ёфт ва муаллиф бо ин асари худ як навъ таърихномаи инқилоби Бухоро дар охири асри XIX ва аввали садаи XX ба итмом расонид. Асари сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» дар натиҷаи заҳматҳои пайвастаи нависанда, омӯзиши бойгонии давлатӣ, бастаҳои рӯзномаву маҷаллаҳо, суҳбатҳои тӯлонӣ бо прототипони образҳо ва дарки амиқи маъноӣ моҳияти зиндагии ибратбахши шахсиятҳои воқеӣ навишта шудааст. Нависанда бо шахсиятҳои воқеии асар аз наздик ошноӣ пайдо кард ва дар натиҷаи меҳнати ҷандинсола аввалин сегонаро дар адабиёти муосири тоҷик ба майдон овард.

Таҷрибаи эҷодии нависанда нишон медиҳад, ки романҳои таърихӣ ӯ тамоман объективона эҷод шудаанд. Вай ба гузаштаи халқи худ назар афканда, воқеаҳоеро интихоб мекунад, ки ба дили миллат наздиканд, мардумро ба ҳаяҷон ва риққат меоваранд. Муаллиф тавассути ин гуна воқеаҳо моҳияти замони худро нағзтар мефаҳмад. Ҷ. Иқромӣ кӯшиш ба ҳарч додааст, ки тамоми равандҳои иҷтимоии ҳаётро дар фаъолияти образҳои қаҳрамонони асари сегона гунҷониш диҳад. Дар асар симоҳои ғайримиллӣ ва шахсиятҳои таърихӣ ба монанди Фрунзе ва Куйбишев, ки барои барқарор кардани соҳти шӯравӣ ва ташкили Ҷумҳурии шӯравӣ ҳаракат мекарданд, нишон дода шудаанд. Дар китоби «Таърихи халқи тоҷик» зери таҳрири академик Р.М. Масов чунин омадааст: «Ҳайати нави Турккомиссия қарор қабул намуд, то пешниҳоди рафиқон Фрунзе ва Куйбишев оид ба дастгирии ҳаракатҳои инқилобии коммунистони Бухоро ва ҷавонбухориён барои барпо намудани Ҷумҳурии Шӯравӣ дар Бухоро ба тамоми қувваҳои озоди Туркфронт пуштибонӣ карда шавад (6, 230).

Ин рӯйдоди таърихиро Ҷ. Иқромӣ дар «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» аз забони қаҳрамони асар Ҳайдарқул чунин ба тасвир додааст: «...пеш аз ҷанг фармондеҳони калони аскарҳои сурх ба онҳо насихат медиҳанд, ҷӣ будани инқилобро мефаҳмонанд. Ана вай ҷингиламӯяш Куйбишев ном дорад. Одами базарба. Ваяш, шамшернокаш, Фрунзе, - фармондеҳи калони ҳамаи аскарҳои fronti Туркистон.» [3, 65]

Дар сегонаи Ҷ.Икромӣ вайрон кардани принципи тасвири объективонаи воқеият, инъикоси ғайритаърихии ҳақиқати ҳаёт ба назар намерасад, балки дар маркази диққат муносибати нависанда нисбат ба таърих ҳамчун ба мавзӯ – предмети дарки бадеӣ қарор мегирад. Зеро романи таърихӣ навиштае дар бораи чизи мурда ва ё азбайнрафта нест, балки қиссае оид ба замони мо, саҳеҳтар бигӯем, дар хусуси он меросе аст, ки дар дарозии таърих зиндаю поянда монда, то ба мо расидааст.

Сегонаи Ҷ.Икромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» асари ҳамосавӣ буда, воқеаҳои охири асри XIX ва ибтидои солҳои аввали садаи XX-и ҳокимияти шӯравӣ то шиддат гирифтани ҳаракати босмачигариро дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон фаро гирифтааст. Асарҳо воқеаҳои як давраи таърихии ҳаёти мардуми тоҷикро ба тасвир гирифтаанд. Ҳатто нависанда дар романи аввал соли ба вуқӯъ пайвастании воқеаҳои романро таъин менамояд: «Вақте ки ин қисса оғоз мешуд, санаи мелодӣ як ҳазору нӯхсад, ибтидои асри XX буд» [3, 4]

Ин асар мураккабсужет ва серқаҳрамон буда, «дар романи якум 157 нафар ва дар се роман зиёда аз 300 персонаж амал кардааст» [8, 328]. Асар зиндагии мардумони бой ва камбағал, шоҳону ғуломон, намояндагони ҳукумати шурӯӣ, занони гуногунхислат, дар маҷмӯъ тамоми табакоти ҷомеаро фаро мегирад. Дар асар манзараҳои меҳнати сангини халқ лавҳаҳои айшу ишрати мансабдорон, фаъолияти занҳои миёнарав ва ҷадидон, сарбозону афсарон, кулбаҳои бечорагии аҳли заҳмат ва қасру кӯшкҳои шоҳон, ҷангу ҷидоли мансабдорон, манзараҳои ошиқона, лавҳаҳои фиску фучур, яъне қабат–қабати зиндагии ҷомеа ба тасвир омадааст. Бори аввал дар таърихи адабиёти муосири тоҷик Ҷ. Икромӣ замонро ба сифати қаҳрамони марказӣ тасвир кардааст. Агар дар асарҳои С.Айнӣ занҳо фақат аз ҷиҳати иҷтимоӣ тасвир шуда бошанд, Ҷ. Икромӣ дунёи маънавии замонро кашф намуда, «кашшофи қалби зан» (ибораи М.Турсунзода) ҳисобида шудааст. Вай очизию нотаҳои, ҷасорату қаҳрамонӣ, маънавият, умуман олами зебоии замонро бо тамоми ҷузъиёташ нишон додааст. Дилором–каниз, Фирӯза, Оймуллои Танбӯр, Муҳаррамаи Ғарҷ, Шамсия – қаҳрамонони сегона ҳам таваҷҷуҳ ва ҳам меҳру муҳаббати гарму ҷӯшони нависандаро ба худ кашидаанд. Онҳо қаҳрамонони донишманд,

фидокор, ватандӯст, озодихоҳ, инсонпарвар ва башардӯст буда, чигунагии раванди таърихӣ тараққиёти халқи тоҷикро дар он давра таҷассум менамоянд. Нависанда дар тасвири образҳои номбурда масъулияти санъаткори замони нав будани худро ба хубӣ медонист, бинобар ин вижагиҳои давраи шӯравиро ба назар гирифта, нисбат ба замони гузашта нигоҳи танқидӣ намуд, хислатҳои шоиста ва нобоби қаҳрамонҳои худро тазаккур медод, дар офариниши образҳо ҳам азамат ва ҳам маҳдудияти онҳоро ба сифати меъёр риоя мекард. Ҳамзамон ӯ баъзе усулҳои шахшудаи эҷоди бадеиро дарҳам шикаст.

То таълифи романҳои Ҷ. Икромӣ бисёре аз романҳои таърихӣ, ки симои занон офарида шуда буданд, ҷинси латиф - ҳамчун каниз, хизматгор ва нотавон тасвир ёфта буданд, аммо муаллифи асарҳои сегона образи занҳоро офарид, ки худшиносу худогоҳ, дорандаи маънавияти ғанӣ буда, канизу нотавон набуданд. Бахусус Ҷ. Икромӣ он ҷиҳатҳои дурахшони фаъолияти қаҳрамонон, вижагиҳо ва самтҳои фикрии онҳоро барҷастатар, равшану возеҳтар нишон додааст, ки дар роҳи тараққиёти минбаъдаи таърихӣ халқи тоҷик нақше доштанд.

Яке аз ҳамин гуна шахсиятҳои нотакрор дар асар образи Дилором – каниз аст. Дар тасвири нависанда ӯ занест, ки бо сарватмандон ва мансабдорон на танҳо далерона муомила карда метавонад, балки бо зӯрии ирода ва суҳанҳои обдор маҷбур мекард, ки ҳар як бой иззату икромӣ ўро ба ҷо биёрад, бо ӯ ба эҳтиром муносибат кунад. Ба тавсифи нависанда эътибор диҳед: «Кампир ҳарчи қадар хоксор, фурутан ва мулоимсуҳан бошад ҳам, вале далеру нотарс. Дастиони дар меҳнат саҳтшудаи вай агар аз гиребони ҳар кас мегирифтанд, ба осонӣ қанда намешуданд. Муштони вазнини вай, агар ба буни гардани нокасе афтад, ҷӣ будани зарбаи саҳт ва қудрати дасти меҳнатиро ба ӯ мефаҳмониданд. Кампир бо мардон – мардона, бо занҳо – занона гап мезад. Ҳадди касе набуд, ки дар ҳузури ӯ ба занаш гапи саҳт занад ва ё бачаеро, ятимро озор диҳад; ҳатто оқсақоли гузар, имом ва сӯфии маҳалла ҳам аз вай ибo мекарданд» [4, 9].

Дилором–каниз дар асар ҳамин гуна типӣ иҷтимоӣ мебошад. Ҳимояи иззату икром, шаъну шараф, иззати нафс ўро аз як духтараки нозукниҳол ба зани ҷасуру нотарс ва меҳнатдӯст табдил додааст. Ў то ба пояи сардори маърақаҳои занони Бухоро

рушд меёбад. Фирӯза - набераи ӯ дар ҳамаи маъракаҳое, ки Дилором-каниз меорост, ширкат меварзид, дар паноҳи ӯ тарбият меёфт ва дар ҳамин муҳит ба воя расид.

Вақте ки Дилором–каниз дақиқаҳои охирини ҳаёташро мегузaronид, аз Ҳайдаркули моҳипаз - дӯсти хонадон, хоҳиш мекунад, ки Фирӯзаро дар паноҳи худ бигирад, аз хавфу хатар эмин нигоҳ дорад:

«- Илоҳӣ худо зафар диҳад, аз хатар нигоҳ дорад! Ба ин сағираи бекас падар мешавӣ...» [4, 139].

Дар адабиёти тоҷик образи Дилором–каниз персонажи нав аст. Рафтору кирдори вай, муносибат бо дороёни деҳ, суханони нишонрас ба занони бойи деҳа, камбағалонро тарафдорӣ намудан бозгӯкунандаи ҳислатҳои начоби инсонии ӯст. Обрӯву эътибори баланд, ҳосатан дар ҷомеаи замони подшоҳӣ, нишондиҳандаи симои барҷастаи зани тоҷики ташаккулёфта мебошад ва нависанда ҳам тавонист образи ӯро ба таври бояду шояд, ба таври хеле ҷолиб эҷод намояд, то хонандаи имрӯзи тоҷик бо насли куҳансол ошноӣ пайдо карда тавонад.

Фирӯза дарду солагӣ аз модар ва дар дувоздаҳсолагӣ аз модарбузург ятим монда, бо саҳтиҳо ба воя расидааст. Саргузашти «ин зани фидокор ва доно, меҳнатдӯст ва хунарманд», ки бисёр шавқовар буд, ҳаёлотии бадеии Икромӣро ба парвоз овард. «Ман фаҳмидам, ки ҳикояти Саломат Ҷаҳонгирова асоси китоби ман хоҳад шуд» [2, 111], – гуфтааст Икромӣ. «Он гоҳ нависанда ба омӯхтани шароити таърихӣ замони зиндагии Дилором – каниз ва набераи ӯ (нимаи дуҷуми асри XIX, ибтидои қарни XX, давраи инқилоби Бухоро) шурӯъ намуд» [9, 84].

Фаъолияти зани фидокор дар асар ба таври муфассал инъикос ёфтааст. Пас аз марги модарбузург ба машаққатҳои зиндагӣ рӯ ба рӯ шуда, онро бо мадади Оймуллои Танбӯр ва дӯстони дигар ва ба шарофати омӯхтани дониши замон, дарёфти маҳорати хуби қорӣ пас аз инқилоби Бухоро яке аз занони барӯманди даврон гардидани Фирӯза нишон дода шудааст.

Образи Карима–бону, ки дар асар бо лақаби Оймуллои Танбӯр машҳур аст, яке аз кашфиётҳои бадеии Ҷалол Икромӣ ба шумор меравад. Нависанда дар симои ин қаҳрамони адабӣ ҳикмат, ақлу хиради халқ, ҳаёти маънавии вай ва қувваи

маърифати занонро тасвир кардааст. Ӯ дар асар такмилдиҳанда ва паҳнқунандаи адабиёти классикии тоҷикиву форсист. Ин зани фарзонаву ҳамидахисол маҳорати хуби санъаткорӣ низ дошт, вақте ки Оймуллои Танбӯро ба истиқоматгоҳи Эшонбибӣ (модари амир Абдулаҳад – З.Ӯ.) оварданд, ӯ «тамоми ҳунарашро харҷ карда, Ироқ меҳонд:

*Биё, то гул барафшонему май дар соғар андозем,
Фалакро сақф бишкофему тарҳи нав дарандозем...» [4, 287]*

бо ҳунари олии хеш нағмасароӣ мекард. Оймуллои Танбӯр аз занони санъаткор ва бофазилати замон буда, бо дониш ва хислату рафтори баланди хеш духтарони маҳаллиро тарбият мекард, маърифат меомӯхт ва ба роҳи дурусти зиндагӣ ҳидоят менамуд. Бо мусоидати вай духтарон бештар аз эҷодиёти адибони бузурги тоҷику форс Бедил, Саъдиву Ҳофизи Шерозӣ порчаҳои шеърро аз худ менамуданд ва бо ин васила меҳрашон ба адабиёт ва санъати ниёгон бедор мешуд ва дар охир чун дилбастагони адабиёти классикии тоҷику форс ба воя мерасиданд. Оймуллои Танбӯр «дили ҳассос дошт» ва ҳангоме ки бори аввал Фирӯзаро бидид, «ба чашмонаш об гирифта, боз ҳам аз Бедил ин рубоиро аз ёд хонд:

*Дар дил зи раҳи дида хиромида биё!
Бар дида бисоти нури дил чида биё!
Аз вазъи такаллуфи иборат хиҷилам,
Ку дида, чӣ дил, ту, эй дилу дида, биё!» [4, 195]*

Бояд таъкид кард, ки Ҷалол Иқромӣ донандаи хуби адабиёти ниёгон буда, баҳусус ба эҷодиёти Бедил шавқу рағбати зиёд дошт ва ҳатто солҳои мудҳиши 1937, вақте ки идеологияи коммунистӣ ҳалкро аз як сарчашмаи муҳимми ахлоқу маънавият – мероси миллии адабӣ маҳрум кардан меҳост, яъне аз асл дур меандохт, девони Бедилро мутолиа менамуд ва бо ҷаҳони пурмаънои бедилӣ ошноӣ пайдо карда, бо ҳамин сабаб ба маҳбас афтода буд [7, 195].

Нависанда дар романи «Духтари оташ» ба воситаи қаҳрамонҳои асар ба осори классикони адабиёти тоҷик зиёд

мурочиат намуда, масалан, дар тасвири ҳолат ва рӯху равони мардуми захматкаш порчаеро аз эҷодиёти Саъдӣ ба таври хулоса меоварад, ки чамъбасткунандаи аҳволи авоми чафодида ба ҳисоб мерафт: «Мардуми камбағал ва бенаво менолиданд, аммо овозашон намебаромад, мегиристанд, аммо оби чашмашон набуд, меҳурӯшиданд, аммо номаълум менамуданд:

*На ҳар кӣ замона кори ӯ дарбандад,
Фарёду ҷазаъ бар осмон пайвандад,
Бисёр касо, ки андарунаш чун раъд
Меноладу чун барқ лабан меҳандад» [4, 500].*

Яке аз образҳои мураккаби асар образи Муҳаррами Ғарч аст, ки бесабаб офарида нашудааст. Нависанда дар симои Муҳаррами Ғарч ҳӯву хислати нафаронеро таҷассум менамояд, ки бо таъсири замона ҳар лаҳза гуфтор, рафтор ва хислату феълашонро дигаргун мекарданд. Ва ин персонаж худро ба ҳар кӯ мезанад, то мақомро дар зиндагӣ пайдо кунад (Чунин инсонҳо дар ҳар замон дида мешаванд). Вале дар охир ҳуди воқеаҳои ҳаёт ин шахсро маҳв месозад. Нависанда дар адабиёти муосири тоҷик аввалин маротиба чехраи қаҳрамонеро офарид, ки на ба образи мусбат мутааллиқ буд ва на ба образи манфӣ. Нишон додани баъзе хислатҳои манфӣ ва мусбати персонаж, ки хусусияти гуногунпахлу дорад, нишонаи он аст, ки Ҷ. Иқромӣ табиати инсон, нозукиҳои дили ӯ, олами ботини шахсро хеле хуб дарк мекард ва ҳақиқатан дар инсоншиносӣ маҳорати баланд дошт.

Ҷ. Иқромӣ дар сегона ба лавҳаҳои ҷуғрофӣ диққати хос додааст. Нависанда, ки зодаи шаҳри таърихии Бухоро буд, ҳар як кӯчаву паскӯчаҳои онро хеле хуб медонист ва бинобар ин дар асарҳои сегона Бухороро дар ҷаҳор самт – ҷанубу шарқӣ, шимолу шарқӣ тасвир менамояд. Барои дарёфти маълумоти амиқи ҷуғрофӣ муаллиф иловаҳои ҷолибе оид ба ҳудуди атрофи Бухоро ва маҳалҳои он даровардааст. Дар романи «Духтари оташ» нависанда дар бораи Ситораи Моҳи Хосса ном қасре, ки амир Олим дар тарафи шимолу шарқии Бухоро, ҳафт ҷаҳрим дуртар аз шаҳр сохта буд, маълумот медиҳад. Ва ин аз забони

занони амалдорон Мағфират ва Мушаррафа нақл мешавад [3, 447].

Бояд тазаккур дод, ки номи қаср дар китоби «Таърихи халқи тоҷик» таҳти унвони Ситораи Моҳи Хосса сабт шуда, дар он ба вуқӯъ пайвастанӣ воқеаҳои таърихӣ зикр шудааст [6, 235, 239, 241]. С.Айнӣ дар асари хеш «Таърихи амирони манғитияи Бухоро» дар бораи фирори охирин шоҳи Бухоро Амир Олимхон, ки дар Ҷаҳорбоғи Ситораи Моҳи Хосса ба вуқӯъ пайваста буд, маълумоти муфасссал медиҳад [1, 186]. Ин маълумот ба таври мухтасар дар «Таърихи халқи тоҷик» [6, 241] ва ба таври бадеӣ дар асари Ҷ. Иқромӣ [4, 83] инъикос ёфтааст. Нависанда тасвири ҳастии мавзӯҳои таърихӣ миллати тоҷикро дар адабиёт такмил дод.

М.Шукуров ва Л. Демидчик дар асоси гуфтаҳо, навиштаҳо ва як номаи Ҷ. Иқромӣ таъкид кардаанд, ки «аксари персонажҳои марказии трилогияи Иқромӣ прототипдоранд ва нависанда бисёре аз прототипҳоро мешинохтааст. Чунончи, прототипи Асад Махсум – қаҳрамони асосии романи дуҷум Муҳиддин-махдум буд, ки дар баъзе асарҳои С.Айнӣ ва дар повести Ҷ. Иқромӣ «Тори анкабут» бо номи ҳудаш тасвир шудааст. Аз як мактуби Иқромӣ маълум мешавад, ки Муҳиддин - махдум ба ӯ андак хешӣ ҳам доштааст. Нависанда мегӯяд: «Воқеаи Муҳиддин – махдумро ҳудам нағз медонистам ва ҳудӣ ӯро ҷандин бор аз наздик дида будам» [9, 161].

Дар давраи ҳозира, ки ба инқилоби октябр ва инқилоби Бухоро таъдиди назар шудааст, таваҷҷуҳи нависандагонро ин ҳодисаҳо аз ҷиҳати ҳуногун ба ҳуд мекашанд. Ин ҷунин маънӣ надорад, ки инқилобе, ки Ҷ. Иқромӣ дар романҳои ҳуд тасвир кардааст, моҳияташро гум кардааст. Бояд таъкид кард, ки эҷоди роман ҳам ҳуд таърих аст ва барои равшан кардани моҳияти инқилоби Бухоро на танҳо асарҳои илмӣ, балки асарҳои С. Айнӣ ва Ҷ. Иқромӣ низ хизмати шоиста хоҳанд кард.

Мавзӯи романҳои таърихӣ, сабки эҷодӣ ва забони онҳо ҳуногун бошанд ҳам, як матлаби муаллифонашон муайян мегардад: онҳо бо мақсади шинохт истифодаи сабақҳои таърих барои равнақи ҳаёти ҳозира ва тасаввури равшан дар бораи оянда навишта шудаанд.

КИТОБНОМА

1. Айнӣ, С. Кулӣёт: Ҷ. 10. / С.Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 344 сах.
2. Вопросы литературы, 1963, №5.
3. Икромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ.Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – 475 сах.
4. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. – с. 520 сах.
5. Икромӣ, Ҷ. Хикоя ва очеркҳо / Ҷ.Икромӣ. – Сталинобод, 1960 – с. 261.
6. История таджикского народа [Под редаксии академика Р.М. Масова]. - Душанбе, 2004.
7. Раҷабӣ, Д. Осмони амида / Д. Раҷабӣ. – Хучанд, 1997.
8. Шакурӣ, М.Б. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги забони тоҷикӣ, 2006. – 456 сах.
9. Шукуров М., Л.Демидчик. Насри Ҷалол Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1979. – 144 сах.

ИНЪИКОСИ ВАҚОЕИ ТАЪРИХӢ ДАР СЕГОНАИ ҶАЛОЛ ИКРОМӢ

Дар романҳои давраи шӯравӣ асосан воқеаҳои таърихӣ-инқилобӣ аз «Дохунда»-и С. Айнӣ то сегонаи Ҷ.Икромӣ «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва романи “Восеъ”-и С. Улугзода тасвир шудаанд.

Нависандагон тавассути воқеаҳои таърихӣ моҳияти замони худро нағзтар мефаҳманд. Ин ҷо вайрон кардани дастурҳои тасвири объективонаи воқеият, инъикоси ғайритаърихӣ ҳақиқати ҳаёт ба назар намерасад, балки дар маркази диққат муносибати замонавӣ нависанда нисбат ба таърих ҳамчун ба мавзӯ - предмети дарки бадеӣ қарор мегирад. Зеро романи таърихӣ навиштае дар бораи чизи мурда, азбайнрафта нест, балки қиссае оид ба замони мо, саҳеҳтар бигӯем, дар ҳусуси он мероси аҷдод аст, ки дар дарозии таърих зиндаю поянда мондааст.

Романҳои таърихӣ адабиёти тоҷикӣ, воқеаҳо ва одамоне, ки дар онҳо тасвир ёфтаанд, майлу рағбати хонанда, ҳиссу ҳаяҷони ӯро бедор накарда наметавонанд, зеро ҳамаи онҳо аз мағзи дили худи нависандагон мегузаранд. Нависанда беиштар ба сарнавишти таърихӣ мардум тавачҷуҳ зоҳир мекунад.

Калидвожаҳо: давраи шӯравӣ, сегонаи Ҷ.Икромӣ, «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро», сарнавишти таърихӣ мардум.

ИЗОБРАЖЕНИЕ ИСТОРИЧЕСКИХ СОБЫТИЙ В ТРИЛОГИИ ДЖ. ИКРАМИ

В романах советского периода, от «Дохунды» Айнӣ до трилогии Дж. Икрами «Двенадцать ворот Бухары» и романа “Восеъ” С. Улугзода, отражались в основном историко-революционные события.

Писатели с помощью этих событий лучше понимали сущность своей эпохи. Здесь не наблюдается о нарушение принципа объективного изображения реальности, неисторического отражения жизненной правды, наоборот, в центре внимания находится отношение современного писателя к истории, как к теме – предмету художественного восприятия истории. Ибо исторический роман - это не произведение о чем-нибудь мертвом, исчезнувшем. Исторический роман - это повествование о нашем времени, точнее о том наследии предков, которое сохранилось и дошло до нас, наследников.

Таджикские исторические романы, описанные в них события и люди, не могут не возбудить интерес, волнение и эмоции читателя, потому что все они проходят через сердца самих писателей. В романах трилогии «Двенадцать ворот Бухары» Дж. Икрами основным героем является народ. Писателя больше всего привлекает историческая судьба народа.

Ключевые слова: советский период, трилогия Дж. Икрами «Двенадцать ворот Бухары», историческая судьба народа

DEPICTION OF HISTORICAL EVENTS IN TRILOGY OF J.IKRAMI

In the novels of soviet period starting from “Dohunda” of Ayni up to trilogy of J.Ikrami “Twelve gates of Bukhara” historical and revolutionary events mainly reflected.

By means of these events writers understood better the essence of their epoch. Here we are not talking about a violation of the principle of an objective depiction of reality, a non-historical reflection of truth of life, on the contrary, the focus of attention is on the attitude of a modern writer to history, as well as to the topic - the object of artistic perception. As a historical novel is not a work about something dead, disappeared. The historical novel is a story about our time, more precisely about that heritage of our ancestors, which has survived and has come down to us, the heirs.

Tajik historical novels, the events and people described in them, cannot but arouse the interest, excitement and emotions of readers, because all of them pass through the hearts of writers. In the novel of J.Ikrami “Twelve gates of Buhara” the main hero is people. The historical destiny of people attracts the writer most of all.

Key words: soviet period, trilogy of J.Ikrami “Twelve gates of Bukhara”, historical destiny of people

Маълумот дар бораи муаллиф: Улмасова З. –дотсенти кафедраи адабиёти муосири Донишгоҳи давлатии Хуҷанди ба номи академик Б.Гафуров, д.и.ф. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova @ mail.ru.

Сведение об авторе: Ульмасова З. –доцент кафедры современной таджикской литературы Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова, д.ф.н.. Тел.: (+992) 92 771 44 70; E-mail адрес: Zamira_Ulmasova @ mail.ru

Information about the author: Ulmasova Z. – docte of Philology of Chair of Modern Tajik Literature Khujand State University named after B.Gafurov. Telephone: (+992) 92 771 44 70; E-mail address: Zamira_Ulmasova @ mail.ru.

УСТОД АЙНӢ ДАР ТАСВИРИ НОДИР ШАНБЕЗОДА

Охонниёзов Варқа

Институту илмҳои гуманитарӣ ба номи

академик Б. Искандарови АИ ҶТ

Шанбезода Нодир аз насли эҷодкороне буд, ки мустақиман тарбияи мактаби эҷодии устодон Садриддин Айнӣ ва Абулқосими Лоҳутиро гузаштаанд. С.Климчитский ба яке аз нахустин маҷмӯаҳои Нодир Шанбезода сарсухан навишта, дар як ҷумлааш чунин андешаро баён намудааст: “Аммо ба эҷодиёти Шанбезода на танҳо фолклори Шугнон таъсир кардаасту бас, балки адабиёти тоҷикӣ – шеърҳои Лоҳутӣ, шеърҳо ва румонҳои Садриддин Айнӣ, ки шоири ҷавон дар давраи талабагӣ дар Сталинобод ва баъдҳо дар Тошканд бо онҳо ошно шуда буд, ба нафосати эҷодиёти ӯ таъсири бузурге доранд» [6, 3].

Бояд гуфт, ки на танҳо шиносӣ бо осори устод Айнӣ, инчунин шиносоии мустақим бо ин нобиғаи ҷаҳонӣ барои Шанбезода як дунёи пур аз донишу хониш буд. Ба қавли худи Садриддин Айнӣ, маҳз Шанбезода буд, ки ӯро аз зиндони даврони сталинӣ эмин дошт [5, 47-51]. Дар ин бора мо андешае чандро дар китобчаи «Нодир Шанбезода ва адабиёти муосири тоҷик» баён намуда будем ва аз ҷумла гуфтем, ки ин амали шоир асосан ба ду сабаб вобастагӣ дошт, ки яке эҳтироми ниҳоят самимии Шанбезода ба устод Айнӣ ва дигаре тақдири ҳаммонанди асари нотақрори Садриддин Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» ва нахустин маҷмӯаи шугнизабони Шанбезода «Гулғунча» буд. Асари аввалӣ ва маҷмӯаи дуюмӣ – ҳар ду ро аввал мамнуъ эълон карда, пас ба оташ задан ҳукм намуданд. Ба қавли устод Айнӣ, Шанбезода ба ҳангоми ҳимояи ӯ аз тухматгарон вазифаи раиси Иттифоқи нависандагонро ба уҳда дошт. Албатта, масъалае, ки дар миёни ин баҳсу суҳанҳо барои тафаккури амиқ боқӣ мемонад ин аст, ки ягон замон оё Шанбезода раиси Иттиҳоди нависандагон буд ё не ва андешаи мо перомунӣ ин масъала дар мақолаи дигаре оид ба асари зикргардида оварда шудааст. Дар масъалаи эҳтиром аз устодон бошад, ҳаминро мутазаққир шудан лозим аст, ки муҳаббат ва

эҳтироми Шанбезода ба устодон Айнӣ ва Лоҳутӣ як муҳаббати самимии шогирдона дар тамоми тӯли умри шоир боқӣ монда буд.

Эҳтирому эътиқоди шоирро ба ин ду симои адабиёти форсии тоҷикӣ аз ҷиҳати он низ арзёбӣ метавон кард, ки Нодир Шанбезода ба ҳангоми суҳбат аз байту гуфтаҳои онҳо фаровон иқтибос мекард. Ӯ ашъори устодонро саропо азёд медонист ва бо ифтихор дар борашон суҳан меронд. Нависандаи ин сатрҳо, ки хушбахтона, чанд маротиба ба дидор ва суҳбати Шанбезода ноил гардида буд, худ шоҳиди чунин тафохури шоир аз устодонаш буд. Ба қавли шоҳидони вақт Шанбезода Нодир ҳатто ашъори дар «Намунаи адабиёти тоҷик» ҷамъовардаи устод Айниро пурра аз ёд карда будааст. Чунин иқдом тасодуф набуд, зеро ҳангоме ки устод Айнӣ асари барои таърихи миллати мо гаронарзиш – «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро рӯи қор овард, ҷавонони миллатдӯсти тоҷик аз он илҳами беандоза гирифтанд ва махсусан насл, ки тақдири худро ба масъалаи эҷод бахшида буд, онро чун каломи муқаддас қабул ва ҳифз намуд [2, 84]. Дар навбати худ, устодон низ ба Шанбезодаи ҷавон ва ашъори ӯ таваҷҷуҳи махсус доштанд. Маслан, ҳамаи онҳое, ки дар мавриди муносибати устодон ба шоирони ҷавон суҳан ронданд, гуфтаҳои зерини устод Садриддин Айниро, ба қавле, дар як мактуби аз соли 1936 навиштааш омадааст, ба шоҳидӣ мегиранд: «...чунон ки ба Шумо забонӣ гуфта будам, қобилияти шеърӣ Шумо ва ҳаёлиҳои хубатон хеле баланд аст...» [9, 11].

Шанбезода бошад, муҳаббат ва садоқати шогирдонаи худро ба воситаи ба амал баровардани боварҳо ва насиҳатҳои устодон ва эҷоди шеърҳои самимӣ барояшон зоҳир менамуд. Дар нахустин маҷмӯаҳои шеърӣ Шанбезода – «Ғунҷаи Бадахшон» (ба забони тоҷикӣ ва бо ҳуруфи лотинӣ) ва «Гулғунча» (ба забони шуғноӣ) шеърҳои мавҷуданд, ки ба устодон Садриддин Айнӣ ва Абулқосим Лоҳутӣ бахшида шудаанд. Шеърҳо, агарчи шогирдона бошанд ҳам, вале бо як самимият ва муҳаббати пок эҷод шудаанд.

Дар шеъри «Ба Устод Айнӣ» [5, 110], ки дар соли 1935 эҷод шудааст, муаллиф ишора ба сисолагии муборизаи мусаввараи марказӣ бо душманони меҳнату мардум мекунад. Аз ин ҷо

маълум мегардад, ки дар соли 1935 аҳли эҷод 30-солагии фаъолияти эҷодии устодро қайд кардаанд. Дар асоси ин сана метавон гуфт, ки фаъолияти эҷодӣ ва муборизаи Айнӣ барои истиқлолияти мардумаш аз соли 1905 оғоз ёфтааст ва ин сол ба ибтидои нахустин инқилоби озодихоҳӣ дар Русия рост меояд. Ва таърих ба мо дар хусуси он, ки дар Осиёи Миёна, махсусан дар маҳалҳои тоҷикнишини ин минтақа қувваҳои пешсафу инқилобӣ вучуд доштанд, асноди зиёдеро пешниҳод мекунад.

Дар шеъри мазкур, ки дар шакли китъа эҷод шудааст, вале теъдоди абёташ аз талаботи китъа бурун аст, бисёре аз масъалаҳои марбут ба ҳаёти Садриддин Айнӣ зикр гардидаанд. Аз ҷумла, шоир масъалаҳои азоби устод аз дасти амирон, масъалаи саромади насри нав буданаш, номгӯи асарҳои Айнӣ ва ғайраро зикр намудааст. Таҳияи матни шеъри мазкур дар хати сириллик чунин аст:

*Сӣ сол, ки бо адуи меҳнат,
Айни далер ҷанг дорад.
Бар қуштани хасми бадтар аз мор,
Дар даст мудом санг дорад.
Аз дидани рӯи муфтхорон,
Мардест, ки ору нанг дорад.
Дар синаву пушташ аз амирон,
Доғи ғаму нақши ҷанг дорад,
З-ин рӯст, ки то ҳаёт дорад,
Бо олами кӯҳна ҷанг дорад.
Ӯ қалъаи насри нав бино кард,
Ҳам назми хушобуранг дорад.
«Одина»-ву инчунин «Ғуломон»,*

*«Дохунда»-и бас қашанг дорад.
З-онҳо сӯи бою шайху мулло,
Пайваста равон хаданг дорад.
З-ӯ душмани синфи мо ба ҷое
Афтода, ки ҳоли танг дорад.
Хасм ар қунад орзуи размаш,
В-ар ҳам чу паланг ҷанг дорад,
Ин шери шӯҷоғи бешаи Шарқ,
Кай бок аз он паланг дорад.
Устод бубахш, агарчи Накҳат,
Сатре ду-се нимланг дорад.*

Шоир худ шеъри мазкурро дар баробари салобату бузургии устод Айнӣ «сатре ду-се нимланг» хондааст ва маъзарат ҳам барои он хостааст. Вале самимияти суҳанони Шанбезода аз ин шеъри шогирдона ошкоро эҳсос мешавад. Чизи дигаре, ки ин шеър ба хонанда пешниҳод мекунад, ин осори манзуму мансури Айниро қабул кардани ҷавонони қаламкаш чун каломи ҳатмӣ барои хондану ҳифз кардан мебошад. Ин ҳол, аз як тараф, ба сарвари адабони тоҷик будан ва забони нобу мавзӯҳои воқеиро

ба кор гирифтани худи Садриддин Айни вобаста бошад, аз тарафи дигар, ба худшиносии миллии ҷавонони соҳибқалам пайвастагӣ дошт.

Бо вучуди шогирдона будани шеърӣ боло он писанди шоирони ҳамсафи Шанбезода гардида буд. Масалан, Ҷамоли Абдулхай чунин як нақлро аз ҳаёти Шанбезода меорад, ки дар он сухан аз шеърӣ боло низ рафтааст. Сухбати мунтақилшуда дар миёни шоирон Муҳиддин Аминзода ва Нодир Шанбезода сурат гирифта будаст. М.Аминзода мегӯяд:

«–Росташро бигӯям, Нодир, ман ба шеърхонӣю шеърнависию Шумо кайҳост, ки қоил шудаам. Ҷамаи шеърхоятон писанди хонандагонанд. Алалхусус, шеърӣ «Ба устод Рӯдакӣ»-ро хонда, дар шаҳри Хучанд бо чанд ҳампешаҳоям кайф кардем. Агар ин шеърро дар ёд дошта бошед, чанд мисраи онро ҳоло бихонед.

– Ин шеърро, бародар, бахшида ба 1100-солагии аллома Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ соли 1957 навиштам, ки дар пайравии шеърӣ устоди бузург эҷод шудааст. Рӯдакӣ шоир Нодир Шанбезода аз устод чунин мисраъҳоро қироат карданд:

*Кунун замона дигар гашту ман дигар гаштам,
Асо биёр, ки вақти асою анбон шуд.*

Ба ин шеър мувофиқи қобилияти шеърғӯиям ин тавр навиштам:

*Кунун замона дигар гашту халқ дигар гашт,
Диёри Рӯдакии номвар гулистон шуд...*

– Бай-бай, оличаноб баромадааст, – гӯён завқ мекарданд устод Муҳиддин Аминзода. Ҳамзамон хотирнишон карданд, ки шеърӣ ба устод Садриддин Айни бахшидашуда низ табиӣ баромадааст. Чанд мисраи ин шеър дар хотирам сабт гаштаанд, ки чунинанд:

*Дар синаву пуштаи аз амирон,
Доғи ғаму нақши ҷанг дорад.
В-ин рӯст, ки то ҳаёт дорад,
Бо олами куҳна ҷанг борад.
Ў қалъаи насри нав бино кард,*

Ҳам назми хушобуранг дорад» [1, 47-48].

Чунонки зикр рафт, дар маҷмӯаи шуғнизабони Шанбезода, ки пас аз як соли маҷмӯаи аввали ашъораш нашр гардида буд, низ шеъре барои устод Айни маҳфуз аст. Шеър «Тӯёна дар тӯи устод Айни» ном дошта, таҳти он таърихи 14-уми декабри соли 1935 бо қайди «аз Сталинобод ба Самарқанд» гузошта шудааст [5, 114]. Байтҳои аввали шеър бо тараннуми сохти нав ва маслаки коммунистӣ, ки чунин як нависандаи олиро тайёр намудааст, оғоз мегарданд. Дар мисраъҳо ва абёти баъдина меҳнату заҳматҳои нависанда ба қайд гирифта шуда, ҳатто аз қурбонии Сирочиддин – бародари хурдии нависанда, ки бо дасти каллабурони амирони манғитӣ ба қатл расида буд, ёд мегардад, вале ин ёдшавӣ бо сухани он, ки ба ҷои як Сирочи аздастрафта ҳазорон Сирочи дигарро Айни ва Тоҷикистон ба майдони мубориза овардаанд, ба таскиндихӣ мубаддал мегардад. Албатта, чун анъанаи давр, шоир аз пур гардидани нақшаҳои сотсиалистӣ низ ба устод ахборот медиҳад ва аз тӯю сур доштанишон сарфарозӣ мекунад. Таҳияи шеъри «Устод С. Айнирд ми сӯранд сӯрунӣ» (14.12. 1935, аз Сталинобод тар Самарқанд) бо тарҷумаи тоҷикиаш чунин аст:

*Нийоз сам Инқилоб дустард, ҷа ҷӯҷэ,
Таёр машард ниwesиндā ту дастӯр.
Фақат фирқаи коммунисти вардод,
Тайорҷид дис ниwesиндаи пурзӯр.
Йу кай сиз нӯл чиновw ҷой шич замӯнāнд,
Ту дӯних хӣр мигӯнд лāкиxt ми бенӯр...
Ди ҷātām мāш фукаd лап тар пиро зохт,
Йи нӯм ас марказ ас cовети маздӯр.
Аҷаб хушбахт, аҷаб хах толидорām,
Қатәd йат мāш айӯмат мелисат сӯр.*

Тарҷумаи матни шеъри «Барои устод С. Айни ҳамчун тӯёна дар тӯяш»:

*Бинозам Инқилоберо, ки карда,
Адиберо тайёр ингуна пурзӯр.*

*Фақат фирқаи коммунистӣ тавонист,
Нависанда (ро)кунад тайёр чунин зӯр.
Сари сӯзан барин ҷое намонда,
Ки донишат накард онро нури нур...
Барои ин гирифтём аз ҳама пеш,
Яке номе зи Марказ аз Шӯрои муздӯр.
Чи хушбахтему хуштолеъ, ки имрӯз,
Шуда як ҷо – ҷаласа, иду ҳам сур.*

Соли 1978 ба муносибати 100-солагии устод Айнӣ Нодир Шанбезода шеър тахти унвони «Ба 100-солагии устод Садриддин Айнӣ» эҷод мекунад, ки дар он муҳаббати шоир ба ин нобиғаи аср тараннум мегардад. Шеър дар шакли мусаммат бар яке аз ғазалҳои машҳури Ҳофизӣ Шерозӣ тазмин баста шудааст, чунончи:

*Садсола гашт Айнии ширинкаломи мо,
Устоди кул, муаллими олимақоми мо.
Донишвари ҷаҳоншумули некноми мо,
Бунёдкори моҳири қасри каломи мо,
Таърихдони фозили боэҳтироми мо,
Равнақфизои маърифати хосу оми мо...
«Соқӣ, ба нури бода барафрӯз ҷоми мо,
Мутриб, бигӯ, ки кори ҷаҳон шуд ба коми мо».
Ин марди кони илму адаб зинда ҷовидон,
Дар назму наср доди суҳан дод, бегумон,
Бисъёр кори хайр ба аҳли диёр кард,
Худро чу некмард абадӣ номдор кард.
«Ҳаргиз намирад он кӣ равад бар мароми мо,
«Сабт аст бар ҷаридаи олам давоми мо» [5, 117-118].*

Бояд гуфт, ки муносибати Шанбезода бо устод Айнӣ як навъ муносибати писару падарро мемонд, вале робитаи ӯ бо Лоҳутӣ сирф моҳияти шогирдиро пеши назар меорад. Ин масъаларо бо ду сабаб алоқаманд намудан метавон, ки аввалан, устод Айнӣ дар ин давра бештари авқоти худро дар Самарқанд мегузaronд, дар ҳоле ки Лоҳутӣ бо ҷавонони соҳибистеъдод алоқии мустақим ва ғайримустақимро нигоҳ медошт. Мувофиқ

мебуд, агар дар миёни наврасон ва ҷавонони имрӯзӣ чунин муносибати устодону шогирдон талқину тарғиб мешуд. Ба бисёре аз мавзӯоти китобҳои дарсӣ нигариста, андеша мекунам, ки чунин лаҳзаҳо метавонистанд аз сад мавзӯи барои хонанда нофаҳмо ҳисси хурмату хизмати ӯро чанд маротиба тақвият бахшад ва ӯро ба худшиносии бештар талқин намояд.

КИТОБНОМА

1. Абдулҳай Ҷ. Адиби шевосухан / Ҷ. Аюдулҳай // Ҳосили умр. – С. 43-48.
2. Бунёд Ш. Шахсутуни назми Бадахшон / Ш.Бунёд // Ҳосили умр. – С. 81-89.
3. Мукотиботи Садриддин Айний ва Абулқосим Лоҳутӣ. Ба ҷоп ҳозиркунанда ва муаллифи тавзеҳот Хуршеда Отахонова. – Душанбе: Деваштич, 2003. – 140 сах.
4. Шанбезода Накҳат. Ғунҷаи Бадахшон (бо ҳуруфи лотинӣ) / Накҳат Шанбезода. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1936. – 47 сах.
5. Охоннӣёзов В. Нодир Шанбезода ва адабиёти муосири тоҷик / Варқа Охоннӣёзов. – Душанбе: Матбааи Донишгоҳи славянии Русия-Тоҷикистон, 2012. – 185 сах.
6. Шанбезода Ҷамшед. Гулғунча / Ҷамшед Шанбезода. – Сталинобод, Нашрдавтоҷикистон, 1937. – 31 сах.
7. Шанбезода Н. Хуунунэ шэренард, дастнависи маҷмӯаи ашъор ба забони шуғноӣ / Н.Шанбезода // Заҳираи дастхатҳои Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б.Искандарови АИ ҶТ таҳти рақами 0001- 0044. – 49 сах.
8. Шанбезода Н. Гулғунча / Н.Шанбезода. Мураттиб, ҳозиркунандаи ҷоп ва муаллифи сарсухан В.Охоннӣёзов // Помир, 1998. – С. 111.
9. Шохзода С. Шеър вирди забони ӯст / С. Шохзода // «Адабиёт ва санъат», № 31, аз 4 августи соли 1988, – С. 11.

УСТОД АЙНӢ ДАР ТАСВИРИ НОДИР ШАНБЕЗОДА

Устодон Садриддин Айниву Абулқосим Лоҳутӣ барои насли аввали адибони тоҷик дар даврони шӯравӣ чун қутб ва раҳнамо маҳсуб мешуданд. Аксари шогирдон ва навқаламони адабиёт аз таҷрибаву осор ва маслиҳату раҳнамоиҳои ин ду нобига мустафод менамуданд. Дар мақолаи пешниҳодишуда муаллиф кӯшиши намудаст аз нақши тарафайни устод Айний ва Шанбезода дар ҳаёти шахсии ҷамдигар ёдовар шуда, симои Садриддин Айниро дар эҷодиёти шоири он вақт ҷавон нишон диҳад. Аксари мақоларо баргардон ва таҳлили шеърҳои ба Айний бахшидашудаи Шанбезода таъкил медиҳад, ки на танҳо санаҳои таърихии ҳаёти асосгузори адабиёти муосири тоҷикро равшан месозанд, балки намунаи олии муҳаббати шогирдро ба устод инъикос месозанд.

Калидвожаҳо: устод, шогирд, муносибати эҷодӣ, осор, таҷриба, таҷрибаи эҷодӣ, шеър, қитъа, мусаммат, шуғнонизабон, эҳтиром, бузургдошт.

ОТРАЖЕНИЕ ОБРАЗА УСТОДА АЙНИ В ПОЭЗИИ
НОДИРА ШАНБЕЗОДА

Садриддин Айни и Абулькасим Лахути являлись своего рода компасом и путеводителем для нового творческого поколения таджикских советских литераторов. Почти все начинающие поэты и писатели того времени максимально пользовались литературой и творческим опытом этих двух гениев. В представленной статье автор попытался упоминать те жизненные моменты Садриддина Айни и Нодира Шанбе-заде, где они имели взаимное влияние на личную жизнь друг друга и анализировать образ Садриддина Айни в творчестве молодого в то время поэта Нодира Шанбе-заде. Основная часть статьи посвящена анализу тех стихотворенной в творчестве Шанбе-заде, где указываются конкретные исторические данные о жизни основоположника современной таджикской литературы, и эти стихи служат в качестве примера об отношении ученика к учителю.

Ключевые слова: наставник, ученик, творческое отношение, творчество, опыт, творческий опыт, поэзия, кит'а, мусаммат, шугнаноязичный, уважение, предпочтение.

REFLECTION OF
THE AYNİ'S IMAGE IN THE POETRY OF SHANBEZODA

Sadriddin Ayni and Abulkasim Lakhuti were in their own way a compass and guide for the new generation of Tajik Soviet literature. Almost all novice poets and writers of literature of that time took maximum advantage of the literary heritage and experience of these two guineas. In the present article, the author tried to mention those vital moments of Sadriddin Ayni and Nodir Shanbezoda, where they had a mutual influence on each other's personal life and analyze the question of Sadriddini Ayni image in the works of the young at that time poet Nodir Shanbezoda. The main part of the article is devoted to the analysis of those creative examples in the works of Shanbezoda, where not only specific historical data about the life of the founder of the modern Tajik literature are indicated, but also the attitude of the student and teacher as a high example.

Key words: mentor, student, literary attitude, creation, experience, creative experience on creation, poetry, kit'a, musammat, in shugnan, respect, preference.

Маълумот дар бораи муаллиф: Варка Охонниёзов – сарҳодими илмии Пажӯишгоҳи илмҳои инсонии ба номи академик Б.Искандарови АИ ҶТ, доктори илми филология, e-mail: shuwoz@mail.ru.

Сведения об авторе: Варка Охонниёзов – главный научный сотрудник Института гуманитарных наук имени Б. Искандаров АН РТ, доктор филологических наук. e-mail: shuwoz@mail.ru.

About the author: Varka Okhonniyozov - Leading Researcher of the Institute of Humanities, Tajik Academy of the Sciences, Doctor of the Philological Sciences. e-mail: shuwoz@mail.ru.

НАВОВАРИҶОИ САНОИИ ҒАЗНАВӢ ДАР ШАКЛУ
МУНДАРИҶАИ НАЗМИ ТАСАВВУФИИ ФОРСУ ТОҶИК

Солеҳов Мирзо

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адабиёти ирфонӣ маншаи худро аз мактаби устод Рӯдакӣ мегирад ва дар ин чода ҳеҷ тардиде нест. Зеро дар пайравии шуарои ориф ба ин мактаб, ки дар давоини эшон манзур мегардад, ҷои тардид нест. Аз ин миён, Ҳаким Саной ба мазмунҳои ашъори Рӯдакӣ, ба авзону мухтассоти дигари коргирифтаи Одамушшуаро ишораҳои сарех дорад. Чунончи, ба қасидаи «Бӯйи Ҷӯйи Мӯлиён»-и Рӯдакӣ пайравӣ намуда, Ҳаким Саной ғазали ғаррое гуфтааст, ки чунин аст:

*Хусрави Мозандарон ояд ҳама,
Ё Масеҳ аз осмон ояд ҳама.
Ё зи баҳри маслиҳат Рӯҳуламин
Сӯи дунё з-он ҷаҳон ояд ҳама.
Ё Сикандар бо бузургони Ироқ,
Сӯи Шарқ аз Қайравон ояд ҳама.
Реги Омӯю дарозӣ роҳи ӯ,
Зери помон парниён ояд ҳама.
Оби Ҷайхун аз нишоти рӯи дӯст.
Аспи моро то миён ояд ҳама.
Ранҷи гурбат рафту темори сафар,
Бӯйи ёри меҳрубон ояд ҳама.
Ин аз он вазн аст гуфта Рӯдакӣ,
Ёди Ҷӯйи Мӯлиён ояд ҳама [9, 1036].*

Таваҷҷуҳи Ҳаким Саной асосан ба рубоиёти Рӯдакӣ бештар ба назар мерасад.

Шоирони сӯфиву ориф ва, аз ҷумла, Ҳаким Саной голибан дар шаклҳои осори манзуми адабӣ тозақориҳо накардаанд. Онҳо шаклҳои шеърро айнан пазируфтаанд ва ба назари мо, ин падида ду сабаб дорад: якум ин ки орифон шаклпараст нестанд, онҳо ба зоҳири ҳама чиз танҳо ба хоҳири ҳастӣ, вучудашон кор

мегиранд, вале ҳадафи эшон сират аст. Чунончи, ин падидаро Мавлоно чунин қазоват кардааст: *Мо бурунро нангарему қолро / Мо дарунро бингарему ҳолро.*

Дуюм ин ки шакл хеле саҳтҷону ғайрифаъол аст ва тағйироти шаклӣ ниёз ба вақти зиёд дорад. Аз ин рӯ, орифон асосан ба дарунмояи эҷоди адабӣ кор гирифтаанд.

Як нуктаро метавон ёдовар шуд, ки тавъам бо истеъдод дар офариниши каломи бадеъ, нақши дарунмоя - мавзӯ ва мазмун низ бисёр муҳим аст. Ба ин маънӣ профессори ҳоландӣ Т.Бройн хеле хуб таъкид мекунад: «Дар нахустин давраи зиндагиаш, ки мекӯшад ба манзалаи шоири хирфай дар маҳофили мухталифи ашрофи Ғазнавӣ роҳ ёбад, бо шоирони кехтари гирдогирдаш чандон тафовуте надошт. Агар дар натиҷаи таваҷҷуҳи вижаи Саной ба ашъори борангу мазмуни голибан мазҳабӣ ва ахлоқӣ зиндагии шеърӣ ӯ дастхуши таҳаввуле наву шигарфтар нашуда буд, эҳтимолан ӯ низ дар сарнавишти дигар шоирони ҳамдаврааш шарик буд ва ончунон номе аз осораи боқӣ намонд. Ӯ бо пардохтан ба шеъри мазҳабӣ ва ахлоқӣ шӯҳрати зиёде дар байни ҳамрӯзгоронаш ба даст овард ва ба унвони нахустин сарояндаи бузурги шеъри ирфонӣ дар адаби порсӣ номе ҷовидона ёфт [2, с.350].

Воқеан, Ҳаким Саной дар кадом мавзӯ ва кадом навъи адабие, ки эҷод карда бошад, кори тозаву ноб кардааст. Масалан, ба зухд рӯ овардани хешро чунин шарҳ медиҳад:

*Саноиро мусаллам шуд, ки гӯяд зухди пурмаънӣ,
Надонад қимати назмаш ҳар он к-ӯ гӯиши кар дорад [9, 112].*

«Сӯфия, – менависад Абдулҳусайни Зарринкӯб, – шеъри форсиро ранги хос додаанд ва дар нақди он низ бар завқу таъвил бештар таъкид кардаанд. Қасидаро аз лаҷанзори дурӯғу тамаллуқ ба авҷи рифъат, ваъзу таҳқиқ кашонидаанд, ғазалро аз ишқи шаҳвонӣ ба муҳаббати рӯҳонӣ расонидаанд. Маснавиро василаи барои таълими ирфону ахлоқ кардаанд. Рубоиро қолаби баёни аҳволу олами зудгузари нафсонӣ номиданд» [3, с.158]. Муҳаққиқ ин тозақориҳоро на танҳо дар анвои адабии манзум таъкид кардааст, тавъам бо он чунин гардишҳои куллиро дар осори мансур, ки сӯфия тибқи тақозои ниёзҳои хеш пазируфта буданд,

ба мушоҳида гирифта, оид ба вижагиҳои он чунин таъкид менамояд: «...Сӯфия насрро низ умқи содагии хос бахшиданд, ҳикоят ва қиссаро қолаби маонию ҳикам кардаанд» [3, с.158].

Қиддитарин ибтикороти Ҳаким Саной бо эҷоди маснавиҳои ирфонӣ, мисли «Тарик-ут-таҳқиқ», «Таҳримат-ул-қалам», «Ақлнома» ва махсусан «Сайр-ул-ибод ила-л-маод» ва «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат» ин буд, ки дар адабиёти форс-тоҷик як шоҳи басо қавии каломи ноби ҳунари ба вучуд овард.

Гуфтан мумкин аст, ки нуфузи осору ғаъолияти Ҳаким Саной на танҳо тавассути масоҷиду хонақоҳҳо, балки тамоми сутуҳи ҷомеаро фаро гирифта, тафаккурсозии комило тарҳрезӣ кардааст, ки муаллифони сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва мутасаввифаю урафои эҷодкор ўро устод хондаанд. Ба ин маънӣ Абдулҳусайни Зарринқуб менависад: «Адабиёти сӯфия бо мазомину таъолими равшан ва латифи хеш ҳатто дар бурун аз қаламрави хонақоҳ нуфузе тамоми ёфтааст, ҷунон ки басе шоирон ҳам, ки сӯфӣ набуданд, дар ашъори худ мазомину таъолими сӯфияро нақлу такрор кардаанд. Ишқ ба Ҳақ ва ҷазабаву суқри ирфонӣ ва изҳори иштиёқ ба ҷамоли Илоҳӣ аз мазомини маъмулии бисёре аз ашъори форсӣ шудааст ва ҳамин маънӣ гоҳ дар ашъори арабию туркӣ ва урду ҳам инъикос ёфтааст» [3, с.165].

Мусаллам аст, ки ҳикмати тасаввуф ҳикмати завқист ва кӯшиши мутасаввифа дар саъйи таслими қалб аст, на дар тасдиқи ақл. Падидаҳои мазкур дар таълимоти тасаввуфии Ҳаким Саной комилан чунин буда, ў кашфу шуҳуд ва илҳому ишроқро пазираст, на бурҳону далоил, қиёсу ричҳон ва ў ҷонибдорони истидлолу қиёсо саҳт интиқод мекунад.

Умуман, Ҳаким Саной дар ҳамаи анвои адабии манзум: рубой, шеърӣ тасмӣ, тарҷеот, яъне таркиббанду тарҷеъбанд, ғазалу қасоиди тасаввуфӣ-ирфонӣ нахустин шоири соҳибдевор аст. Дар ин ҷо месазад як нуктаро хотиррасон кард, ки ў девонашро ҳудаш тавдӣн кардааст ва маҳз аз ҳамин сабаб ашъораш ҷандон омезиш бо ашъори дигарон надорад. Бахусус, Ҳаким Саной аз жанрҳои лирикӣ дар эҷоди рубойӣ, ғазалу қасида ва аз анвои адабии эпикӣ дар эҷоди маснавӣ-тарҳӣ тозаи онҳоро бунед ниҳодааст, ки то ў қасе ба чунин навоарӣ рӯ наоварда буд. Ҳаким Саной дар таърихи адабиёти форс-тоҷик инқилоби

зеҳниро дар қасида, ғазал ва маснавӣ ворид сохтааст, ки дар ин бора миёни саноишиносон ихтилофи назар нест. Масалан, доир ба тозақориҳои Ҳаким Саной доктор Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ чунин изҳори ақида мекунад: «Он чи мояи имтиёзи ӯ бар акрони ӯст, нахуст ин аст, ки вай тавониста майдони қасидаро, ки дар доираи мадҳу ҳаҷв ва тавсифи табиат маҳдуд будааст, ба мавзӯоти дар доираи зухду ахлоқ ва нақди иҷтимоӣ ихтисос диҳад. Саной дар зухдиёту иҷтимоиёти хеш комилан наовар аст ва гузашта аз ин ки дар асли мавзӯ нуктаҳо ва суҳаноне ҷадидро вориди шеър кардааст, ба лиҳози услуби адои маънӣ ва сохту сурати кори хеш низ пешрав аст ва бархурдор аз камол. То он ҷое, ки тавонистааст, балоғате нав дар арсаи шеърҳои ахлоқию зухдӣ ва иҷтимоӣ ба вучуд оварда будааст» [6, с.55].

Барои намуна байте чанд аз як қасидаи Ҳаким Саной, ки дарунмояи муноҷотӣ дорад, оварда, ҳунару маҳорат ва нерӯи таҳайюли ўро метавонем мушоҳида кунем:

*Ай дар дили муштоқон аз ёди Ту бӯстонҳо,
Бар ҳуҷҷати бечунӣ аз сунъи Ту бурҳонҳо.
Дар зоти латифи Ту, ҳайон шуда фикратҳо,
Бар илми қадими Ту, пайдо шуда тинҳонҳо.
Дар баҳри камоли Ту, нуқсон шуда комилҳо,
Дар айни қабули Ту, комил шуда нуқсонҳо.
Дар синаи ҳар маънӣ бифрӯхта отаиҳо,
Бар дидаи ҳар даъвӣ бардӯхта пайконҳо.
Бар соҳати об аз каф пардохта мафраиҳо,
Бар рӯи ҳаво аз дуд афрохта айвонҳо.
Аз нур дар он айвон бифрӯхта анҷумҳо
В-аз об бар ин мафраи бингошта алвонҳо [9, 16].*

Оид ба дарунмояи қасидаи мазкур Шафеии Кадванӣ менависад: «Ин қасидаро дар ҳарфи алиф ва барои оғози девон дар заминаи тавҳид сурудааст ва дар он муруре дорад бар маҷмӯаи ақоиди хеш дар бораи зоту сифати Борӣ таъоло ва офариниши ҷаҳон ва инсонро сарнавишт ва масъалаи гуноҳу лутфи Илоҳӣ» [6, с.67].

Воқеан, дарунмояи қасидаи ғавқ, ки таҳмидия аст, то Ҳаким дар чунин сатҳ нест ва он қомилан қашфи Ҳаким Саной аст. Албатта, ҷузъиёти он дар қасоиди Носири Хусрав манзур гардад ҳам, қасоиди Ҳаким Саной қомилан риҷхон дорад, зеро қасоиди Носири Хусрав ҷанбаи қавии мазҳабӣ дорад, мавзӯоти тасаввуфӣ-ирфонӣ дар қасоиди ин мутафаккир ба назар намерасанд. Вале Ҳаким Саной, агар ҷое обидона изҳори ақида кунад, дар мавриди дигар қомилан орифона арзи матлаб мекунад. Ин мухтассоти меҳварии қасоиду ғазалиёти Ҳаким Саной аст, ки то ӯ манзур намегарданд. Ин хусусияти ашъори Санойро баъдтар Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ҳамчун суннати адабиёти ирфонӣ таҳкиму тақвият бахшидааст.

Ҳаким Саной қасидаҳое ҳам дорад, ки дар онҳо ба солиқ роҳи аз тасаввуфи обидона расидан ба олами ирфон нишон дода мешавад. Чунончи, дар ин қасида шоир дар ду байти оғозини он андешаҳои хешро баён намуда, дар абёти минбаъда орифе қомил бо мухотаб дар гуфтугӯст:

*Ай Худое, ки ба ҷуз Ту маликуларӣ надонам,
Ба ҷуз аз номи Ту номе набарояд ба забонам.
Ба ҷуз аз дидани сунъат набувад одати чашиам,
Ба ҷуз аз гуфтани ҳамдат набувад вирди забонам [9, 385].*

Сипас оҳанги баён қомилан тағйир ёфта, қасида муҳтавои орифона мегирад ва ин падида дар 11-байт ба назар мерасад, сипас боз ғазал боз ҷанбаи обидона қасб мекунад ва аз байти дувоздаҳум то байти бисту шашум қомилан баёни шоир обидона буда, қасида бо байти зерин ҳусни анҷом мепазирад:

*Бор Илоҳо, Ту барорӣ ҳама умеди Саной,
Ки мусалмонаму ё Раб, на аз он беҳабаронам [9, 388].*

Дигар аз анвои адабии ғиноӣ, ки қаблан рӯчуъ шуда буд, Ҳаким Саной дар дарунмояи он тағйироти бунёдӣ ворид сохтааст, ғазал аст. Ноғуфта намонад, ки ғазал аз машхуртарину маҳбубтарин анвои адабиёт, ки дар асри XIII жанри ҳукмрони адабиёти форс-тоҷик шуд ва минбаъд то инқилоби Октябр

чояшро устувор нигоҳ дошт ва ба ҷойи дуҷум ҳатто нафуромадааст.

Албатта, бунёдгузори ғазал дар таърихи адабиёти форс-тоҷик устод Рӯдакӣ аст ва дар асрҳои X-XII қариб ҳамаи адибон ба эҷоди ғазал рӯ овардаанд, вале шояд, ки ғазалро ба авҷи таҳаввул расонид, Саъдии Шерозист. Поягузори ғазали ирфонӣ Ҳаким Санои Ғазнавис, ки 405 ғазал сурудааст.

Ҳақ ба ҷониби Муҳаммадризо Шафеъии Кадканист, ки менависад: «Аммо иқлими рӯшноии ҷони Саной дар марзҳои ғазал оғоз мешавад ва навъе «ғазалвор». Дар ин гуна шеър ӯ сароғоз аст ва ҳатто нуқтаи камолу авҷ. Бо итминон метавон гуфт, ки ғазалҳои қаландарӣ ва муғонаи ӯ дар радаи болои ин навъи шеър дар таърихи шеъри форсӣ қарор дорад» [5, с.31].

Ӯ дар ғазали зуҳду масал мубтакир аст, зеро ин навъи ғазалро то ӯ касе нагуфтааст. Ба ин маънӣ Бадеъузмамон Фурӯзонфар қазовати ҷолибе дорад, ки менависад: «Таҳаввули фикрӣ, ки билохира ба сарҳади бениёзӣ кашида дар сабку назми сухан низ таъсиру тақлидро ба ихтироъ табдил намуда ва ба Саной сабки махсусе бахшида, ки то кунун дасти ҳеҷ гӯяндае бад-он нарасида ва агар бими иддаи ғайб набуд, мегуфтам низ нахоҳад расид. Шеъри ин давр аз умри Саной ба пурмағзӣ ва дурустиву сиҳҳати маонӣ мумтоз ва гузашта аз масоили тавҳиду матолиби илми Илоҳӣ ҳовии пандҳову андарзхост, ки бо лаҳҷаи содиқона ва забони таълим барои намоёндагои роҳи тарбият ва сулуки ҷодаи таҳқиқу ба даст овардани зиндагонии ҳакимона ва ғавҷи акбар ё хайри акмал, ки орзуи бештар аст, гуфта шуда» [11, с.257].

Ҷунони, дар ин ғазал, ки хеле устодона ва дар ғояти сидку сафо гуфта шудааст:

*Ҳар кӣ дар роҳи ишқ содиқ нест,
Ҷуз мурӯбиву ҷуз мунофиқ нест.
Он ки дар роҳи ишқ хомӯш аст,
Нуктагӯест, агарчи нотик нест.
Нуктаи мард фикрат асту назар
В-андар он нукта ҷуз даққиқ нест.
Оҳи сарду сиришқу гунаи зард
Ҳар се дар ишқ беҳақоқиқ нест.*

*Ҳар кӣ маст аз шароби ишқ бувад,
Эҳтисобаи макун, ки фосиқ нест [9, 95].*

Умуман, дар ғазали фавқуззикр сидки солиқ дар сулуки ишқ баён гардидааст, ки шоири ориф масти ишқи Илоҳиро аз муҷозоти муҳтасиб ва иртиқоб ба гуноҳ вораста медонад ва шукри роҳи Ҳақро тарҷеҳ медиҳаду авло меҳисобад. Мухтассоти масоили матраҳшавандаи ғазали мазкур дар ғазалиёти шуарои то Ҳаким Саной дар чунин ҳадду чунин тарз ба мушоҳида намерасад. Зеро зухди Ҳаким Саной мутлақо манфӣ нест, барои он ки зохирпарастӣ надорад. Оид ба ин ҷанбаи шеъри хеш шоир менависад:

*Бо суҳанҳои Саной ҳоса дар зухду масал
Фаҳр дорад ҳоки Балх имрӯз дар баҳри Адан [9, 489].*

Қазовати Ҳаким Санойро муҳаққиқони забардасти соҳа низ тасдиқ карданд. Чунончи, Муҳаммадризо Шафъии Кадканӣ менависад: «Нахустин имтиёзи Саной бар дигар касоне, ки ба шеъри зухду масал пардохтаанд, услуби адои мақсуд аст ва дигаре шучоати беш аз ҳадду андозаи ӯ дар таркиби ин зухд бо ҳуҷум бар ниҳодҳои ҳокими иҷтимоии аср. Зухди дигарон ба ҷуз Носири Хусрав зухдест манфӣ ва ситампазир ва зӯҳде, ки Саной меҳвари шеъри хеш қарор додааст, зухде мусбат ва ситеҳанда» [5, с. 50].

Ҳолати мазкур ҳоси ғазали Ҳаким Саной буда, яке аз тозақориҳои ӯ дар эҷоди ғазал аст. Гузашта аз ин, дар ғазалиёти ирфонии шоири ориф аз вожаҳои таркибҳои мармузу муканно басо ҷолибу ҷаззоб кор гирифта шудааст:

*Ай, ҳарифон мо на з-ин дастем, дасте барниҳед,
Бодамон хуштар диҳеду нуқламон навтар ниҳед.
Номи мо дигар кунеду шоми мо дигар пазед,
Ҷоми мо дигар диҳеду доми мо дигар ниҳед.
Ҳар касеро ҷоми ӯ бо ҷони ӯ ҳамсон кунед,
Ҳар касеро нақли ӯ бо ақли ӯ ҳамбар кунед.
Чанд аз шаш сӯй? Як дам чор болишҳои мо
Бар фарози тораки нух чарху ҳафт ахтар ниҳед.*

*Маҷлиси озодагонро аз гаронон чора нест,
Ҳин, ки хоми дигар омад, деги дигар барниҳед...
Гар Саной ҳамчу занҷир аст дар ҳалқай шумо,
Гӯши ӯ гиреду чун ҳалқаи буруни дар ниҳед [9, с.616].*

Дар ғазалиёти орифонаи Ҳаким Саной, чунон ки маълум шуд, мавзӯҳои андарзӣ-мавъизатӣ мақоми меҳварӣ доранд. Маҳз ҷанбаи мазкур боиси тақвияти андарзномаҳои мактаби ирфонии ӯ гардидааст, ки минбаъд ин ҷанбаро Фаридуддини Аттор, Ҷалолиддини Балхӣ ва Фаҳриддини Ироқӣ таҳким баҳшидаанд.

Муҳимтарин мухтассоти шеъри Ҳаким Саной ва хосса шахсияти ӯ дар ин аст, ки ӯ баландназар аст ва назарбаландии Ҳаким Саной муайянкунандаи сирату маънавияти ӯст. Ҳамин назарбаландии шоир дар шеъри ӯ ба ҳубӣ ҳис карда мешавад ва ҳонанда тавассути каломи ҳунарий оид ба шахсияти эҷодкор маълумоти зарурӣ ба даст меорад. Аз ин рӯ, саҳми Ҳаким Саной дар таҳаввули ғазали андарзӣ-мавъизатӣ хеле бузург аст. «Мавзӯи ғазал, - менависад Сируси Шамисо,- баёни эҳсосоти авотиф дар иртибот бо қаҳрамони аслии ғазал, яъне маъшук аст. Ҳар мавзӯи дигаре дар ғазал, аз қабилӣ тарҳи масоили сиёсӣ ахлоқӣ ва динию фалсафӣ, ҳама ҷанбаи сонавӣ доранд ва бояд таҳти шуои ҷанбаи ғиноии он қарор гирифта бошанд. Хулоса, ҳар матлабе дар ғазал бояд дар бофтаи ошкӯна ва андуҳгинона матраҳшаванда қарор бигирад [13, с.307].

Ғазал ҳамчун жанри ғиноӣ ва дорои авотифи хос ҳамаи мавзӯҳои матраҳшавандаро зерӣ таъсир қарор медиҳад ва ҳатто ба оҳангҳои сиёсӣ низ назокати махсус эҳдо месозад, вале мавзӯи меҳварии он ишқ аст. Рисолати таърихӣ Ҳаким Саной дар эҷоди жанри мазкур нест, зеро ғазал то Саной ҷанд марҳаларо паймуда буд. Рисолати таърихӣ Ҳаким Саной дар навъи нави ғазал, дар ибтикор ва тарҳафкании ғазали тасаввуфӣ-ирфонист, ки то Ҳаким касе намунаи комили ҷавобгӯи жанрии онро нагуфта буд. Ин ғазали андеша, ғазали дарунгароёна, ғазали ҷовидон аст, ки бунёди онро дар таърихи адабиёти форс-тоҷик Ҳаким Саной гузоштааст. Ӯ ғолибан ғазали обидона гуфтааст ва беҳтарин намунаҳои чунин ғазалро мо дар девони ин орифи

хушқареҳа дида метавонем. Чунончи, ғазали зерин, ки дар ғояти фасоҳату ҷазолат таълиф шудааст:

*Лаббайкзанони ишқ моем,
Эҳром гирифта дар Миноем.
Дар кӯйи қаландариву тачрид
Дар камзадан уфтода моем.
Чуз рӯҳ тавофгаҳ надорем,
К-аз бодияи ҳаво барорем.
Гар дархӯри хидматат набошем,
Сақоши роҳро бишоем...
Оҳиста, ки ошиқони ишқем,
Нармак, ки гарibaки шумоем...
Дар ишқи Ту мардвор кӯшем,
Охир на Саноио саноем [9, с.616].*

Метавон гуфт, ки то замони Ҳаким Саной мавзӯи ғазал то андозае маҳдуд аст, зеро асосан марбут ба ишқи заминист. Саной ба мавзӯи ғазал дарунмояи ғание ворид сохт ва онро сиратгаро кард. Зиёда аз ин, адабиёти бадеии даври хешро пурмоя сохт.

«Саной ва Аттор, - менависад академик А.М.Мирзоев, - ғазалро аз тамоми шоирони асри худ бештар сурудаанд» [7, с.35]. Дигар аз рисолатҳои таърихии бачоовардаи Ҳаким Саной он аст, ки то замони ӯ шоире, ки дар эҷоди ғазал иштиҳор дошта бошад, нест. Зиёда аз ин, аз рӯйи теъдоди ғазал низ Ҳаким Саной қиёсан ба мутааххирину муосирони хеш ричхон дорад, зеро то ӯ касе аз шоирон ин микдор ғазал нагуфтааст. Аз ин рӯ, рисолати бачоовардаи Ҳаким Саной дар ин ҷода низ шоистаи тамчид аст. Шиблии Нуъмонӣ менависад: «Аввал аз ҳама, Ҳаким Саной ба ғазал хидмат карда ва онро тараққӣ додааст» [8, с.437].

Умуман, оид ба мақоми Ҳаким Саной ва тозақориҳои ӯ дар назми тасаввуфӣ форс-тоҷик метавон таъкид намуд, ки ӯ асосан дар жанрҳои қасида, ғазал, рубой хеле тозақориҳо дошта, дар анвои адабии лирикии дигар, чун таркиббанду тарҷеъбанд, шеърӣ тасмӣ, қитъа тозақориҳои ҷузъӣ кардааст. Вале дар эҷоди маснавӣ ӯ шухрати оламгир дорад. Барои он ки Ҳаким Саной шаклҳои қомилан нави маснавиҳои тасаввуфӣ-ирфонӣ,

ирфонӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ, мутоибавӣ ва таълимиро дар адабиёти форс-тоҷик роиҷ кард.

Ҳаким Саной дар рубой ва таҳаввули тематикӣ он низ мақоми меҳварӣ дорад ва месазад, ки роҷеъ ба ҷанбаи мазкур низ таваққуф кард. Теъдоди рубоӣҳои девони Ҳаким Саной дар сарчашмаҳо наздик ба 600 рубой таъкид мешавад, вале дар нашри Мударрисӣ Разаӣ 537 рубой ғирдоварӣ шудааст.

Дар эҷоди рубоӣҳои тасаввуфӣ низ Санойро наметавон аз аввалинҳо гуфт, зеро Абӯсаъиди Абулхайр (357-440/967-1049), Абдуллоҳи Ансорӣ (1006 - 1088), Бобо Кӯҳӣ (948-1050), Бобо Тоҳир (ваф. 1020) барин симоҳои шоирони мутасаввиф дар ин ҷода ҳисса гузоштаанд.

Мақому рисолати Ҳаким Саной дар ин ҷода риояи суннати адабӣ ва дар ҳамин замина дарёфту тозақориҳои ӯст. Ҳаким Саной ба гузориши масъала таҷдиди назар мекунад, ки то ӯ дар чунин шакли масъалагузорӣ дар рубой мушоҳида намешавад. Ӯ роҳи ишқро хос маърифат мекунад ва воситаи кашфи онро дар иртиботи май дармеёбад ва мунозиатро дар ин тарзи маърифат раво намебинад:

*3-ин рӯй, ки роҳи ишқ роҳе танг аст,
На бо касамон сулҳу на бо кас ҷанг аст.
Май бояду май, чӣ ҷойи ному нанг аст,
К-андар раҳи ишқ куфру дин ҳамранг аст [9, 1118].*

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, ки пайрави ин симои ирфонист, бо манзури маънии ғавқ мегӯяд: *Ҳар валию ҳар набиро маслақест / Лек то Ҳақ меравад, ҷумла якест.*

Дар таълимоти ирфонии Санойи Ғазнаӣ марғ на интиҳои ҳаёт, балки раҳӣ аз қолбӯд ва пайванд бо асл эътироф мешавад. Воситаи бақои воқеӣ, ба назари Ҳаким Саной, ишқ аст. Ба ин маънӣ ӯ мегӯяд:

*Он ҷо, ки сари теги туро ёфтаи аст,
Ҷонро сӯйи ту ба ишқ бишитофтаи аст.
3-он тег ағарчи рӯй бартофтаи аст,
Як ҷон додан ҳазор ҷон ёфтаи аст [9, 1119].*

Аз ин ҷост, ки Ҳаким Саной ишқро нерӯи беҳамто ва василаи ягонаи висол ва бақои ҷовидона медонад. Агар касе моҳияти ишқро маърифат карда наметавонад, пас сояест, ки пераҳан дар бар кардааст. Дидаи зоҳир ёрои дидани маро надорад ва агар мебинад, он на маро дидааст, балки пероҳанро дидаасту халос:

*Онам, ки маро на дил, на ҷону на тан аст,
Бар ман зи ман аз сифоти ҳастӣ бадан аст.
То зан(н) набарӣ, ки ҳастии ман зи ман аст,
Он соя зи ман нест, ки аз тираҳан аст [9, 1119].*

Як нуктаро бояд таъкид намуд, ки чун рубоиву дубайтӣ аз жанрҳои кӯҳани назми ирфонӣ эътироф шудаанд, пеш аз Саной шуарое чун Абдуллоҳи Ансорӣ, Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Кӯҳӣ, Бобо Тоҳир ва дигар мутасаввифон дар ин ҷода сахмгузориҳои ҷиддӣ намудаанд, аз ин хотир, тозақориҳои Ҳаким Саной ниёз ба ҷусторе ҷудогона дорад. Вале то ҷое, ки барои қазовати масоили мазкур даст ёфтем, ин аст, ки Ҳаким Саной маҳз ба хотири намоиши ҳунари хеш лирикаӣ ишқии ирфонӣ эҷод накардааст. Ў ғолибан аз дарёфти ҷанбаи тоза [масъалагузорӣ] ифтихор мекунад. Чунончи, рубоии зерин, ки комилан дарунмояи нав дорад:

*Дар оинаи руҳи ту аҳ натвон кард,
Оина ба як оҳ табаҳ натвон кард.
Рӯйи ту зи нозукӣ ба ҳадде, ки дар ӯ
Аз гояти некӯӣ ниғаҳ натвон кард [9, 1129].*

Дар ҳикмати завқии Ҳаким Саной роҳи қаландарӣ, ҷое чун харобот ва маю қадаҳу шароб, сабӯ гузиниши хос дошта, самоъ хуб пазируфта мешавад. Ин ҳама воситаи таҷрид аз дунёву мо фиҳо ва ҷиҳод алорағми хоҳишҳои нафсонӣ эътироф мешаванд, ки манзури шоир ҳамоно тазкияи қалбу тасфияи сар аст. Аз ин рӯ, шоири ориф мегӯяд, ки агар мақоми қурб хоҳӣ, роҳи дарёфти он маҳз тавассути аъмоли зерин даст хоҳад дод:

*Ќуз роҳи қаландару харобот мапӯй,
Ќуз бодаву ҷуз самоъу ҷуз Ёр маҷӯй.*

*Пур кун қадаҳу шаробу дар пеш сабӯй.
Май нӯш кун, ай нигору беҳуда мағӯй [9, 1176].*

Умуман, ҳам девони Ҳаким Санои Ғазнавӣ ва ҳам се маснавии ӯ: «Сайр-ул-ибод ила-л-маъод», «Тарик-ут-таҳқиқ» ва «Ҳадиқат-ул-ҳақиқат ва шарияту-л-тариқат» аз шоҳсутунҳои хоҳи адабиёти тасаввуфӣ форс-тоҷик эътироф шудаанд, ки далели хидмати бузурги Ҳаким Саной дар таҳаввули назми тасаввуфӣ мебошанд.

Ҳамин тарик, Ҳаким дар эҷоди маснавҳои ирфонӣ-фалсафӣ ва тасаввуфӣ-таълимӣ мубтадӣ буда, дар эҷоди анвои лирикӣ, чун қасида, ғазал, рубоӣ, мусаммат, тарҷеот, муқаттаот ва ғайра тозақору навоар аст. Аз ин миён дар қасоиди ирфонӣ низ Ҳаким Саной мубтакиру мубтадист, зеро қасоиди ирфонӣ то Саной дар девони шуаро ба назар намерасад. То Ҳаким Саной ғазалу рубоӣ ва мустазоду шаклҳои дигари шеърӣ ирфонӣ маъмул бошанд ҳам, аз лиҳози мусталҳот, образҳои лирикӣ дар ҳадди ашъори ин орифи вораста нестанд. Инчунин, теъдоди анвои лирикии сӯфиёна, ки ҷавобгӯи мухтассоти шаклӣ ва мундариҷавӣ бошанд, низ то ӯ ангуштшуморанд. Аз ин рӯ, Ҳаким Саной эҷодкори намунаҳои комили анвои шеърӣ ғиноии тасаввуфӣ дар адабиёти форс-тоҷик аст. Ин рисолатҳои бачоовардаи Ҳаким Санойро ҳам донишмандони асримиёнагӣ, муаллифони сарчашмаҳои адабӣ-ирфонӣ, адабиётшиносони асримиёнагӣ ва ҳам донишмандони муосири ватанию хориҷӣ эътироф кардаанд.

КИТОБНОМА

1. Бертелс Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Е.Э. Бертелс: тарҷумаи Сируси Яздӣ. – Техрон: Амири Кабир, 1382. – 723 с.
2. Бройн Т. Ҳақими иқлими ишқ. Таъсири мутақобилаи дину адабиёт дар зиндагӣ ва осори Ҳаким Саной (Тарҷумаи Маҳёри Алавии Муқаддам ва Муҳаммад Ҷаводи Маҳдаӣ) / Т. Бройн. – Техрон: Остони Қудс, 1378. – 575 с.
3. Зарринқуб Абдулҳусайн. Арзиши мероси сӯфия / Абдулҳусайн Зарринқуб. – Техрон: Ориё, 1344. – 270 с.
4. Зарринқуб Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайн Зарринқуб. – Техрон: Амири Кабир, 1379. – 322 с.

5. Кадканӣ Муҳаммадризо Шафей. Дар иклими рӯшноӣ. Тафсири чанд ғазал аз Ҳаким Санои Ғазнавӣ / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1373. – 299 с.
6. Кадканӣ Муҳаммадризо Шафей. Тозиёнаҳои сулук. Нақду таҳлили чанд қасида аз Ҳаким Саной / Муҳаммадризо Шафеи Кадканӣ. – Техрон: Огоҳ, 1372. – 543 с.
7. Мирзоев А. Сздаҳ мақола / А. Мирзоев. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 288 с.
8. Нуъмонӣ Шиблӣ. Шеър-л-ачам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон / Шиблии Нуъмонӣ: тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳри Доъии Гелонӣ: шомии панҷ муҷаллад, ҷилдҳои аввал ва дувум. – Техрон: Дунёи китоб, 1368. – 564 с.
9. Саной Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Девон / Абулмаҷд Маҷдуд Саной: бо саъй ва эҳтимоми М. Разавӣ. – Техрон: Саной, 1354. – 1227 с.
10. Саной Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Тасҳеҳу таҳияи М. Раҷавӣ. – Техрон: Донишгоҳ, 1359. – 875 с.
11. Фурӯзонфар Бадеуззамон. Сухан ва суханварон / Бадеуззамон Фурӯзонфар. – Техрон: Хоразмӣ, 1369. – 713 с.
12. Ҳумой Чалолуддин. Мавлавинама. Мавлавӣ чӣ мегӯяд? / Чалолуддин Ҳумой. – Техрон: Ҳумо, 1376. – 530 с.
13. Шамисо, С. Анвои адабӣ / С. Шамисо. – Техрон: Оина, 1373. – 399 с.

НАВОВАРИҲОИ САНОИИ ҒАЗНАВӢ ДАР ШАКЛИ МУНДАРИЧАИ НАЗМИ ТАСАВВУФИИ ФОРСУ ТОҶИК

Ҳаким Санои Ғазнавӣ дар таҳаввули назми тасаввуфии форс-тоҷик саҳми бориз дорад. Оид ба мақоми Ҳаким Саной ва тозақориҳои ӯ дар назми тасаввуфӣ-ирфонӣ форс-тоҷик метавон таъкид намуд, ки ӯ асосан дар жанрҳои хурди лирикӣ: қасида, ғазал, рубой хеле ва хеле тозақориҳо дошта, дар анвои адабии лирикии дигар: таркиббанду тарҷеъбанд, шеърӣ тасмӣ, қитъа тозақориҳои ҷузъӣ қардааст. Вале дар эҷоди маснавӣ ӯ шухрати оламгир дорад. Барои он ки Ҳаким Саной шаклҳои қомилан нави онро: маснавӣҳои тасаввуфӣ-ирфонӣ, ирфонӣ-фалсафӣ ва ахлоқӣ, мутабиъавӣ ва таълимӣ қашф кард.

Қалидвожаҳо: Санои Ғазнавӣ, тасаввуф, ирфон, назм, қасида, ғазал, маснавӣ, рубой, суннат, навогарӣ.

НОВАТОРСТВА САНОИ ГЕЗНЕВИ В ФОРМЕ И СОДЕРЖАНИЯ ПЕРСИДСКО-ТАДЖИКСКОЙ СУФИЙСКОЙ ПОЭЗИИ

Санай Гезневи внес существенный вклад в развитие персидско-таджикской суфийской поэзии. Относительно Санай можно утверждать, что он свое творчество в основном создавал в малых лирических жанровых формах, таких как касыда, газель, рубаи и других поэтических формах как таркиббанд, тардже'банд, мусаммат, кит'а. Однако имел огромный успех в творении произведений в форме месневи. Санай в персидско-таджикской суфийской поэзии

создавал новые разновидности суфийской поэзии: суфийско-гностические; мистико-философские; нравственные, комедийные и дидактические.

Ключевые слова: Санои Газнави, суфизм, мистицизм, поэзия, ода, газель, двуступишия, традиция, новаторства.

INNOVATIONS OF SANOI GEZNEVI IN FORM AND CONTENT OF PERSIAN-TAJIKIAN SUFIAN POETRY

Sanai Geznavi made a significant contribution to the development of Persian-Tajik Sufi poetry. Regarding Sana'i, it can be argued that he mainly created his work in small lyrical genre forms, such as Qasida, gazelle, rubye and other poetic forms like Tarkibband, Tarjee'band, Musammat, Kit'a. However, it was a huge success in creating works in the form of a mess. Sanai in Persian-Tajik Sufi poetry created new varieties of Sufi poetry: Sufi-Gnostic; mystical and philosophical; moral, comedic and didactic.

Keywords: Sanoi Ghaznavi, Sufism, mysticism, poetry, ode, gazelle, couplets, tradition, innovations.

Маълумот дар бораи муаллиф: Солеҳов Мирзо Одинаевич – дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷики ДМТ, н.и.ф., тел.: (+992) 981067875.

Сведения об авторе: Солехов Мирзо Одинаевич – доцент кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета, к.ф.н., тел.: (+992) 981067875.

Information about the author: Solehov Mirzo Odinaevich – Tajik national University, docent of the Department of History of the Tajik literature. Mobile: (+992) 981067875.

УКД: 891.550.092

КОРБУРДИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР “ҚАСИДАИ БУЗУРГОН”-И НАҚИБХОН ТУҒРАЛИ АҲРОӢ

Шоев Абдуҳамид Абдунабиевич

ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Яке аз аркони муҳими суҳан ва суҳанофаринӣ истифодаи саноеӣ бадеӣ ба шумор меравад. Истифодаи назокату нафосати забон, дарёфти пахлуҳои мухталифи воҳидҳои он, мувофиқ гардонидани шаклу маънӣ, ба миён гузоштани ғояҳои оӣ, риояи таносуби калом, бор кардани маъниҳои бикр ва ғайра суҳанро бадеӣ мегардонаду онро аз дигар анвои калом тафовут мебахшад. Инҳо масоиле ҳастанд, ки дер боз таваҷҷуҳи суҳансанҷони классикии моро ҷониби худ қашида, сабаби таълифи садҳо асари назарии адабиётшиносӣ гардидаанд, ки

бозгӯии онҳо аз ёрои мо берун аст. Дар натиҷаи чусторҳову таълифоти мусалсал суханшиносони қуруни вусто тамоми ҷузъиёти корбурди ҳунарии воҳидҳои забониро дар суханофаринӣ муайян намуда, ҳар якеро истилоҳи вижа додаанд. Дастовардҳои онон мактаби бузург ва маҳзани омӯзиш буда, ҳоло низ аҳамияти худро гум накардаанд. Биноан, меъёрҳои дар ин самт таъйиншуда аз ҷониби удабо пайгирифта мавриди истиқболу баҳрабардорӣ қарор гирифта, натоиҷи матлуб ба бор овардаанд, ки осори арзишманду бадеии адабиёти классикӣ бар ин гувоҳ аст.

Ҳар адибе, ки аз ин мактаби адабӣ гузаштаасту ба ин васила маҳорати суханофариниро ҳосил намуда, забонро, он чунон ки мебояд, истифода карда, бадеияти суханаширо ба вачҳи аҳсант таъмин сохтааст, осораш мондагор, муъҷаз, дилпазир, рӯҳафзо, хотирмон, хонданӣ, ҷаззоб гардидааст. Аз ҷумлаи удабое, ки дар натиҷаи омӯзиш суханаширо ба маъниҳои боло пайванд додааст, муаллифи “Қасидаи бузургон” – Нақибхон Туғрали Аҳрорист. Ин шоири забардаст, ба сароҳат мефармояд, ки дар суханофаринӣ роҳу равиши пухтагонро пеша бояд кард, дар акси ҳол “меваи боғи суханвар”, яъне осори вай дилпазир нахоҳад шуд:

*Дар сухан, Туғрал, тариқи пухтагонро пеша кун,
Меваат гар хом бошад, нест дар дандон лазиз [1, 276].*

Паҳлуи дигари омӯзиши балоғати сухан осори ғании устодон мебошад, ки маводи таҳқиқии вофире ба сухансанҷони мо фароҳам овардаасту маҳз дар ин асос асомии саноеъи бадеӣ, меъёрҳо ва вижагиҳои онҳо таъйин гардидааст. Гузашта аз ин, адибони бузург забони адабиро ба вачҳи аъло дар осори худ истифода карда, намунаи беҳтарини ҳунари суханофариниро барои пасояндагонӣ худ дар баробари осори таҳқиқии дар ин замина иншошуда ба ёдгор гузоштаанд. Аз ин хотир “тариқи пухтагон пеша кун” гуфтани шоир ниҳоят нуктасанҷона ва бамаврид арзёбӣ мегардад ва ба масъалаи мазбур далолат мекунад.

Дар мавриди бадеияти осори шоир, ба вижа ғазалиёти вай, пажӯҳиш анҷом ёфтааст. Маълум карда шудааст, ки Туғрал бештар ба санъатҳои маъноӣ таваҷҷуҳ доштааст. Аз ин рӯ, ӯ мисли ҳамаи пайравони сабки ҳиндӣ, шоири маънигаро номида шудааст, ки ғазалиёти шоир бар ин гувоҳ мебошад. Мутолиаи қасидаи мавриди назари мо нишон медиҳад, ки Туғрал маънигарои худро дар сурудани қасида низ идома бахшидааст. Шоир барои таъмини бадеияти сухани худ аз санъатҳои маҷоз, ташбеҳ, истиора, талмех, мурутунназир, таҷнис, муболиға, тавсиф, киноя, иштиқоқ, такрор ва ғайра истифода кардааст. Инак, ба таври намуна корбурди онҳоро дар қасида баррасӣ менамоем:

Ба маъноӣ кӯчидаву ғайриаслӣ истифода бурдани калима, таркиб, ибора ва, зиёда аз он, фикри том дар калом бадеӣ табиист. Зеро ин навъи суханро бе санъати маҷоз эҷод намудан аз имкон берун аст. Қашфи маъниҳои мухталифи сухан ва ба вучуд овардани маҷоз ба ҳунари адиб вобастагии калон дорад. Чунонки Туғрал дар баёни ҳолати дунё ибораҳои “ҳонаи ҳастӣ, қасри вучуд, гунбади чарх, варақи даҳр”-ро эҷод намудааст, ки ҳар яке дорони маънии алоҳидаанд. Ба абёти зайл менигарем:

*Хонаи ҳастӣ, ки асосаи фаност,
Бому дараи ҷумла ба дӯши ҳавост.
Чанд шавӣ бонии тӯли амал,
Қасри вучуди ту, ки бемуттақост?!
Нағмасаро Булҳасани Рӯдакӣ,
Гунбади чарх аз суханаи пурсадост.
Он чи сухан ҳаст зи Хоҷу нишон,
Бар варақи даҳр вале як-дӯстост [1, 577-579].*

Дар ҳолати аввал танҳо фанопазирӣ, дуҷум маъно васеътар - ҷисми инсон ҳам манзур аст, ҳолати сеҷум шуҳрати ҷаҳонии устод Рӯдакӣ ва оҳангнокию мондагории шеърӣ вай, ниҳоят басомади осори пурмаънии Хоҷу чилвагар шудааст.

Дар байти зерин шоир мисраи дуҷумро ба маҷоз таъйин бахшида, моҳияти осори Лутфуллоҳи Нишопуриро хеле нишонрас маънидод кардааст:

*Лутфийи шоир, ки Нишопурӣ аст,
Хотами ӯро ҳама фирӯзаҳост [1, 578].*

Ин ҷо «хотами ӯ» ба маънии ашъори шоир ва «фирӯзаҳо»-и он ғасоҳату балоғати он аст. Бо ин шоир ба хонандаи худ ғаҳмондааст, ки Лутфуллоҳ ном шоир аз Нишопур аст. Вай шоири бомаҳорат ва суҳанаш пурмаънӣ, зебо, бадеъ ва дилнишин мебошад.

Шоир ҷое тамоми байтро бо санъати маҷоз баён карда, як ҳолати хеле аҷиб, вале ҳузноварро ба хонандаи худ иброз доштааст:

*Сӯхтанам хандаи парвона шуд,
Шамъ кунад гиря ба ҳолам, равост [1, 577].*

Шамъ, парвона – симои маҷозии ошиқу маъшуқанд. Ин ҷо симои дигар низ чун шамъ сӯзанда ба миён оварда шудааст, ки ҳуди шоир аст. Вай «сӯхтан»-ашро чунон раҳандозӣ кардааст, ки боиси «хандаи парвона»-нигоҳи ҳушҳолонаи ёр гардидааст. Ин чунин маъно дорад, ки қаҳрамони лирикӣ дар роҳи ишқ кӯшишу талошҳои зиёде кардааст, вале таваҷҷуҳи ёрро ҷониби худ қашида натавонистааст. Аз ин ҳолат ӯ ба шигифт омада, гиряи шамъро дар ҳаққаш раво дидааст. Чунин маҷозсозии кулливу ҷузъӣ дар қасидаи мазкур хеле зиёд аст, ки ҳамагӣ аҳамияти каломии шоирро афзудаанд.

Аз саноеи дигари бадеӣ **ташбеҳ** аст, ки шоир дар ифодаи маъниҳо ва таъйини онҳо зиёд истифода кардааст. Байти зер далели ин муддаост:

*Меравам аз хеш чу бӯи суман,
Лек ҳамаи зулфи ту занҷири пост [1, 577].*

Ин ҷо қаҳрамони лирикӣ дар кӯи ишқ афтода, «аз худ рафтан»-ашро эътироф кардааст ва онро ба бӯии суман монанд намудааст. Дар қиболи ин шоир зулфи ёрро ба занҷир ташбеҳ карда, ки он пойбанди ошиқ буда, аз худ рафтанҳои ӯро танзим

мекунад. Дар мисраи аввал ташбеҳи рӯшан ва дар мисраи баъдӣ ташбеҳи пӯшидаро ба кор бурдааст.

Дар байти дигар қаҳрамони лирикӣ худро дар авҷи фалак мебинад, вале билохира ғаму ҳичрон ва маҳрумияту машаққатҳои ошиқӣ, «қадди дуто»-ро ба вай инъом кардааст:

*Гарчи дар авҷи фалакам чун ҳилол,
Ҳосилам аз шиқи ту қадди дуто* [1, 577].

Барои ифода шудани ин маънӣ, шоир «ҳилол»-ро ба тасвир ҳамроҳ кардааст, ки ҳам ба авҷи фалак буданаш ва ҳам ба қадди ҳамгашта муносибати монандӣ доштани ташбеҳро нодир, балоғатро таъмин ва баёнро рӯшан ба ҷилва овардааст.

Шоир дар байти зайл ашхоси масъулро хушдор додааст, ки ба масъалаи тарбият нигоҳи фароҳ дошта бошанд, то натоиҷи матлуб ва кадрҳои донишманду кордон ба даст оянд:

*Меҳрсифат гар бикунанд тарбият,
Осафи сонӣ, ки вазоратпамоист* [1, 582].

Биноан, барои ба камол расидани «Осаф»-ҳо ва вазоратпамоҳии онҳо дар тарбият ташбеҳи таркибии «меҳрсифат» буданро тақозо намудааст, ки аз ҳақиқат дур нест. Ин ҷо санъати истиора, талмеҳ ва киноя низ ҷой дорад, ки ба мисраи дуюм марбут аст.

Ҷои дигар шоир ҷеҳраи зебои ёрро дар ғаму кудурат, торикию норӯшаниҳо ва раҳгумзаданҳо ёд карда, аз сари меҳр бо “субҳи буноғӯш” раҳнамоӣ намуданашро тараннум кардааст:

*Дар паси шомӣ гамам аз меҳри ту,
Субҳи буноғӯши туам раҳнамоист* [1, 577].

Таъбири «субҳи буноғӯш» дар нисбати рӯи зебои ёр истиора буда, он бо сафедии мучаллоию дидани буданаш ба субҳ робита пайдо кардааст. Носиралии Сарҳиндӣ аз шоирони намоён, нозукбаён ва ҳамасри Бедил аст. Дар байти зайл

соҳибсухан бағазалсароии вай ишорат кардааст. Аммо вайро дар дари «султони сухан» «гадо» доништааст:

*Чанд газал гуфтаи Носиралист,
Бар дари султони сухан ӯ гадост [1, 580].*

Ин ҷо таъбири «султони сухан», ки дар шеъри Туғрал муродифоти зиёде дорад, истиора мебошад ва ба Бедил нисбат дода шудааст.

Талмех аз саноеи марғуби адабиёт, ки шоир дар қасидаи худ фаровон истифода намудааст. Он бо ифодаҳои Хокони Чин, Тӯтии Туршезии шаккаршикан, Мисри суханрост Муиззӣ азиз, Мушфиқӣ дар давлати Абдуллаҳӣ, Осафи сонӣ, Ҳотам ва ғайра рӯи қағаз оварда шудааст. Хар яке аз ин талмехот дар мавриди худ бори маъонӣ мекашад ва барои баёни матлаби шоир хизмат кардааст. Масалан, Хокони Чин-ишора ба Хоконӣ, Тӯтии Туршезии шаккаршикан - ишора ба Котибӣ, Мисри суханрост Муиззӣ азиз-ишора ба мақому манзалати амир Муиззӣ, Мушфиқӣ дар давлати Абдуллаҳӣ-ишора ба замони ҳукмронии Абдуллоҳони Шайбонӣ, Осафи сонӣ ва Ҳотам-ишора ба Мир Алишер Навоист.

Қое шоир ба сароҳат Навоиро талмех мекунад ва таъкид менамояд, ки фаъолиятҳои қобили омӯзишу пайравист:

*Бин, ки Алишери Навоӣ чӣ кард,
Булбули бисёр аз ӯ дар навоист [1, 582]!*

Мисраи дуҷуми байти мазкур ишора ба адибон ва аҳли фазлу ҳунар мебошад, ки зеро сарпарастии Навоӣ камол ёфта, фаъолияти назаррас доштаанд.

Санъати дигаре, ки дар шеъри Туғрал, ба вижа қасидаи мазкур қорбурди вофир дорад, **муротунназир** аст. Ин санъати суханофаринӣ чун маҷоз тору пуди каломӣ бадеиро ташкил мекунад. Истифодаи дурусту бамавриди он аҷзои суханро аз парешонӣ бозмедорад ва моҳияти каломро аз мағшӯшиву нофаҳмиҳо, ғалатҳои маъноӣ ва ғайра ӯрӣ мегардонад. Биноан, санъати муротунназир дар суханофаринӣ аз аҳамияти ҳос

бархӯрдор будааст, ки Туғрал ҳамеша ҳаққи монандиро дар аҷзои сухан риоя намудааст. Чунончи, дар байти зайл мебинем, ки суханвар “нола, най, банд ва чудой”-ро таносуби маъноӣ бахшида, матлаби худро ба вачҳи аҳсант ба хонандаи хеш расонидааст:

*Баски зи баҳри ту шудам ҳамчу най,
Нолаи ҳар банд зи бандам ҷудост [1, 577].*

Калимоти таносубшудаи ин байт дар адабиёти классикӣ таърихи дерина дорад. Онҳоро суханварони бузурги мо чун рамзи тасвири бадеӣ дар каломи хеш ниҳоят зиёд ба кор бурдаанд. Намунаи барҷастаи инҳо муқаддимаи «Маснавии маънавӣ»-и Мавлоноӣ, ки «Найнома» ҳам номидаанд, дар нисбати он аз ҷониби суханварону суханшиносон шарҳҳо таълиф шуда, рамзкушоӣҳо анҷом ёфтааст. Туғрал дар замони худ паси ин тамоюл рафта, “най”-ро бо калимоти ҳамнисбаташ фаровон истифода кардааст. Шоир бо истифода аз ин имконот матлае эҷод кардааст, ки ниҳоят равон, мӯҳаз, дилнишин, марғуб ва хотирмон аст, ки ба як мутолиа дар лавҳи андеша нақш мебандад:

*Агар ин аст бо ҳубони олам ошноӣҳо,
Тавон кардан чу най фарёд аз дасти ҷудоӣҳо [1, 40].*

Ин ҷо ҳамон “най, фарёд ва чудой”-ст, ки бар гирифта, аз таносуб маънии болоро таъмин кардааст.

Муболиға низ дар баёни андешаҳои шоир мавқеи муайян дорад. Вай вақте ки дар бораи ҳудаш ва ҳуққоми замонаш сухан кардааст, санъати мавриди назари моро моҳирона ба кор бурдааст:

*Кӯҳ бувад гарчи ба Туғрал ватан,
Дар ҷабали назм шигарф аждаҳост.
Ҳар кӣ қунад даъвии ҳамсангиям,
Паллаи мизони вай андар ҳавост.
Модари айём назояд чу ман,
Ҳайф, ки лӯълӯи сухан камбаҳост [1, 577].*

Ин ҷо шоир воқеъбинона, таъкид кардааст, ки зодбумаш кӯҳистон мебошад. Вале ба ин нигоҳ накарда, вай суҳанофари моҳир ва тавоност. Дар мизони суҳансанҷӣ шоири ҳамсанги худро надидааст. Зимнан, эътироф намудааст, ки мислаш дигар дар қаламрави шеър нахоҳад омад. Афсус хӯрдааст, ки дар замона чунин истеъдод ва маҳсули фаъолияти вай -“лӯълӯи суҳан” харидор надорад.

Муболиғаофарии шоир дар абёти зайл қавитар аст. Вай давлати теуриҳоро ба манғитиҳо тақос намуда, якеро бар дигаре тарҷеҳ додааст. Дар ҳоле ки сулолаҳои мазкур чи хидмате ба мардум ва маънавиёташ анҷом додаанд, мусаллам аст. Аммо талаби замон ва корбурди имконоти санъати муболиға шоирро ба баёни абёти зайл муваффақ намудааст:

*Гар шаҳи ӯ буд амири Ҳирот,
Ин шаҳи мо Хусрави олитабост.
Ҳазрати шоҳанишаҳи мулки Бухор,
Қадр-и фузун аз писари Бойқарост [1, 582]!*

Ин ҷо санъати талмеҳ ва ташбеҳи тафзил низ ба назар мерасад, ки дар такмили муболиға ба кор рафтаанд.

Тавсиф аз саноеи маъмули қасидаи мазкур аст. Шоир барои ифодаи матолиби мухталифи худ аз тавсиф зиёд истифода кардааст. Ҳунару истеъдоди удабо, мақоми адабии эшон, нақду баррасии осори онҳо ва мавзӯҳои монанди инҳо маҳз тавассути санъати тавсиф рӯшан карда шудааст. Аз ин рӯ, тавсиф чун чанд санъати дар болозикр шуда дар матни қасида мавқеи калидӣ дорад. Аз ҷумлаи тавсифҳои шоир: “Бедилӣ доно, пайғамбарӣ аҳли суҳан, хайёти суҳан, садри маъонӣ, садри суҳан, азизи мисри суҳан, шоири ошиқваз, суҳани хушчило, Қоонӣ ширинсуҳан, мазҳари асрори маъонӣ, шоираи бокира, муми сиёҳ, шоири маънибаланд, матни саноеъ” ва ғайра мебошанд, ки ба ин ё он адиб равона шудаанд. Чунончи, дар бораи Мирзо Ҳабибуллоҳ мутахаллис ба Қоонӣ фармудааст:

*Ҳайф зи Қоонӣ ширинсуҳан,
Дар чамани назм аз ӯ рангҳост.*

*Аз наси Бедил ба сухан ҳамчу ӯ
Мазҳари асрори маонӣ қуҷост [1, 579-580]?!*

Адабиётшинос Тӯракул Зеҳнӣ ба маврид таъкид кардааст, ки «дар забони тоҷикӣ бисёр калимаҳое ҳастанд, ки як ё якчанд сифати муайян дорад» ва бинобар доимо бо муайяншавандаҳои худ воқеъ гардидан онҳоро «ба қатори тавсиф» шомил донистааст [2, 68-69]. Ин ҳолат агарчи дар ибораҳои синтаксисӣ ба назар расад ҳам, вале бештар ба ибораҳои рехтаи забон мувофиқ аст. Чунки ибораҳои рехта аз як-ду калима зиёд қабул намекунанд ва аз қолаби муайяну сифатҳои доимии худ ҷудо буда наметавонанд. Ибораҳои синтаксисӣ бошанд, ба як-ду калима маҳдуд нестанд. Онҳо имконияти васеи тафсилёбӣ ва мушаххасшавиро доро буда, аз рӯйи маъно ва таносуби калом метавонанд сифатҳои зиёдеро ба худ табеъ кунанд. Дар маҷмӯъ, ҳам ибораҳои рехта ва ҳам ибораҳои озод дар адабиёти бадеӣ санъати тавсифро ба вучуд овардаанд. Ибораҳои рехта дар калом бадеъ ҳамчун маводи тайёр тавсифшуда меоянд ва имкон дорад, ки тамсил, ташбеҳ ва ирсоли масал низ шаванд ва ин ҳолат баҳси алоҳидаро меҳақад. Аммо ибораҳои озод, ки хусусияти тафсилёбӣ дорад, бештар аз саноеъи дигар гароиш ба тавсиф дорад. Ин аст, ки қорбурди завқмандонаи он навъи дигари тавсиф, тасниқуссифот ё сифатчиниро ба вучуд овардааст. Масалан, аз абёти боло ин навъи тавсиф-тасниқуссифотро ҷустуҷӯ кунем: «Қоонии ширинсухани мазҳари асрори маонӣ» пайдо мешавад.

Тасниқуссифотро шоир ба ҷуз ин дар нисбати Амир Хусрав, Қотибӣ, Салмон, Рукниддини Нишопурӣ, Шайхӣ Озарӣ, Нозими Ҳиравӣ ва дигарон ба қор бурдааст.

*Хусрави ширинсухани кӯҳкан,
Лек ба кӯҳи суханаи қуллаҳост [1, 578].*

Масалламан, мисраи аввал тасниқуссифот ва ибораи «кӯҳи сухан» тавсиф аст. Бад-ин Қотибӣ – тӯтии Туршезии шаққаршикан, Салмон – шоири хушлаҳчаи шириндо, Рукниддини Нишопурӣ-рукни Нишопурии арқони назм, Шайхӣ

Озарӣ – шайхи накӯ Озари хушсухан, Нозими Ҳиравӣ – хӯшакаши хирмани маънинамо васф гардидаанд.

Рукниддини Нишопурӣ, ки ин ҷо соҳибсухан ӯро тасниқуссифот кардааст, аз ҷумлаи чанд тан адибони ношинохтани ин мухтасар аст. Агарчи дар бораи ин адиб маълумоти кофӣ дастрас нашуд, вале ҷусторҳо низ қатъ нагардидааст.

Аз ҷумлаи саноеъи дигар, ки шоир аз мадди назараш дур накардааст, **киноя** мебошад. Дар насиби қасида шоир нисбат ба бепарвоии насим, ки дар овардани паёми кӯи дӯст таъхир кардааст, «андар кафи поят ҳино»-гӯён киноя задааст:

*Даст кашидӣ зи паём, эй насим,
Ё магар андар кафи поят ҳиност [1, 577]?!*

«Даст кашидан» ва «дар кафи по ҳино бастан» таъбироти маъмул ва мардумист. Яке маънои аз баҳри коре баромадан, дигаре маънои сушт рафтор кардан, ба таъхир андохтани амале, беаҳамиятӣ зоҳир намудан ба иҷрои амалеро ифода менамояд. Дар адабиёти бадеӣ киноя шуда омадани ҷунин таъбирҳо, мақолу зарбулмасалҳои халқӣ маълум аст ва яке аз роҳҳои кинояоварӣ низ буда, ки шоир онро дар байти боло ба кор бурдааст.

Тачнис аз саноеъи марғуби бадеист, ки Туғрал дар баёни фикр ва балоғату нафосати сухан зиёд ба кор бурдааст. Тачнисоти шоир бо калимаҳои Назирӣ, Ваҳшӣ, Адо, дод, Зухурӣ, Урфӣ, Ироқӣ, Аҳлӣ ва ғайра сохта шудааст.

Дар байти зайл назире ва Назирӣ тачниси зоид аст, аммо дар хатти форсӣ тачниси том мебошад. Назире, монанде ва ё ягон мушобаҳат ва Назирӣ мансуб ба таҳаллуси шоир аст, ки дар маънои умумии байт муқобили калимаи аввал мебошад. Ин маънои онро дорад, ки Назирӣ шоири бемонанд аст ва маънои таҳаллус монандист. Аз ин нигоҳ, низ яке ба дигаре тачнис мебошад:

*Нест назире ба Назирӣ дигар,
Беистар аз гуфтаи ӯ мадҳхост [1, 578].*

Дар байти дигар ду бор зикр шудани вожаи “ваҳшӣ” таҷниси том аст, ки нахуст мансуб ба талахаллуси шоир ва баъд маъноӣ ёбоиро дорост. Ваҳшӣ барои ром кардани сухан ва кашфи маъноии бикр саъй намуда, чунин тахаллус намудааст, вале соҳибсухан акси ин маъниро мадди назар гузошта, “сайди сухан”-ро бо ин тахаллус ғайри имкон доништааст. Аз ин нигоҳ, маъноии ин калима мухталиф мебошад:

*Мондаст аз Ваҳшӣ ду-се маснавӣ,
Сайди сухан улфати ваҳшӣ кучост [1, 579]?!*

Дар байти зерин калимаи “дод” таҷниси том шуда омадааст, ки маъноии ҳосил гардидаро шоир ба Қоонӣ бахшидааст. “Дод”-и аввал ба маъноӣ олитарин сухани бадеиро гуфтан ва “дод”-и баъдӣ феъл, амал супурдан, нишон додан мебошад:

*Доди сухан доду гузаит аз ҷаҳон,
Гуфтаи ӯ ҳикмати ҳар кимиёст [1, 580].*

Дар байти зайл калимаҳои “Зухурӣ ва зухур” таҷнис аст. Азбаски дар яке аз ин калимаҳо ҳарфи зиёдатӣ мавҷуд аст, бинобар онро таҷниси зоида гуфтаанд. Зухурӣ мусалламан мансуб ба шоир аст, маънояш падида омадан аст ва зухур маъноӣ намоён шуданро дорад. Аз нигоҳи моҳият ин калимаҳо ба ҳам наздиканд, вале бо он ки яке умумиестемолисту дигаре шохис ба тахаллус шудааст, таҷнис маҳсуб меёбад:

*Гарчи Зухурӣ ба зухур омадаст,
З-омадану рафтани ӯ ҳам кирост [1, 580]?!*

Калимае, ки дар байти наватӣ ба ҳайси таҷниси том кор фармуда шудааст, чанд бори дигар дар қофиясозии қасида иштирок кардааст. Вале он ҷо ба маъноҳои дигар ва дар саноӣ дигар ба кор рафтааст. Адо аз калимаҳои сермахсул ва сермаъноӣ забон аст, ин ҳам ба таври мушаккам ва ҳам дар

қофиясозӣ иштирок дорад. Адои аввал таҳаллуси шоире аз табори Туғрал буда, маънояш ҳубии рафтор ва назокати амал аст ва адои дигар мувофиқи талаби байт ба маънои суст омадааст:

*Он чи Адо гуфта ба девони хеш,
Гуфтаи ӯ лек зи маънӣ адост [1, 580].*

«Урфӣ ва урф» низ таҷниси зоид аст, ки Туғрал барои ифодаи маънии зайл истифода намудааст. Вожаи аввал дар луғат ба маънои расмӣ, умумӣ ва муқаррарӣ маънидод шудааст. Вожаи дуюм ба маънои одат, таомул, расм, суннат, анъана шарҳ ёфтааст. Маънии байт он аст, ки шоир Урфӣ бо ин таҳаллус аз таомули суҳанофаринӣ беҳабар мебошад. Биноан, суҳанаш пурталотум ва ноҳамвор мебошад. Калимоти таҷнисшуда агарчи як реша доранду ин ҷо санъати иштиқоқ ҳам ба кор рафтасст, вале мувофиқи маънои умумии байт маъниҳои мухталиф доранд:

*Урфӣ, ки аз урфи суҳан гофиласт,
Маиҳади назмаи суҳани Карбалост [1, 581].*

Шоир дар байти зайл тавониста, ки ду навъи таҷнисро ба ҳам биёрад. Таҷнисот дар калимаи «Ироқ» мушаххас шудааст. Вожаи мазкурро ҳуди шоир шарҳ додааст. «Ироқӣ» мансуб ба таҳаллуси шоир, дигар макони ҷуғрофӣ ва истилоҳи илмию адабӣ, сеюм унвони яке аз мақомҳои мусиқии классикӣ «Шашмақом» мебошад. Аз се калимаи ҳамреша яқумӣ дар нисбати дуи дигар бо қабул намудани пасвани исмсозӣ –ӣ (дар ҳатти ниёгон –ё) таҷниси зоид аст:

*Буд Ироқӣ зи Ироқи Аҷам,
Сози «Ироқ»-аи арақи ин навои [1, 581].*

Вожаи «Аҳлӣ ва аҳл» низ моҳиятан таҷниси зоид аст. Аҳлӣ дар луғат ба маънои ромшуда, одатқарда, унсгирифта шарҳ гардидааст. Аҳл бошад, маънои зиёде дорад, вале дар байти зер он дар ибораи «аҳли калом» мушаххас шудааст ва маънояш

чамъ, гурӯҳ, иттифоқи адибон, суханварон ва донишмандон омадааст:

*Аҳлӣ, ки буд аҳли каломии рақиқ,
Аҳлану саҳлан ҳама бемарҳабост [1, 581].*

Байти навбатӣ ба шоири маъруф Толиби Омулӣ бахшида шудааст. Ин ҷо калимаи «амал» таҷниси том мебошад, ки яке кор, меҳнат, фаъолият; мансаб, вазифа, мартаба; дигаре сабзиш, ҳосил шарҳ ёфтааст. Маънои умумии байт таҷниси яти ин калимаро боз ҳам возеҳтар нишон медиҳад. Соҳибсухан гуфтанист, ки Толиби Омулӣ шоири беамал аст ва «каломи ӯ аз амали назм ҷудост». Дар байт агар баъзе нозукиҳои вазиро истисно кунем, шоир метавонист, ба ҷои «назм» «шеър» гӯяд. Зеро шеър бо моҳияти луғавию истилоҳии худ аз назм болотар маънидод шудааст ва асли каломии шуаро бояд ба он мувофиқ бошад. Вагарна унвони шоири ба эҷодкор баъид мегардаду вайро нозим мехонанд. Вале аҷиб ин ки шоир дар нисбати Толиб назмро таъкид кардааст. Аз ин ду маънӣ бармеояд: аввал он ки шеъри шоири мавриди назар низом надорад ва суфта нест, дуҷум сухани ӯ шеър аст на назм, ки санъати ихомро дар худ дорад:

*Толиби Омул, ки надорад амал,
Аз амали назм каломаш ҷудост [1, 581].*

Аз санъатҳои дигари бадеӣ, ки аз решаҳои якхела калимоти навро ба вучуд меорад ва калимоти ҳамовозу мутавозиро ба ҳам меорад, иштиқоқ аст. Нақибхони Туғрал бештар ба тариқи нахусти калимасозии адабӣ рӯ овардааст. Аз шакар: “шаккаршикан, шакаристон”; аз умед: “Умедӣ, ноумед”; аз рукн: “аркон”-ро падида оварда, ба кашфи маъниҳои матлуб комёб гаштааст. Ба абёти зайл таваҷҷуҳ намуда, ба гуфтаҳои боло бовар ҳосил, мекунем, ки Туғрал шоири тавоност:

*Тӯтии Туршиезии шаккаршикан
Дар шакаристони сухан хушанавост [1, 578].
Рафт Умедӣ зи ҷаҳон ноумед,*

Тавсани Бисмил ҳам аз ӯ қаҳқарост [1, 581].

Рукни Нишопурии аркони назм

Аз сухани ӯ дару деворҳост [1, 581].

Тавсани Бисмил низ аз адибонест, ки рочеъ ба рӯзгору осораш маълумот пайдо нашуд. Вале аз маъноӣ вожаи “қаҳқаро”, ки пас-пас рафтан, ақибнокӣ рафтанро дораду шоир онро нисбат ба Тавсани Бисмил истифода кардааст, ду масъала пеши назар меояд: якум зиндагии вай ба зиндагии Умедӣ мушобеҳ аст; дуюм ӯ дар шеърӯ шоирӣ ба Умедӣ пайравӣ ва мухлиси намудааст.

Барои равшану возеҳ ифода намудани фикр, мушаххасу муаккад намудани он, гӯшнавозию мутантани калом, дар ҳадди меъёр санъати дигари бадеӣ - **такрорро** Туғрал ба кор бурдааст. Чунончи, дар абёти зайл меҳонем, соҳибсухан калимаҳои «бода, кардан ва шах»-ротакрорнамудааст:

Нест ба туркӣ чу Фузулӣ дигар,

Бода ҳамон бода бувад, ҳар кучост [1,581].

Шарҳ кунанд матни саноеъ ҳама,

Фош кунанд, он чи ки андар ҳафост [1, 582].

Гар шаҳи ӯ буд амири Ҳирот,

Ин шаҳи мо Хусрави олитабост [1, 582].

Маълум мегардад, ки Туғрал донандаи хуби забони адабӣ буда, онро бо тамоми имконоташ барои таъмини маъноӣ ва бадеияти ашъораш, ба вижа дар сурудани қасида, васеъ ба кор бурда, чун ҳамаи намояндагони сабки ҳиндӣ, махсусан устои маънавияш Мирзо Абдулқодири Бедил, шоири маънигаро буданашро ифшо намудааст. Зеро истифодаи саноеъи маъноӣ нисбат ба саноеъи лафзӣ зиёдтар мебошад.

КИТОБНОМА

1. Аҳрорӣ Накибхон Туғрал. Девон / Н. Т. Аҳрорӣ. Тасҳеҳ ва тавзеҳу пешгуфтори Нуралӣ Нурзод. – Хучанд: Хуросон-Медиа, 2015. – 792 с.
2. Зехнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 302 с.

3. Мусулмонкулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адаби / Р. Мусулмонкулов. – Душанбе: Маориф, 1987. – 88 с.
4. Нурзод Н. Фурӯғи фитрати маънӣ / Н. Нурзод. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 276 с.
5. Отахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Т. Отахонов. – Душанбе: Шарқи озод, 2002. – 455 с.
6. Шарифов Х. Каломи бадеъ / Х. Шарифов. – Душанбе: Маориф, 1991. – 160 с.

КОРБУРДИ САНЪАТҲОИ БАДЕӢ ДАР “ҚАСИДАИ БУЗУРГОН”-И НАҚИБХОН ТУҒРАЛИ АҲРОРӢ

Бадеият аз аркони муҳими шеър ба шумор меравад. Баррасӣ ва пажӯҳиши он аз масоили умдаи суханшиносӣ аст. Дар ин мақола бадеияти шеъри Туграл дар мисоли “Қасида бузургон”-и вай ба риштаи таҳқиқ қашида шудааст. Натиҷа ин аст, ки Туграл дар қасидаи мазкури худ аз саноеъи марғуби лафзӣ ва маъноӣ истифода карда, аҳамияти онро аз ҳар ҷиҳат афзудааст. Ҳамчунин маълум гардид, ки тавассути шоир ба санъатҳои маъноӣ зиёд аст ва онҳоро нисбат ба санъатҳои лафзӣ беиштар истифода карда, маънигори будани худро бармало намудааст.

Калидвожаҳо: Туграл, Қасидаи бузургон, санъатҳои бадеӣ, корбурд, қасида, шеър ва байт.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ СРЕДСТВ В “КАСИДЕ О ВЕЛИКИХ” НАКИБХОНА ТУГРАЛА АХРОРИ

Художественность является одним из важнейших элементов стиха. Исследование его различных аспектов является актуальным вопросом науки о слове. В настоящей статье исследуются художественные особенности поэзии Туграла на примере “Касиды бузургон” (“Касыды о великих”). Автор заключает, что Туграл в данной касиде искусно использует различные средства изображения, которые увеличивают художественную ценность касыды. В ходе исследования выяснилось, что поэт больше всего заостряет свое внимание на смысловые средства и по сравнению с формальными средствами они обильно употребляются в его стихах, что свидетельствует об огромном внимании поэта к содержательной стороне поэзии.

Ключевые слова: Туграл, “Касидаи бузургон”, художественные средства, использование, касида, стих и байт.

USE OF THE TRAILS IN “KASIDA BUZURGON” NAQIBKHON TUGRALI AHRORI’S

Artistry is one of the most important elements of a verse. The study of its various aspects is a topical issue of the science of the word. This article explores the artistic features of the Tugral poem using the example of “Caside Buzurgon”. The

author concludes that Tugral skillfully uses various paths in this casid that enhance its artistic value.

In the course of the study, it turned out that the poet most of all focuses his attention on semantic paths and, in comparison with formal paths; they are abundantly used in these verses, which testifies to the great attention of the poet to the substantial side of poetry. The materials in this article may be useful for researchers and literature lovers.

Keywords: Tugral, "Kashidai Buzurgon", art paths, use, kaside, verse and beit.

Шиносой бо муаллиф: Шоев Абдухамид Абдунабиевич, номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. E-mail: sayron80@mail.ru.

Об авторе: Шоев Абдухамид Абдунабиевич, кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. E-mail: sayron80@mail.ru.

About author: Shoev Abdukhamid Abdunabievich, Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni. E-mail: sayron80@mail.ru.

УДК: 891.550.-1

ТАҲЛИЛИ ЯК ТАМСИЛИ ОМИЁНАИ РУМӢ

Хусрав Ҳамидов

Донишгоҳи давлатии ховаршиносии Тошканд

Мавлоно Ҷалолиддини Румӣ аз худ мероси гаронбаҳои илмиву адабие ба ёдгор гузошт, ки то имрӯз ҷаҳониён аз он ба таври шоиста истифода мебаранд ва шӯҳрату маҳбубияташ байни намояндагони миллату халқият ва динҳои гуногун афзунтар мешавад. Асари пурмухтавои ирфонии ӯ «Маснавии маънавӣ», ки бо унвонҳои «Қуръони порсӣ»-ву «Қомуси тасаввуф» низ ёдрас мешавад, ҳанӯз дар байни китобу рисолаҳои мутааддиди ирфонии дунё ҳамто надорад, зеро муаллиф онро бо оёту аҳодис, ҳикояву масал, қиссаву тамсил ҷунон шерозабандӣ карда, ки ба як қомуси мукаммали андешаҳо табдил ёфтааст.

Дар асари мазкур жанри ҳикоят мавқеи аввалиндараҷа дорад. Бинобар он ки Мавлавӣ ҷаҳонбинии хеле густурдаеро соҳиб буд, зарурат дошт, ки ба воситаи ҳикоятҳо розҳои даруниву бардоштҳои шоиронаи худро рӯи қоғаз оварад, ки ин усули нигориши андеша дар адабиёти форсии тоҷикӣ қуллан бесобиқа аст.

Ба ин хотир, муҳаққиқони адабиёти классик Мавлавиро дostonнависи бомаҳораттарин баъди Фирдавсӣ медонанд, ки далели асосии он ба фикри ин ҷониб бар суди тафаккури ирфонии худ истифода бурдани ҳар гуна ҳикоятҳои омиёнаву таърихӣ мебошад.

Яке аз ҳикоятҳои маълуми машҳури “Маснавӣ”-и Мавлавӣ “Баққол ва тӯтӣ” дар дафтари аввал пас аз достони “Подшоҳ ва канизак” омада, ҳовии 16 байт сужети 61 байт хулосаи ирфонӣ мебошад. Ин достони тамсилӣ ба гурӯҳи дostonҳои омиёнае шомил аст, ки дар асар ҷойгоҳи махсус доранд.

Тамсили тӯтӣ дар адабиёти форсии тоҷикӣ собикаи зиёд дорад, зеро онро дар мавридҳои гуногун чун намоди тақлидгарон истифода мекарданд. Дар “Мантқиқ-ут-тайр”-и Аттор низ образи тӯтӣ оварда шудааст. Аммо ин образ дар “Маснавӣ” ба тарзҳои гуногун қорбасти мегардад. Дар дафтари аввал ду дoston (“Баққол ва тӯтӣ” ва “Бозаргон ва тӯтӣ”) ва дар дафтари панҷум як дoston (“Тӯтӣ ва ойина”) роҷеъ ба тӯтӣ нақл шуда, ки тӯтӣ дар ҷое чун рамзи инсонӣ қомил ояд, ҷои дигар тамсили муқаллидону муддаиён мебошад. Дар ҳикояти мазкур ба маъноӣ дуҷум баён қардидааст.

Румӣ ба воситаи ин ҳикоят нишон медиҳад, ки байни донишмандону риёкорон фарқи бисёр аст. Азбаски мақсади муаллиф тарбияи солиқон аз тақлиди бечову даъвои кӯрқӯрона будааст, ба ҳикоят рангу бӯи ирфонӣ медиҳад ва бо далелҳои бисёр зоҳирнигарии аблаҳонаро мазаммат мекунад.

Ҷунонки маълум аст, аз масъалаҳои муҳиме, ки дар “Маснавӣ” ба таври шоиста баррасӣ мешавад, масъалаи суратпарастии муқаллидона аст, ки муаллифи асар ин гуна ашхосро дар ҳама ҳолат зерӣ тозиинаи танқид мегирад.

Ҳадафи аслии Мавлавӣ низ нишон додани мақоми шахсияти валиён аст, ки бо парвози андешаву бузургии дониш аз авом ҷудо меистанд ва пас аз анбиё қарор мегиранд. Ҳол он ки дар зоҳир байни муҳаққиқ ва муқаллид қамтарин фарқияте ҳам пайдо қардан ғайри имқон аст. Аз ин хотир, аз имтиҳон расво шудани муқаллидро ошқоро баён месозад.

Ҳикоят дар алоҳидагӣ оварда шудааст ва Мавлавӣ чун ҳамеша баъд аз овардани сужет ба натиҷагирӣ мепардозад. Дар ин ҳикоят аз усули ҳикоят дар ҳикоят истифода намекунад. Муаллиф дар байни сужети он ба шарҳу тафсир рӯҷӯ наменамояд. Дар мисоли ин ҳикоят ровии асар шахси бетараф аст, ки ба ягон масъалаи қисса рӯшанӣ

намеандозад. Ҳол он ки ривоят оид ба шахси саввум нақл мегардад. Чунонки дар байти аввал меҳонем:

Буд баққолеву ўро тўтие,
Хушнавое, сабз, гўё тўтие [4, 22].

Калимаи “буд” ба воқеаи гузашта будани дoston ишора мекунад, ки муаллиф ҳам онро шунидааст.

Дар дохили шарҳ як тамсил оварда шудааст, ки аз ду байт иборат мебошад:

Дар даҳони зинда хошоке чаҳад,
Он гаҳ оромад, ки берунаш нӯҳад.
Дар ҳазорон лукма як хошоки хурд,
Чун даромад, ҳисси зинда пай бибурд [4, 23].

Ҳикоят барои исботу шарҳи байти зерин оварда шудааст:

Ту қиёс аз ҳеш меғирӣ, валеқ
Дури дур афтодай, бингар ту неқ [4, 22].

Дар бораи манбаъи ҳикоят Бадеузмамон Фурӯзонфар дар “Маохизи қисас ва тамсилоти “Маснавӣ” ишорае надорад, Мушобех ба ҳикояти мазкур дар адабиёти Фаронса ривояти омиёнае мавҷуд аст: “Соҳиби ресторане тўтии худро дар ҷилави дари вурудии рестурон меовезад. Раҳгузарони шўхтабъ ин ҷумларо ба тўтӣ меомўзанд: “Нўшидани ин рестурон гуворо нест”. Такрори пайвастаи ин иборат аз ҷониби тўтӣ муштариёни меҳмонсароро коҳиш медиҳад ва соҳиби меҳмонсаро аз ҳашм тўтиро ба об меандозад, сипас дилаш ба ҳоли тўтӣ месўзад ва ўро аз об берун меоварад ва дар канори оташ меғузорад, то ҷулашро хушк кунад. Дар ҳамин ҳангом баррае ба об меафтад ва тўтӣ хитоб ба барра меғўяд: “Магар ту ҳам гуфтай, ки нўшидани ин рестурон гуворо нест?” [10] Бобати аз ҳикояти “Маснавӣ” таъсир пазируфтани ин ҳикояти омиёна Николсон ҳам ишора дорад.

Пас, гуфтан мумкин аст, ки ҳикояти “Баққол ва тўтӣ” аз суҷетҳои сайёр мебошад. Аммо дастрас шудани як ҳикояти мушобех моро водор мекунад, то бидонем, ин ҳикояти омиёна ба тадқиқи манбаъи ҳикояти “Маснавӣ” аз аҳамият ҳолӣ нест, ҳарчанд ки натиҷагирии муаллифи асар аз ҳикоят дигар аст. Ба умеди он ки дар масъалаи калимаи “қал” фикр пурқувват шавад, ин ҳикояти омиёна

оварда мешавад: “Бозаргоне тӯтие дошт, ки дар мавоқеи ҳассос иодаи (такрор) қазои ҳочат мекард. Ин масъала боиси ранчиши бозаргон шуда буд ва барои тарбияти тӯтӣ ҳар бор, ки ин кор аз ӯ сар мезад, як пар аз рӯи сараш меканд. Ин кор он қадар идома ёфт, ки он одати зишт бардошта шуд, дар айнаи ҳол тӯтӣ низ қачал (қал) гашта буд. Бозаргон ба шукронаи ин пирӯзӣ меҳмоние тартиб дод, ки дар он зиёфат тӯтӣ хушомадгӯи даъватшудагон буд. Дар миёни меҳмонон ногоҳ қачале аз роҳ расид, тӯтӣ бо дидани ӯ суҳане гуфт, ки мубтанӣ бо муқоисаи қачал бо худ буд, яъне, гумон кард, ки он қачал ҳам ба сабаби одати баде, ки доштааст, қачал шудааст” [6, 154].

Чунин ба назар мерасад, ки ҳикояти мазкур маншаи ҳиндӣ дорад, вале дар манбаъҳои пеш аз таълифи “Маснавӣ” дида намешавад. Мавлавӣ шояд онро аз гуфтори шифоҳии мардум аҳз карда, ба риштаи назм қашида бошад.

Дар аксари нусхаҳои “Маснавӣ” ду байти зер дида намешавад, ки дар натиҷа иллати рехтани рағбан номаълум мемонад:

Хоча рӯзе сӯи хона рафта буд,
Дар дуқон тӯтӣ ниғаҳбонӣ намуд.
Гурбае барҷаст ногоҳ дар дуқон,
Баҳри муше, тӯтияк аз бими чон...

Ин чор мисраъ барои муқаммал кардани суужети ҳикоя доранд, дар нашрҳои баъдӣ дохил кардани онҳо лозим аст. Идомаи мочарои дoston чунин баён мешавад:

Дид пурравған дуқону чома чарб,
Бар сараш зад, гашт тӯтӣ қал зи зарб [4, 22].

Дар ин ҷо қалимаи “қал” ба ду маънӣ меояд, ки дар байти мазкур маънии гунгро дорад. Зеро дар забони арабӣ “қал” ба ҳамин маъно буда, дар байни арабҳо ибораи “қалилӯллизон” қорбаъ мешавад. Дар дафтари дуввуми “Маснавӣ” Мавлавӣ ҳамин маъниро ифода мекунад:

Нутқ дар маънӣ ҳамеша норасон,
З-он паямбар гуфт: “Қад қаллаллизон” [4, 192].

Ин суҳан ишора аст ба ҳадиси зер: Ман арафаллоҳу қалла лизонуху, яъне, қасе, ки Худоро шинохт, вомонад забонаш. [7, 390] Ин ҳолати хомӯш мондан дар асари зарбаи саҳт ва тарси маҳкам ба вучуд меояд. Аммо дар байти зерин ба маънии қачал, бемӯ истифода шудааст:

К-аз чӣ, эй кал, бо калон омехтӣ?
Ту магар аз шиша равшан рехтӣ? [4, 22].

Мавлавӣ аз санъати ихом истифода намуда, калимаи мазбурро дар ду ҷо ба ду маънӣ оварда, ки сужети дoston пурмухтаво баромадааст.

Ҳикоят барои тақвияти лаҳзаи охири dostonи “Подшоҳ ва канизак”, ки ҳаким барои канизакро аз ишқ раҳо кардан ба марди заргар захр дода мекушад, оварда шудааст.

Аммо дар қазияи заргарро куштани ҳаким ҳикмате мавҷуд аст, ки авом аз дарки он беҳабаранд. Он ҷунонки Иброҳим (а)

бо фармони илоҳӣ писари худ Исмоил (а)-ро хост қурбонӣ кунад. Ё он ки Хизр (а) дар шоҳидии Мӯсо (а) писареро ба қатл мерасонад.

Ҷунонки калимаҳои “шер” ва “шир” дар навишти форсӣ якхела буда, маъноҳои гуногун доранд, инсонҳо низ дар зоҳир ба ҳамдигар шабоҳат доранд, аммо ботинашон, сиришташон, андешаву афкорашон аз ҳамдигар куллан мутафовит аст.

Он яке шер аст, к-одам меҳӯрад,
В-он яке шир аст, к-одам меҳӯрад.

Аз ин рӯ, худро ба мардони Ҳақ киёс кардани муддаиён аз рӯи инсоф нест. Байни онҳо фосилаи зиёде мавҷуд аст, ки нахуст онро бояд тай намоянд. Пас, аз рӯи сурату шакл шахсияту бартариятҳои инсонҳоро муайян кардан имкон надорад.

Бархе инсонҳо ба ҷиҳати худро ба бузургон баробар пиндоштан ба гумроҳӣ афтоданд, зеро сеҳру мӯъҷиза дар чашмашон яке менамуд. Ҳол он ки сеҳру мӯъҷиза аз ҳамдигар фарқ доранд. Мӯъҷиза танҳо ба пайғамбарон бо хости Парвардигор содир мешавад ва онҳо бо ин роҳ бузургии қудрати илоҳиро ба бандагон талкин намуда, башариятро ба роҳи ростин ҳидоят менамоянд. Сеҳру ҷоду бошад, фиреби назар буда, иҷрои он аз дасти ҳар соҳир меояд. Аз таърих маълум аст, ки мушрикони аксари пайғамбаронро ба лиҳози нишон додани мӯъҷиза соҳир мепиндоштанд, ки дар натиҷа худ дар залолат мемонанд. Дар ҳама давраи замон ду қувва-некиву бадӣ дар муборизаанд. Бинобар камзарфии тафаккур ва мутақаббӣи даъвои бархе аз муддаиён, ки худро ба абдол баробар медонанд, мантиқан нодуруст аст.

Ҷумла олам з-ин сабаб гумроҳ шуд,
Кам касе з-абдоли Ҳақ огоҳ шуд [4, 22].

Дар мавриди абдол дар манобеъи таълимӣ зикр шудааст:

“Чамъи бадал, соҳиби “Нафаҳот” дар мақоми баёни он гӯяд: “Заминро ҳафт иқлим аст ва ҳар як аз он ҳафт иқлимро як тан аз бандагони Худо муҳофизат мекунад, ки онҳоро абдол номанд” [1, 38].

Аммо Бадеуззамон Фурӯзонфар дар мавриди истилоҳи мазкур овардааст: “... аз ривояте мансуб ба Абӯсаъид чунон маълум мешавад, ки абдол касоне ҳастанд, ки дар мартабаи талвинанд, бар ҳилофи автод, ки дар мартабаи тамкинанд ва ҳасри (андоза) онҳо дар иддае муайян мавриди ихтилоф аст” [8, 129]. Мавлавӣ дар ҷои дигар таъкид мекунад:

Кист абдол? Он ки ӯ мубдал шавад,
Хамраш аз табдили Яздон хал шавад [4, 317].

Дар мавриди чанд нафар будани онҳо дар манбаъҳо фикри яхела нест. Чунонки агар соҳиби “Кашф-ул-асрор” онҳоро иборат аз чил нафар донад, Ибни Арабӣ, баръакс, мегӯяд: “Абдол ҳафттанонанд, ки Худованд ба василаи онон иқлими ҳафтгонаро ҳифз мекунад” [3, 376]. Дар ҳар сурат абдол ашхоси соҳибвалоят мебошанд, ки ба воситаи мусаффо кардани қалб ба дараҷаи камоли инсонӣ ноил гаштаанд.

Чун фарқи байни инсонҳо асосан аз тариқи андешаву пиндор ва ҷи гуна шинохти ҳастӣ иборат аст, ҳама ба он пай намебаранд. Суратпарастӣ мисли тӯтӣ чашми ақли мардумро мебандад, то воқеияти ҳастиро, ки иборат аз маънову муҳтавои бепоён аст, ташхис диҳанд.

Агар ду сурат бо ҳам шабоҳат дошта бошанд, ҳеҷ ҷои тардид нест. Зеро оби шӯру оби ширин ҳарду мусаффо ҳастанд. Фарқи байни онҳо танҳо баъди чашидани таъмашон маълум мешавад. Аммо инро ҳамон касе фарқ мекунад, ки соҳибзавқ бошад.

Дар зоҳир ҳар коре, ки аз дасти инсон меояд, онро маймун низ бо дидану тақлид кардан ба анҷом мерасонад. Аммо андешаву тафаккур ва таҳайюли ҳар кас ба ҳуди ӯ хос аст, ки дигарон ба такрори он муваффақ шуда наметавонанд. Он чиз, ки муддаиёну муқаллидон аз дасташон меояд, қорҳои амалии инсон аст, ки ба воситаи дидану шунидан муқаллидона ба анҷом мерасонанд.

Бинобар таъкиди муаллиф Худованд дар ҷони ҳар касе, ки имтиёзи фарқи неку бадро ниҳода бошад, дар ҳама маврид сафедро аз сиёҳ, савобро аз гуноҳ ва яқинро аз шак ҷудо карда метавонад:

Ҳарф зарф омад, дар ӯ маънӣ чу об,
Баҳри маънӣ “индаху Уммулкитоб” [4, 23].

Дар ин байт ба ояти 39 сураи Раъд ишора шудааст.
“Баҳри маънӣ” зоти Ҳақ аст, ки ҳамаи маъниҳо аз ӯст. Барои ҳамин он ҷӣ дар олами маънӣ ҳаст, аз таҷаллии асмову сифоти Ӯст. Румӣ дар ин маънӣ дар “Девони Шамс” ҳам мефармояд:

Барғҳо чун номҳо, бар вай навишта хатти сабз,
Шарҳи он хатҳо бичӯ аз “индаху Уммулкитоб” [5, 161].

Ишқ рӯҳи инсонро табобат мекунад, дору ҷисмро. Аммо ишқ пеш аз он ки вучудро обод гардонад, тани оширо лоғару хароб, рӯяшро зард мекунад ва худӣ ӯро дар оташи хичрон месӯзонад, баъди аз ҳар гуна олоиш ва кибру ғурур тозаву таҳур шудан ба ободӣ табдил медиҳад. Чунки қонуни ишқ чунин аст. Ҳар кучо, ки рафт, аввал ба вайрона табдил медиҳад, баъд дар фикри дубора эҳё қардан мешавад.

Румӣ таъкид мекунад, дар дунё кам нестанд одамоне, ки бо сиришти иблисона халоикро раҳгум месозанд, аз ин хотир, ба лутфи сухану амали зоҳирии онҳо шефта нашав, балки аз онҳо эҳтиёт бош, ки роҳи моҳро нишон медиҳам, гуфта, худро раҳнамои меҳрубон муаррифӣ мекунам, аммо ба ҷоҳ мебаранд.

Мардони Ҳақ дар дили инсонҳо рӯшаниву гармӣ мебахшанд, аммо онон, ки аҳли дун мебошанд, бо макру фиреб халоикро ба дом мекашанд, то ба ин восита обрӯву эҳтиром пайдо кунанд. Лекин дар поёни қор, албатта, макрашон ошкор мешаваду ҳудашон шарманда. Ба ҳеҷ ваҷҳ ба ин гуна одамон иродат маварз.

Мавлавӣ на танҳо дар ин достон дар масъалаи қиёси тӯтӣ бо муддаиён ҳарф мезанад, балки дар батни ҳикоят ба ҷизҳои дигаре ҳам ишора мекунад, ки баъзе ҷиҳатҳои достони “Шоҳ ва қанзак”-ро тақвият мебахшад. Аз ҷумла, барои ба сухан омадани тӯтӣ ҳоҷа ба дарвешон садақа мекунад, то тӯтии ӯ ба сухан дарояд. Ниҳоят, баъди се рӯз тӯтӣ бо дидани ҷавлақие ба гуфтугӯ медарояд.

Ҷавлақие сарбараҳна мегузашт,
Бо сари бемӯ чу пушти тосу ташт [4, 22].

Дар китоби “Фарҳанги забони тоҷикӣ” “ҷавлақӣ” муарраби “ҷавлахӣ” нишондод гардидааст ва дар маънии калимаи “ҷавлах” дар он асар меояд: “матой пашмин, ки аз он хӯрчину ҷувол медӯзанд” [8,

764]. Дар “Фарҳанги Амид” моҳияти масъала фаҳмонда шудааст, аммо ба таври хеле фишурда: “...чомаи пашмии хашан, ки дарвешон ва каландарон бар тан кунанд...” [7, 415]. Бинобар таъкиди Сабзаворӣ “...маънии ҷавлакӣ хоркаш бошад” [7, 44]. Фурӯзонфар калимаи мазкурро ба таври муфассал шарҳ додааст: “дастае аз каландарон, ки ба расми ин тоифа мӯйи сару суратро метарошида ва либосе мӯйину хаш аз чинси ҷавол ба тан мекардаанд ва гоҳе ин либос мураккаб будааст аз пораҳо ва тикаҳо ба рангҳои мухталиф, ки онро далқ ва далки мураккаб мегуфтаанд.

Аввалин касе, ки ин гуна либос (мӯйинаи шабех ба ҷавол) пӯшида, шахсе буд ба номи Шайх Муҳаммади Балхӣ ... вай мӯйи сару сурати хешро метарошид ва далқи мӯйин мепӯшид ва Шайх Муҳаммади Балхӣ либосе мӯйину кулуфт бар тан мекард ва ин амр суннату равише барои каландария гашт” [3, 127].

Дар ҳикоят ба ҳикмати садақау дуои дарвешон ва масоили ҳашму ғазаб ишора менамояд.

Хоча баъди мушт задан ба сари тӯтӣ ва гунг шудани ӯ фаҳмид, ки кори хуб накардааст, пушаймон гардид ва худро дашном дод.

Дар ин ду маврид ба суди садақау зиёни ҳашм таъкид мегардад.

Фариштаву дев ду қувваи ба ҳамдигар муҳолифанд, ки агар инсон сӯи некӣ гарояд, ба фаришта монанд мешавад, ҳатто аз ӯ ҳам мегузарад, аммо ҳамин ки ба бадӣ гарояд ва қорҳои муҳолифи ахлоқи ҷомеаро ба иҷро расонад, инчунин ба ҳасаду кинаварзӣ роҳ кушояд, дар ӯ хулқу алови деу дад ба зухур меояд. Лекин дар сурат тағйироти ҷандон мушоҳида намешавад.

Гар ба сурат одамии инсон будӣ,
Аҳмаду Бӯчаҳл худ яксон будӣ [4, 42].

Бинобар таъкиди муаллифи “Маснави” фариштаву дев, оби талху оби ширин, сеҳру муъҷиза, кофиру муъмин, мунофику мувофик, мардону дунон, ки ҳама ҳилофи якдигаранд, дар маъниву муҳтаво аз ҳамдигар фарқи қуллӣ доранд.

Танҳо оқилон ва огоҳон, ки муҳаққиқона роҳи хешро идома медиҳанд, ба воситаи ақлу маърифати худ неку бадро аз ҳам ҷудо мекунанд ва қудрати дунро аз қор ҷудо кардан шоистаи онон аст, аммо муддаиён аз ин истисно маҳруманд. Онҳо мисли тӯтӣ санъати тақрорро медонанду ҳалос.

Марди ҷавлакӣ дар ин ҳикоят тамсилаи инсонӣ комил аст, ки мӯйи ӯ на дар асари зарбаи баққол, балки ба ҷиҳати гузаштани солу

фароҳам кардани таҷрибаи роҳ рехтааст. Аммо тӯтӣ, ки аз зарби дасти баққол кал шуда буд, аз бедонишӣ мепиндорад, ки ҷавлақӣ низ мисли ӯ равған рехтааст, вағарна кал намешуд.

Аз муҳаққиқ то муқаллид фарқхост,
К-он чу Довуд аст в-ин дигар садост [4, 132].

Чунонки мушоҳида мешавад, ҳикояти мазкур дар батни худ мазмунҳои зиёди ирфониву иҷтимоӣ дорад. Мавлавӣ барои ривоят кардани як ҳикоят ҳадди ақалл ду-се мазмунро дар назар мегирифт ва бо ҳамин ҳадаф ҷилави сюжетро ба сӯи дилхоҳ мекашид.

Ин тарзи ҳикоятгӯӣ услуби хоси Мавлоно мебошад. Муаллиф дар мисоли ҳикояти мазкур асосан, гуфтан меҷӯяд, ки қиёси содалавҳона наметавонад барои дарёфти ҳақиқат роҳ кушояд. Зеро кудрати инсон дар андешаву тафаккури ӯст. Суратпарастӣ боиси гумроҳӣ мешавад, барои ҳамин ба сирати инсонҳо эътибор додан лозим аст.

КИТОБНОМА

1. Абулқосимӣ, С. М. Истилоҳот ва мафҳуми ирфонии “Девони Шамс”/ С. М. Абулқосимӣ. – Техрон: 1383. – 968 саҳ.
2. Амид, Ҳасан. Фарҳанги форсии Амид / Ҳасан Амид. – Техрон: Роҳи рушд, 1389.
3. Арабӣ, Муҳиддин. Футуҳот-ул-мақкия / Муҳиддини Арабӣ, – Қоҳира, 1972.
4. Балхӣ, Ҷалолиддин Муҳаммад. Маснавии маънавӣ. Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. Бар асоси матни Р. Николсон ва муқобила бо нусхаҳои дигар. – Техрон: Замон, 2001. – 728 саҳ.
5. Балхӣ, Ҷалолиддин Муҳаммад. Куллиёти Шамси Табрезӣ / Ҷалолиддин Муҳаммади Балхӣ. Ба инзимоми шарҳи ҳоли Мавлавӣ ба қалами Бадеуззамон Фурӯзонфар. – Техрон: Амири Кабир, 1376. – 880 саҳ.
6. Муҳаммадӣ, А. Нақду нигоҳе ба ҳикояти “Тӯтӣ ва баққол” дар “Маснавии маънавӣ” / А. Муҳаммадӣ // “Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ” (Донишгоҳи Техрон). Пойизи 1384, шумораи 2. – С. 149-158.
7. Сабзаворӣ, Мулло Ҳодӣ. Шарҳи асрори “Маснавӣ”. Ҷ. 1, / Мулло Ҳодӣ Сабзаворӣ. – 390 саҳ. Сол ва ҷойи нашр навишта нашудааст.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 2. – Москва: “Советская энциклопедия”, 1969.
9. Фурӯзонфар Б. Шарҳи “Маснавии шариф”. Ҷ.1. / Б.Фурӯзонфар –Техрон: Заввор, 1388. – 336 саҳ.
10. adabiatbeh.blogfa.com/post

ТАҲЛИЛИ ЯК ТАМСИЛИ ОМИЁНАИ РУМӢ

Дар ин мақола ҳикояе аз дафтари аввали “Маснави маънавӣ” – “Баққол ва тӯтӣ” баррасӣ мегардад, ки дар он яке аз ҳислатҳои бади рафтори инсонӣ – тақлиди кӯркӯрона таҷассум ёфтааст. Муаллиф қўшидааст, ки зимни таҳлили мазмунӣ мақола сарчашма, сохтори қисса ва маҳорати эҷодии шоирро муайян намояд.

Вожаҳои калидӣ: ҳикоят, баққол, тӯтӣ, кал, тақлид.

(русӣ) ТАҲЛИЛИ ЯК ТАМСИЛИ ОМИЁНАИ РУМӢ

В статье речь идет об одной из притч первой тетради «Месневи» (Поэмы о скрытом смысле), в которой критикуется слепое подражание. Автор этих строк старается показать источников и структуру этого хикоята, подвергнуть анализу данный отрывок.

Ключевые слова: хикоят, бакалейщик, попугай, лысый, подражания.

(англиси) ТАҲЛИЛИ ЯК ТАМСИЛИ ОМИЁНАИ РУМӢ

В статье речь идет об одной из притч первой тетради «Месневи» (Поэмы о скрытом смысле), в которой критикуется слепое подражание. Автор этих строк старается показать источников и структуру этого хикоята, подвергнуть анализу данный отрывок.

Ключевые слова: хикоят, бакалейщик, попугай, лысый, подражания.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳамидов Хусрав – корманди илмӣи Донишгоҳи Ховаршиносии Тошканд.

Сведения об авторе: Ҳамидов Хосрав – Научный сотрудник Ташкентского университета востоковедения.

Information about the author: Ҳамидов Хосрав – Научный сотрудник Ташкентского университета востоковедения.

УДК:891.550.092+891.550.09-1

ШЕЪРУ ШОИРӢ АЗ ДИДГОҲИ УСТОД РӮДАКӢ

Давлатов Илҳомиддин

Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои ҚТ

Агарчи то имрӯз аз эҷодиёти Устод Рӯдакӣ шеърҳои каме ба мерос монда бошанд ҳам, дар байни онҳо мо бо порчаҳои ашъоре вохӯрем, ки дар онҳо оид ба шеър ва чигунагии он суҳан рафтааст.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ин мавзӯ аз назари адабиётшиносон дар канор намондааст. Андешаҳои Устод Рӯдакӣ перомуни шеърӯ шоирӣ аз тарафи муҳаққиқ ва адабиётшиноси маъруфи тоҷик Абдунабӣ Сатторзода мухтасаран мавриди баррасӣ қарор дода шудааст [6, 4, 339-341]. Дар асл назариёти адабии Рӯдакӣ фарох буда, таҳқиқоти боз ҳам ҷиддӣ ва амиқро талаб менамояд. Аз ин рӯ мо кӯшиш менамоем, то паҳлӯҳои таҳқиқношудаи онро мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Устод Рӯдакӣ дар ашъори пурбори худ атрофи мақому ҷойгоҳи шоир дар ҷомеа, шуҳрату ҳунари шоирӣ хеш ҳарф зада, нақш, нуфуз ва эътибори хешро дар дарбори Сомониёну назди ашрофи олимартабаи замонаш ба ёд меорад. Ӯ моҳирона он ҳамаро дар қасидаи «Шикоят аз пирӣ» ба риштаи назм даровардааст:

*Ту Рӯдакиро, ай моҳрӯ, кунун бинӣ,
Бад-он замона надидӣ, ки инчунин он буд.
Бад-он замона надидӣ, ки зи чаман рафтӣ
Сурудгӯён, гуфтӣ, ҳазордастон буд!
Шуд он замон, ки ӯ унси родмардон буд,
Шуд он замона, ки ӯ пешкори мирон буд.
Ҳамеша шеъри варо зи мулук девон аст,
Ҳамеша шеъри варо зи мулук девон буд.
Шуд он замона, ки шеъраи ҳама ҷаҳон бинишид,
Шуд он замона, ки ӯ Шоирӣ Хуросон буд! [4, 41-42]*

Устод Рӯдакӣ ба мазмун ва маъниофаринӣ дар шеър диққати назар дорад ва ин нукта дар абёти зер чунин баён гардидааст:

*Чу дур(р)нош гардад ба маънӣ забонам,
Расад марҳабо аз замину замонам!
Ба савти навову ба сити маъонӣ
Тараббаҳи рӯҳам, фараҳзои ҷонам!
Хирад дар баҳо нақди ҷастӣ фириштад,
Гуҳарҳои рангин чу зояд зи конам! [4, 51]*

Ё дар чое дагар илова бар маънии осон интиҳоби алфози хубро низ ишора кардааст:

*Инак мадҳе чунон ки тоқати ман буд,
Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон [4, 57].*

Донишманди маъруфи эронӣ Абдулхусайни Зарринкӯб дар китоби «Нақди адабӣ» перомуни чигунагии шеър аз диди Устод Рӯдакӣ сухан ронда, мисраи дувуми байти болоро далел оварда, қайд мекунад, ки «аз фунуни шеър Рӯдакӣ дар мадҳ бештар ба осонии маънову хубии лафз таъя дорад ва беш аз он чизеро лозим намешуморад. Ва ҳамин ки дар мадҳе «Лафз ҳама хубу ҳам ба маънӣ осон» бошад, мақсудро ҳосил медонад» [10, 385].

Чӣ тавре ки аз гуфтаи боло маълум гардид, Устод Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» барҷастагии шеърро дар лафзи хубу маонии осон мебинад.

Абдунабӣ Сатторзода интиҳоби маонии саҳлу алфози хубро танҳо андешаи шоир надоништа, балки таъкид менамояд, ки «умуман ба шеъри шоирони ҳамдаврону ҳамасраш низ хос буда, дар асрҳои баъдӣ як асли бунёдии адабиёти форсии тоҷикӣ гардид» [5, 3, 339].

Аммо бояд ин нуктаро низ қайд намуд, ки Рӯдакӣ, ба ғайр аз лафзи хубу маънии осон, боз ба ду унсури асосии шеър - ҳиссиёту хирад бо таъбири «дилу сиголиш» ишора намудааст:

*Ай Маҷ, кунун ту шеъри ман азбар куну бихон,
Аз ман дилу сиголиш, аз ту тану равон! [4, 58]*

Бешак, ҳиссиёт ва хирад аз унсурҳои асосӣ дар эҷоди шеър ба ҳисоб мераванд. Шеъре, ки дорои ин ду сифат бошад, метавонад дили сангинро монанди ҳарир нарма созад [5, 17]. Шоир дар абёти зерин ба ҳазинаи ганҷи сухан будани дилаш ишора карда, тавоноиву қудрати сухан – шеърро қабл аз ҳама, дар нарма қардани қалби сангин мебинад:

*Дилам хизонаи пурганҷ буду ганҷ сухан,
Нишони номаи мо меҳру шеър унвон буд.*

*Басо дило, ки ба сони ҳарир карда ба шеър,
Аз он сипас, ки ба кирдори сангу сандон буд [4, 41].*

Абдунабӣ Сатторзода дар бораи таъсири нафсонии сухан чунин мегӯяд: «Бинобар ин, ҷои тааҷҷубе нест, ки диққати саромадони назми классикии форсии тоҷикиро бештар таъсири нафсонии сухан, яъне он қувваи муъҷизаосое, ки дар хонанда ягон ҳиссиёт: ё нек ва ё бадро барангезад, ба худ ҷалб кардааст ва онҳо аз он хусус изҳори ақида намудаанд» [5, 17].

Инчунин, Устод Рӯдакӣ, илова бар лафзи хушу осон дар маъно, ба дурустиву ростии мазмуну муҳтавои шеър низ аҳаммият додааст:

*Ман он чи мадҳи ту гӯям, дуруст бошаду рост,
Маро ба кор наёяд сирешиму кабдо! [4, 76]*

Тақозои риояти ростқавлӣ дар шеър андешаи танҳо Устод Рӯдакӣ набуда, балки ақидаи умуми шоирони асри X ба ҳисоб мерафт. Адабиётшиноси маъруфи тоҷик Шарифҷон Ҳусейнзода ба ин нукта ишора намуда, сароҳатан чунин ибрози назар намудааст: «Дар воқеъ, дар назари шоирони асри X каломӣ дурусту росте, ки мутобиқ ба тақозои ҳол аст, барои шеър сарояндаи он аҳаммияти бағоятдараҷа калоне дошта будааст, чунки ҳар гоҳ ин принцип, яъне пайвастагӣ ба воқеият, мутобиқат ба тақозои ҳол дар шеър вайрон шавад, онро айб доништа ва гӯяндаашро низ саҳт нақӯҳиш мекардаанд» [8, 195].

Бояд ишора намуд, ки шоирон аз таҳайюл ба унвони ҳунар корбурди моҳирона доштаанд, зеро шоир бо корбурди ин маҳорат ба зеҳни муҳотаби худ таъсир гузошта, ашъорашро боз ҳам пурравнақтар мегардонад. Ба андешаи Шарифҷон Ҳусейнзода, шояд Устод Рӯдакӣ ҳамин самти санъати бадеиро ба инобат гирифта, чунин гуфта бошад:

*Гар шоирон наванд, манам навгувора,
Як байти парниён кунам аз санги хора! [4, 95].*

Шарифҷон Ҳусейнзода ин ду мисраъро чунин шарҳ медиҳад: «Аз ин байт маълум мешавад, ки шеър як санъат ва шоир ҳаллоқ, санъаткор аст, ки ба санги хора ё ин ки бар моддаи

вучуд сурати зебое изофа менамояд. Вай, яъне шоир, бо захираи нотамоми алфоз дунёи номахдуди маъниро баён карда, метавонад ба он суратҳои зебое бибахшад...» [8, 196].

Бояд афзуд, ки ашъори Устод Рӯдакӣ барои муайян намудани вазнҳои арӯзи форсӣ низ нақши калидӣ бозидаанд. Чи тавре ки Ғуломхусайни Юсуфӣ дар «Чашмаи равшан: дидоре бо шоирон» аз таҳқиқоти шодравон Масъуди Фарзод нақл карда мегӯяд: «Дар Эрони исломӣ комилтарин маҷмӯи арӯзи форсӣ нахустин бор дар ашъори Рӯдакӣ зоҳир шуд... ва лоақал сиву панҷ вазни мухталиф дар ашъори мансуб ба ӯ ёфт мешавад» [12, 18].

Муҳаммад ибни Умари Родуёӣ, ки аз аввалин назарияпардозони адабиёти форсӣ тоҷик махсуб меёбад, дар «Тарҷумон-ул-балоға» зимни ташреҳи 16 навъи санъатҳои адабӣ аз ҷиҳил мисраи Рӯдакӣ истишҳод овардааст [9, 8, 22, 25-26, 30, 34, 52, 76-80, 82, 85, 94, 125, 131, 137].

Мутаассифона, профессор Расул Ҳодизода [7, 7] ва доктор Шохзамони Раҳмон [2, 461] 15 санъати адабиро оварда, санъати «фӣ маъна-л-оёт би-л-абёт» («шарҳи оятҳо ба воситаи ашъор»)-ро, ки дар фасли 67-уми «Тарҷумон-ул-балоға» ҷойгир аст, зикр нанамудаанд. Дар ҳоле ки адабиётшиноси дигари тоҷик Абдулманнони Насриддин [1, 30] ба ин 16 санъат ишора кардаанд.

Тибқи тасдиқи Шамси Қайси Розӣ дар «ал-Мӯъҷам» Устод Рӯдакӣ мухтареъи вазни рубоӣ дар адабиёти форсӣ тоҷик ҳам будааст [11, 112].

Устод Рӯдакӣ дар офаридани анвои дигари шеър низ дорои маҳорати оӣ буда, дар такмили адабиёти тоҷик нақши калидиро бозидааст. Абдулманнон Насриддинов дар китоби «Аз Рӯдакӣ то Аттор» ба ин нукта чунин ишора кардааст: «Метавон гуфт, ки харчанд то замони Рӯдакӣ шоироне ба монанди Муҳаммад ибни Васиф, Абулянбағии Марвазӣ, Фирӯзи Машриқӣ, Муҳаммад ибни Муҳаллад, Бассоми Курд дар ин навъи шеър [қасида] осоре таълиф кардаанд, марҳалаи такмилу ташаккули комил ва устувории қасида ба номи Рӯдакӣ иртиботи қавӣ дорад. Балоғату фасоҳат, истехкоми суҳан, кушодазабонию ҷазолат ва узубати каломи шоиронаи Рӯдакӣ гувоҳи ҳол аст» [1, 19].

Аз далоили зикршуда метавон ба натиҷае расид, ки нахуст Устод Рӯдакӣ дар шеър зарурати дурустиву ростии мазмун, лафзи хубу маънии осон ва ду унсури асосии шеър – тахайюлу хирадро ба миён гузоштааст ва барои рушду камоли минбаъдаи шеъри форсии тоҷикӣ заминаи қавии назариву амалиеро ба миён овардааст.

КИТОБНОМА

1. Абдулманнон Насриддин. Аз Рӯдакӣ то Аттот / Насриддин Абдулманнон. – Хучанд: Ношир, 2017. – 396 саҳ.
2. Раҳмон, Шохзамон. Санъатҳои бадеӣ дар ашъори Рӯдакӣ // Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ.2 / Ш. Раҳмон – ҚММ «КСЕРОКС ЛАНД», 2008. – С. 461-462.
3. Раҳмонфар, Асрор. Рӯдакиро суханаш тилви нубост... Баррасие дар матни ашъору сабки гуфтори суханвари бузургвор / А. Раҳмонфар. – Душанбе: «Адиб», 2009. – 282 саҳ.
4. Рӯдакӣ, Абӯабдуллоҳ. Девони ашъор / А. Рӯдакӣ. Таҳия, тасҳеҳ ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. Чопи дувум. – Душанбе: «Бухоро», 2015. – 334 саҳ.
5. Сатторзода, Абдунабӣ. Таърихчаи назариёти адабии форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2001. – 144 саҳ.
6. Сатторзода, Абдунабӣ. Шеър аз нигоҳи Рӯдакӣ // Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ.3 / А. Сатторзода – Душанбе: Дониш, 2018. – 577 саҳ.
7. Ҳодизода, Расул. Дар бораи санъати назми Рӯдакӣ // Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик / Р. Ҳодизода. – Душанбе: Ирфон, 1974. – С. 3-21.
8. Хусейнзода, Шарифҷон. Моҳияти шеър дар ёдгориҳои адабии асри X // Гуфтор аз ганҷи сухан / Ш. Хусейнзода. – Душанбе, 1985. – С. 193-198.
9. الرادوياني، محمد ابن عمر. ترجمان البلاغة. چاپ دوم / محمد ابن عمر الرادوياني. به تصحيح واهتمام احمد آتش. – تهران: اساطير، 1362. – 263 ص.
10. زرین کوب، عبدالحسين. نقد ادبی / عبدالحسين زرین کوب. – تهران: تابش، 1338. – 590 ص.
11. قيس الرازى، شمس الدين. شمس الدين. المعجم فى معايير أشعار العجم. چاپ اول / شمس الدين قيس الرازى. بتصحيح علامة محمد بن عبد الوهاب قزوینی. – تهران: زوار، 1387. – 553 ص.
12. يوسفی، غلام حسين. چشمه روشن. چاپ هفتم / غلام حسين يوسفی. – تهران: انتشارات علمى، 1373. – 857 ص.

ШЕЪРУ ШОИРӢ АЗ ДИДГОҲИ УСТОД РӮДАКӢ

Агарчи аз мероси гаронқадри сардафтари адабиёти форсу тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ашъори каме боқӣ монда бошад ҳам, вале дар байни онҳо порчаҳои шеъриеро воҷеҳӯрем, ки ба мавзӯи шеър ва чигунагии он бахшида шудаанд. Баъд аз пажӯҳиши мавзӯи мавриди баҳс маълум гардид, ки Устод Рӯдакӣ дар шеър дурустиву зарурати мазмун, лафзи хубу маънии осон ва ду унсури асосии шеър – тахайюлу хирадро ба миён гузоштааст, ки баҳри рушду

камоли минбаъдаи шеъри форсии тоҷикӣ заминаи устувори назариву амалиро ба вучуд овардааст. Ҳамзамон, маълум гардид, ки ашъори шоир барои муайян кардани авзони арӯзи форсӣ нақши калидиро бозидааст.

Калидвожаҳо: Адабиёт, шеър, шоир, санъати бадеӣ, вазн, маънидор, алфози хуб, маъониҳои осон, ростқавлӣ, таҳайюл, арӯзи форсӣ.

ПОЭЗИЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ АБУАБДУЛЛАХА РУДАКИ

Несмотря на то, что из драгоценного наследия основоположника персидско-таджикской литературы сохранилось мало, все же в оставшейся части творчества Абуабдуллаха Рудаки сохранились поэтические отрывки, в которых говорится о поэзии и ее сущности. Исследование показало, что Рудаки ценил в поэзии соответствующие манеры, умелое выражение, доходчивое содержание и два основных элемента поэзии - воображение и разумность, заложившие прочную основу дальнейшего развития и совершенствования таджикско-персидской поэзии. Одновременно можно утверждать, что творчество поэта сыграло ключевую роль в определении персидской поэтической ритмики-аруз.

Ключевые слова: литература, поэзия, поэт, художественный приём, ритм, осмысление, умелое выражение, доходчивое содержание, правдивость, воображение, персидский аруз.

POETRY FROM POINT OF VIEW OF ABUABDULLAH RUDAKI

Despite the fact that little poetry was left from the founder of the precious heritage of Persian-Tajik literature Abuabduallah Rudaki, but in his works, poetry excerpts were preserved that spoke about poetry themes and its origin. Studies have shown that in poetry Rudaki appreciated the appropriate manner, skillful expression, simple content and two basic elements of poetry - imagination and rationality, which laid a solid foundation for the further development and improvement of the Tajik-Persian poetry. At the same time, it can be argued that the poet's work played a key role in determining the Persian poetic rhythm-prosody (aruz).

Key words: literature, poetry, poet, artistic technique, rhythm, meaningful, good expression, easy meaning, truthfulness, imagination, persian prosody (aruz).

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Илхомиддин Саҳобиддинович, ходими илмии Маркази мероси хаттии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон; тел: +992 918-43-02-88; e-mail: anas_293@mail.ru

Сведения об авторе: Давлатов Илхомиддин Саҳобиддинович – научный сотрудник Центра письменного наследия Академии наук Республики Таджикистан; тел: +992 918-43-02-88; e-mail: anas_293@mail.ru

Information about the author: Davlatov Ilhomiddin Sahobiddinovich – Junior Research Fellow, The Written heritage center of the Academy of Science the Republic of Tajikistan; tel: +992 918 43 02 88; e-mail: anas_293@mail.ru

ТАСВИРИ «БОДИ САБО» ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ
АСРҲОИ XI-XIII

Забирова М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С. Айни

«Боди сабо» дар каломии шоирон бо номҳои *бод*, *насим*, *насимии саҳар*, *насимии бомдод*, *боди бомдодӣ* ва ғайра зикр гардида, яке аз объектҳои серистеъмоли адабиёти форсии тоҷикӣ мебошад. Ин таъбири адабӣ дар шеърҳои шоирони асрҳои XI-XIII то андозае маъноии луғавияшро ҳифз намуда, тибқи суннатҳои адабии шоирони асри X истифода шудааст. Аз сӯйи дигар, шоирони сӯфимашраб ва ин давр таъбири мазкурро ба маънии рамзии ирфонӣ ба кор бурдаанд.

Аксари муҳаққиқон бар он андешаанд, ки шоирони нимаи аввали асри XI (шуарои аҳди Ғазнавиён), монанди Унсурӣ Балхӣю Фаррухӣ Систонӣ ва Манучехрии Домғонӣ, ҳамон суннатҳои адабии аҳди Сомониён ё худ шеърҳои рӯдакиворро идома додаанд. Тасвири «сабо» дар шеърҳои шоирони аҳди ғазнавӣ чун сабои шоирони асри X ба маъноии аслии луғавӣ ба кор рафта, ба худ маъноии рамзӣ нагирифтааст. Яъне, шоирони ин даврон «сабо»-ро ба сифати як унсурӣ табиӣ ва падидаи табиати муъҷизакор ба тасвир овардаанд. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки тасвири «сабо» бештар дар ташбибу тағаззули қасидаҳо ба назар мерасад. Маликушшуарои дарбори Султон Маҳмуди Ғазнавӣ – Унсурӣ мегӯяд:

*Агарчи гавҳару нақши ҷаҳон фаровон аст,
Ҳама саноати абр асту дастбурди сабо [11, 24].*

Тирмоҳ, ки фасли хазони табиат аст, рустаниҳо дар орзуи сабои эҳёгар ҳастанд. Чунончи, дар тасвири Унсурӣ токи ангур дар фасли хазон аз фироқи боди сабо хун мегиряду зард рух аст:

*Раз аз фироқи сабо хунгирияву зард рух аст,
Рухони зарди барг асту хуни дида асир [11, 224].*

Шоири дигари ин аҳд Асҷади Марвазӣ аз сабои мушкфшон сухан мегӯяд:

*Субҳ асту сабо мушкфшон мегузарад,
Дарёб, ки аз қўйи фалон мегузарад [5, 32].*

Дар ин байти Асҷадӣ ба чанд хусусияти «боди сабо» таъкид шудааст: аввалан, сабо субҳ мевазад, сониян, нақхати гулҳоро бо худ дорад ва аз он ҷо, ки аз қўйи маъшук («фалон») гузар дорад, мушкфшон аст.

Дар байти зери шоири асри XII Анварии Абевардӣ сабо паёмовари Наврӯз аст ва ин бесабаб нест, зеро сабо хангоми баҳор нарму фораи мевазад ва Наврӯз низ оғози баҳори дилафрӯз аст:

*Аз пайи таҳнияти наврӯзӣ,
Богро боди сабо меҳмон аст [1, 113].*

Гарчанде баъд аз асри XI бо таъсири тасаввуф аксари калимоту таъбироти адабӣ дар ашъори шоирони ориф маъноӣ рамзии ирфонӣ ба худ гирифтаанд, аммо маъноӣ луғавӣ калимаҳо, аз ҷумла сабо, ба ҳеҷ вачҳ аз байн нарафтааст. Дар ашъори шуарои асрҳои XI-XIII мо «боди сабо»-ро ба ҳамон маънову мушаххасоте мебинем, ки дар ашъори шоирони аҳди Сомонӣ ба қор рафтааст. Намунаи боризи ин гуфтаҳо ғазали шоири асри XI Абулфараҳи Рунӣ мебошад, ки аз матлаъ то мақтаъ дар тавсифи боди субҳдам аст:

*Эй боди субҳдам, чи дами рӯҳпарварӣ,
Хушхӯ чу навбаҳориву хушбӯ чу анбарӣ.
Ҳам турраи бунафша парешон кунӣ ба субҳ,
Ҳам гунчаро ба вақти саҳар пираҳан дарӣ.
Он пайки ройгонӣ, к-аз меҳрпарварон
Пайгоми сарбамухр бари дилдор барӣ.
Савганд медиҳам, ба Худо, бар ту, к-он забон,
К-аз ҷайби субҳдам нафаси хуш бароварӣ [7, 53].*

Дар ғазали боло мо тамоми мушаххасоти истифодаи луғати саборо дар шеъри асри X мушоҳида мекунем, амсоли дар фасли баҳор, саҳаргоҳ вазидани сабо, хушбӯю муаттар будани он, шукуфтани гулҳо бо вазидани сабо, пайки ошиқон будани сабо ва ғайра. Ин хусусиятҳои «боди сабо»-ро қариб дар ашъори аксари шоирони асрҳои баъдина, алалхусус шеъри шоирони қарнҳои XII-XIII, мушоҳида мекунем. Ҷолиби таваҷҷуҳ аст, ки қасоиди мадҳии шоирони ин давра бештар бо зикри сабо шурӯъ мешаванд. Яъне, қисмати тағаззули қасидаҳо, ки аксар тасвири табиату ёди ёру диёр мебошад, бо зикри сабои қосиду рӯҳпарвар оғоз мешавад. Масалан, бахши тағаззули бештари қасоиди шоири асри XIII Сайфуддини Исфарангӣ бо зикри сабои муждаовар оғоз мешавад:

*Дӯш дар вақти саҳар пайки шабоҳанги сабо
Мужда овард, ки дар кавкаби иззу улою [4, 367].*

Шоир дар байти мақтаи қасидаи дигар, ки «Дар мадҳи Саъдуддин-ар-Ризо ал-Балхӣ» унвон дорад, аз муроди «сабо» – «насими субҳ» истифода кардааст:

*Бирав, эй насими субҳ, аз дами ту чу чон мусаффо,
Ба ҷаноби Саъди дин, воситаи низоми дунё [4, 360].*

Қобили зикр аст, ки дар матлаи қасоиди Сайфуддини Исфарангӣ гоҳе калимоте ба кор рафта, ки хоси ғӯйиши забони форсии тоҷикӣ ва дар он даврон дар Мовароуннаҳр роиҷ буданду дар манотиқи дигари қаламрави забони форсӣ маъмул набуданд. Аз ҷумла, дар байти мақтаи қасидаи зер, калимаи «пағаҳез», ки аз сифати боди сабост, мисоли равшани он аст:

*Дӯш чун пайки пағаҳези сабо
Муждаи фатҳ расонид ба мо [4, 363].*

Ба ҳамин минвол мақтаи баъзе қасидаҳои Сайфи Исфарангӣ бо зикри сабо оғоз мешавад, ки ҳар як аз яке аз ҳасоиси ин боди рӯҳпарвар башорат медиҳанд:

*Аз сари зулфи ту гар бӯй барад боди сабо,
Чун дами субҳ шавад голияпардоз ҳаво [4, 371].*

*Сохт аз лола нақибанди сабо
Хораро боз шуққаи дебо [4, 37].*

*Эй шикани зулфи ту голиядони сабо,
Куштаи шиқи туро ҳар ду ҷаҳон хунбаҳо [4, 389].*

Тасвири «сабо» дар ашъори Сайфи Исфарангӣ танҳо дар матлаи қасидаҳо маҳдуд намегардад. Шоири зодаи табиати бихиштосои Исфара ҳар ҷо, ки суҳан аз табиату зебоии он меғӯяд, ба ёди боди сабои наққошу нақшбанди табиат меафтад:

*Дурфишон мекунад гули садбарг,
К-аи сабо дӯш дар канор омад [4, 705]*

*Суратангезии наққоши сабост,
Он чи бар лавҳи тарози чаман аст [4, 645]*

Бо ин ҳама «сабо» дар ашъори шоирони орифу шуарои мутаассири шеърӣ сӯфияи асрҳои XI-XII, ки замони ривочи адабиёти тасаввуфист, ба маъноии рамзии ирфонӣ ба кор рафтааст.

Пеш аз он ки тасвири «боди сабо»-ро дар ашъори шоирони ориф ва мутаассири шеърӣ сӯфия баррасӣ кунем, бояд равшан намоем, ки муаллифони фарҳангҳои ирфонӣ ва шорехони ашъори шоирони ориф «сабои орифон»-ро чӣ тавр маънӣ кардаанд. Саидҷаъфарӣ Саҷҷодӣ - муаллифи «Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ» дар мавриди маъноии рамзии ирфонии сабо менависад: «Сабо – нафаҳоти раҳмонӣ, ки аз ҷиҳати машриқӣ рӯҳоният ояд. Низ он чиро, ки боис бар хайр бошад, сабо гӯянд:

*Мерасад боди сабо, рақскунон меояд,
Хуш насимест, ки аз Машиқи ҷон меояд» [10, 520].*

Муаллифи фарҳанги ирфонӣ барои далели фикраш аз ашъори шоирони ориф монанди Шайх Аттор, Фаҳриддини Ироқӣ ва Хоҷа Ҳофиз шоҳиди шеърӣ меоварад ва баъд аз он таърифи «сабо»-ро дар рисолаҳои тасаввуфӣ ҷустуҷӯ мекунад. Ибни Ато гӯяд: «Сабо, савлат ва руб (тарс)-и рӯҳ аст ва истилоҳи он, ба наҳве, ки аз шахс чизе, ки мувофиқи шаръ ва ақл аст, содир шавад. Ироқӣ гӯяд:

*Эй сабо, субҳдаме бар сари кӯяш бигузар,
То муаттар шавад офоқ зи ту ҳар саҳаре* [10, 520].

Кошонӣ гӯяд: «Сабо – нафаҳоти раҳмонӣ аст, ки аз машриқи рӯҳоният ояд ва давое боис бар хайр аст» [10, 520]. Муаллифи рисолаи «Кашшофи истилоҳот-ул-фунун» оварда, ки сабо «боде, ки аз тарафи Машриқ ояд дар фасли баҳор, ба вақти субҳ мевазад, боди латифу хунук аст, насими хуш дорад ва гулҳо аз он бишкуфанд ва ошиқон роз бо ӯ гӯянд ва дар «Истилоҳ»-и Абдурраззоқи Кошӣ сабо нафаҳоти раҳмония аст, ки аз ҷиҳати машриқи рӯҳоният меояд» [13, 118]. Шорехи асримиёнагии девони Ҳофиз Мавлоно Абдурахмони Хатмӣ Лоҳурӣ ҳангоми шарҳи байти дувуми нахустгазали девони Ҳофиз вожаи «сабо»-ро чунин шарҳ додааст: «Сабо - дар истилоҳ таҷаллии раҳимро гӯянд, ки ғайзони камолоти маънавӣ бар муъминон ва сиддиқон ва арбоби кулуб мефармояд. Мисли маърифат ва тавҳид. Ҳазрати Хоҷа ишорат аз ин таҷаллӣ ба сабо ба муносибати он фармудаанд, ки рӯҳу роҳати кулӣ дорад, ҷи сабо бодест саҳаргоҳ аз зери арш ҳезад ва роҳати тамому бўӣ хуш дорад ва гулҳо бишкуфонад» [12, 6]. Сухравардӣ дар рисолаи «Сафири Симурғ» боди саборо нафаси Симурғ медонад, ки маҳраи асрори ошиқон аст: «Ва насими сабо аз нафаси ўст аз баҳри он ошиқон рози дилу асрори замоир бо ӯ гӯянд» [12, 7]. Абӯрайҳони Берунӣ дар «Ат-тафҳим» менависад: «Омадани сабо аз сӯйи Машриқ аст. Ва саборо низ қабул хонанд, ки бар рӯйи Каъба ҳамоояд. Ва омадани боди дабур аз сӯйи Мағриб аст ва аз пушти Каъба ҳамоояд» [13, 63].

Аз муҳаққиқони муосир Тақии Пурномдориён дар мавриди маънои рамзии боди сабо менависад: «Боди сабо бодест, ки аз ҷониби Машриқ меояд ва маъмулан хунуку латиф асту сабаби

сарсабзию хуррамӣ мешавад. Тасвире аз «боди сабо»-ро ҳадди ақал дар қадимтарин доиратулмаорифи форсӣ «Нузхатномаи Алоӣ» дар даст дорем. Ба вазиши он дар субҳ ҳам ишора кардаанд. Дар адаби форсӣ низ «сабо» ҳамеша боди хушу фараҳбахш тасвир шудааст ва бо маъшук, ки аз назари ошиқ мазҳари лутфу зебоист, иртиботи наздик дорад ва ба ҳамин сабаб пайки миёни ошиқу маъшук аст. Ва ба қавли Аттор ҳамчун анфоси Исо аст, ки сабаби зиндагӣ ва ҳаёт мегардад, чаро ки бўйи зулфи маъшукро дар остин дорад:

*Зи зулфат зинда медорад сабо анфоси Исоро,
Зи рӯят мекунад равшан ҳаёлат чашми Мусоро.
Саҳаргаҳ азми бўстон кун, сабӯҳӣ дар гулистон кун,
Ба булбул мебарад аз гул сабо сад гуна буширо [6, 374].*

Саъиди Ҳамидиён дар «Шарҳи шавқ» менависад: «Ба гумони ин нигоранда, сабо ва тасаввуроту тасвирҳои шоиронаи ҳавли он, ба эҳтимоли бисёр, бо Каъба, яъне маркази орзуҳо ва бовармандиҳо омехтагӣ дошта ва ин маҷмӯа бо маонию тадоиҳои гуногуне, ки ба гирди онҳо шакл гирифта, маҷмӯаеро аз намодҳову таъбирҳои мухталифи дилангез ва марбут ба ҳамдигар падида оварда, ки бархеро дар мабоҳиси намодгарой зикр кардам» [9, 706]. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки С. Ҳамидиён муносибати «боди сабо»-ро бо мамлакати Сабо ва маликаи он Билқис, пайғамбар Сулаймон ва алалхусус бо Каъбаву шеъри араб шарҳу тавзеҳ дода, маънии рамзию ирфонии ин мафҳумро равшан месозад: «Ба ҳар ҳол, чиҳати вазиши боди сабо низ Каъба, ин омили чиҳатдиҳанда ба шавқи орифу омӣ аст ва сабо худ паёмрасон ё муждаоваре дар ҳамон самту сӯ аз ҳамин рӯст, ки сабо, Каъба ва қабул ба унвони се мафҳуми рӯҳонӣ ва шавқангез дар азҳон (зеҳнҳо) ба ҳам мепайвандад. Ва албатта, тамоми тадоиҳои марбут ба мулки Сабо низ, ки боз дар ҳамон чиҳат аст, ҳамроҳ бо паёмҳои ошно миёни Сулаймон ва маликаи он ва муждаҳои ҷонбахши висолу вусул, чунин маҷмӯаи латиферо падида меоварад, ки ғазали порсиро то бад-ин ҳад аз худ саршор кардааст. Сабо дар шеъри тозӣ низ ёдоварии дӯст ва паёмовари ду сӯст ва нерудиханда ба дил. Бад-ин сон шоирони

мо ба далели унс бо шеъри араб аз он таъсироти бисёр баргирифтаанд» [9, 707].

Аксари муҳаққиқон оғози шеъри сӯфиёнаро аз Ҳаким Саной, аз нимаи дувуми асри XI медонанд. Воқеан, пайдоиши маъно ва мафҳуми ирфонии «сабо» ва пайвастании он бо тасаввуф, алалхусус бо зухури шеъри сӯфиёна, саҳт марбут аст. Ш. Р. Исрофилниё бо таъя ба рисолаҳои тасаввуфӣ, монанди «Кашф-ул-маҳҷуб»-и Ҳуҷвирӣ ва навиштаҳои муҳаққиқоне, чун Насруллоҳ Пурҷаводӣ, менависад: «Шоирони сӯфимашраб вақте ба шеър рӯ оварданд, афкори худро монанди шоирони ғайрисӯфӣ дар қолаби дубайтию рубоӣ, ғазалу қитъа ва маснавию қасида баён намуданд ва бархе мазомини шеъриро низ аз ашъори шоирони пешин гирифтанд... Дар нисбати алфоз низ ҳамчунин, шоирони сӯфӣ ва ориф калимаҳои ба кор мебарданд, ки шоирони ғайрисӯфӣ ба кор бурдаанд ва мебарданд. Аммо маъноие, ки сӯфиён аз онҳо мефаҳмиданд, аз маъноии роиҷ фарқ дошт. Яъне, ба қавли Р. Пурҷаводӣ, «ҳарчанд шоирони сӯфӣ дар ашъори ошиқонаи худ аз лиҳози алфоз пайрави шуарои дигар буданд, аз лиҳози маънӣ қомилан мубдаъ буданд» [2, 18].

Бидуни тардид, вожаи «сабо»-ро низ шоирони сӯфимашраб аз ашъори шоирони пеш аз худ, яъне шоирони ғайрисӯфӣ, монанди устод Рӯдакӣ гирифтаанд, зеро ҳамон сифатҳое ва «ҳунар»-ҳое, ки дар сабои шоирони ғайрисӯфӣ мебинем, дар ашъори шоирони ориф низ ба назар мерасад, монанди дар фасли баҳор, сахаргоҳон аз сӯйи Машриқ вазидани боди сабо, маҳз бо вазидани боди сабо шукуфтани гулҳо, қосиди ошиқон будани сабо ва амсоли инҳо. Аммо дар тасвири шоирони ориф «сабо» он боди муқаррарӣ нест, балки «нафаҳоти раҳмонист, ки аз машриқи рӯҳоният меояд». Муҳимтарин хусусияти «боди сабо»-и орифон, ки аз сабои шоирони ғайрисӯфӣ фарқ дорад, ҳамон «маҳрами ҳарими ёр» будани боди сабост.

Ҳарчанде оғози шеъри тасаввуфӣ аз Ҳаким Саной оғоз мешавад ва ин шоири бузург бунёдгузори адабиёти тасаввуфист, аммо пеш аз ӯ сӯфиёне, монанди Абӯсаиди Абулхайру Бобо Тоҳири Урён, ки аз солиқону пирони роҳи тариқати сӯфиёнаанд, гоҳ-гоҳе рубоию дубайтӣ сурудаанд. Аз ҷумла, калимаҳои боду насим, боди бомдодиву боди сабо ва амсоли он дар ашъори онҳо

ва ё мансуб ба эшон комилан маънои рамзии ирфонӣ доранд. Аз ҷумла, дар дубайтии зери Бобо Тоҳири Урён вожаи «насим» боди муқаррарӣ нест, балки насимест, ки «аз буни кокул»-и маъшуқи ҳақиқӣ ва ё худ маҳбуби азалию абадӣ мевазад:

*Насиме, к-аз буни он кокул ояд,
Маро беҳтар зи бӯйи сунбул ояд.
Чу шав ғирам ҳаёлатро дар оғӯш,
Саҳар аз бистарам бӯйи гул ояд [8, 334].*

Тасвири «сабо» дар ашъори орифони шоири бузурги мутасаввиф, монанди Ҳаким Саноию Шайх Аттор ва Мавлавию Ироқӣ мавзӯи баҳси ҷудогона аст, ки ин мавзӯ дар ашъори ин бузургон доманаи васеъ дорад. Ин ҷо сухан аз «сабо»-и шоиронест, ки мутаассири шеърӣ сӯфиёнаанд, аммо шоири сӯфӣ ва ё орифи комил нестанд. Сабо дар тасвири ин шоирон то андозае ҳам аз сабои шоирони ғайрисӯфӣ ва ҳам сӯфимашраб фарқ дорад.

Дар ашъори Ҳаким Низомии Ганҷавӣ, ки бино ба гуфти муҳаққиқон, мутаассири шеърӣ сӯфиёна аст, аммо пурра зери таъсири он нест, тасвири «сабо» ба маънии рамзӣ ба қор рафтааст, вале аз ашъори шоирони сӯфимашраб то андозае фарқ дорад. Масалан, дар «Махзану-л-асрор» дар фасли «Тавҳид» мегӯяд:

*Занги ҳаворо ба кавокиб сутурд,
Ҷони саборо ба раёҳин супурд [3, 14].*

Шоир мегӯяд: «Худованд сиёҳӣ ва торикӣ осмонро ба василаи ахтарони осмон ва хуршеду моҳ пок қард ва шамими атри ҷонбахши боди саборо ба гулҳову гиёҳон супурд» [3, 14]. Дар маснавии зикршуда дар фасли «Дар сиёсат ва қаҳри Яздон» мегӯяд:

*Ғамзаи насрин на зи боди сабост,
К-аз асари хоки туяш тўтиёст [3, 20].*

Шоир ин ҷо аз як сифати «боди сабо», ки бо вазидани он гулҳо мешуқуфанд, ёд намуда, баръакси шоирони пешин мегӯяд,

ки «шукуфтани гули зебои насрин ва шифобахшии он чашми беморро на аз боди сабо, балки аз карами Ту (Худованд) ва хоки Ту аст, ки тӯтиёи чашм шудааст» [3, 20]. Бояд зикр кард, ки Низомӣ қоиладар сифати шукуфонандагии боди сабост, вале бар он андеша аст, ки ин сифатро ба сабо Худованд ато кардааст.

Ҳангоми сурудани наъти пайғамбар низ Низомӣ барои баёни андешааш аз боди сабо суд ҷустааст:

*Дар садафи субҳ ба дасти сафо,
Ғолияи бӯйи ту сояд сабо.
Лочарам он ҷо, ки сабо тохта,
Лашкар анбар алам андохта* [3, 25].

Шоир аз меъроҷи Пайғамбар ёд мекунад ва мегӯяд: «Чун пайғамбар қадам дар осмон ниҳод ва ба осмон иззату қаромат бахшид, бо сабо бо дасти сафобахши худ бӯйи ғолияро дар садафи субҳ месояд. Ин ҳама роиҳаи сапедадамон ҳамоно аз бӯйи хуши анбаросои Пайғамбар аст» [3, 25]. Аз маънии байт бармеояд, ки «боди сабо» дар арш низ роҳ дорад ва шоир сабаби атрогин будани саборо аз он медонад, ки дар меъроҷ ҳамроҳи Пайғамбар буд.

Ба ҳамин минвол, «боди сабо» дар тасвири шоирони асрҳои XI-XII ҳам ба маънии луғавӣ ва ҳам ба маънии рамзии ирфонӣ ба қор рафтааст. Байни маънии луғавии «боди сабо» ва маънии рамзии ирфонии он фарқи кулӣ нест, зеро маънии рамзии ирфонии «боди сабо» бархоста аз маънии луғавии он аст. Сифату ҳунароҳои «боди сабо», чун сахар вазидан, бӯйи хуш доштан, паём овардан ва қосиди байни ошиқу маъшук будан ҳам дар шеъри шоирони ғайрисӯфӣ ва ҳам шоирони сӯфимашраб ва мутаассири шеъри сӯфиёна ба назар мерасад. Агар дар шеъри шоирони ғайрисӯфӣ «боди сабо» ба сифати як падидаи табиат ин сифатҳоро доро бошад, дар шеъри шоирони ориф ва мутаассири шеъри сӯфия мақоми рӯҳоният қасб мекунад, ки аз арш меҳезаду роҳ ба «ҳарими ҳарами ҷонон (маъшуқи азалию абадӣ) дорад. Ба ибораи дигар, «сабо» дар таъбири орифон нафаҳоти раҳмонист, ки аз ҷиҳати машриқӣ рӯҳоният меояд ва сабаби хайру баракати солики роҳи тариқат мегардад.

КИТОБНОМА

1. Анвари Абевардӣ. Девон. Бо эҳтимоми Муҳаммадтақӣ Мударрисӣ Разаӣ / Абевардӣ Анварӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1348. – 567 саҳ.
2. Исрофилниё Ш. Р. Хамриёти Ҳофиз / Ш. Р. Исрофилниё. – Душанбе: Адиб, 2010. – 176 саҳ.
3. Исрофилниё Ш. Р. Сухани аҳли дил / Ш. Р. Исрофилниё. – Душанбе: Дониш, 2007. – 234 саҳ.
4. Исфарангӣ Сайфуддин. Девон. Таҳияи С. Аъзамзод / Сайфуддини Исфарангӣ. – Хучанд: Хуросон, 2017. – 832 саҳ.
5. Марвазӣ Асчадӣ. Шеърҳо. / Асчадии Марвазӣ: Мураттиб А. Абдуллоев // Сабақи Рӯдакӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 192.
6. Пурномдориён Тақӣ. Гумшудаи лаби дарё. / Тақии Пурномдорён. – Техрон: Садаф, 1382. – 514 саҳ.
7. Рунӣ Абулфараҷ. Шеърҳо / Абулфараҷи Рунӣ // Гулшани адаб. – Душанбе: Ирфон, 1975. – С. 179.
8. Урён Бобо Тоҳир. Ашъори ҳакимон ва орифон / Бобо Тоҳири Урён. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 334 саҳ.
9. Ҳамидиён, Саъид. Шарҳи шавқ / Саъиди Ҳамидиён. – Техрон: Қатра, 1392, чилди дувум. – 1650 саҳ.
10. Саҷҷодӣ Саидчаъфар. Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфонӣ. / Саидчаъфари Саҷҷодӣ. – Техрон: Қатра, 1378. – 814 саҳ.
11. Унсурӣ Девони ашъор. Бо эҳтимоми Яҳёи Қариб. / Абулқосим Унсурӣ. – Техрон: Нигоҳ, 1328. – 348 саҳ.
12. Хатмии Лоҳурӣ Абулҳасан. Шарҳи ирфонии ғазалиёти Ҳофиз, ҷ. 1. / Абулҳасан Хатмии Лоҳурӣ. – Техрон: Қатра, 1378. – 758 саҳ.
13. Хуррамшохӣ, Баҳоуддин. Ҳофизнома, шарҳи алфоз, аълум, мафохими калидӣ ва абёти душвори Ҳофиз / Б. Хуррамшохӣ. – Техрон: Суруш, 1368. – 1448 саҳ.

ТАСВИРИ «БОДИ САБО» ДАР АШЪОРИ ШОИРОНИ АСРҲОИ XI-XIII

Дар мақола тасвири яке аз образҳои хеле маъмул дар адабиёти форсии тоҷикӣ «боди сабо» дар ашъори шоирони асрҳои XI-XIII мавриди баррасӣ қарор гирифта, мушаххасот ва вичағҳои он равшан гардидааст. Муаллифи мақола бо баррасии ашъори шоирони ин давра нишон медиҳад, ки «боди сабо» дар адабиёти ин давра ҳам ба маънои лугавӣ, ҳам ба маънии рамзии ирфонӣ ба кор рафтааст. Натиҷае, ки муаллиф бо баррасии тасвири «боди сабо» дар адабиёти ин давра пешниҳод мекунад, пояи илмӣ дошта, тасвири образи мавриди таҳқиқро ҳамаҷониба муайян намудааст.

Калидвожаҳо: табиат, бод, боди сабо, тасвир, тахайюл, шоир, баҳор.

**ОПИСАНИЕ ОБРАЗА “УТРЕННИЙ ВЕТЕРОК” В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
ПОЭТОВ XI-XIII ВЕКОВ**

В статье приводится описание одного из очень распространенных образов в таджикско-персидской литературе “утренний ветерок”, часто употребляемого в произведениях поэтов XI-XIII веков, в том числе анализируется его особенности и различия. Автор статьи, показывает, что сочетание “утренний ветерок” в литературе того периода употреблялось как в прямом значении, так и в качестве символического образа. Выводы, приведенные автором в результате анализа употребления выражения “утренний ветерок” в поэтических произведениях того времени, имеют научную основу и представляют собой разностороннее исследование использования данного образа.

Ключевые слова: природа, ветер, утренний ветерок, изображение, вымысел, поэт, образ.

**DESCRIPTION OF EXPRESSION " MORNING BREEZE" IN POETIC
WORKS OF POETS XI-XIII CENTURIES**

The article describes one of the most common expressions in the Tajik-Persian literature "morning breeze", which was used in their works by poets of XI-XIII Centuries, including the analysis of its features and differences. The author of the article, when studying the work of poets of this period, shows that the expression "morning breeze" in the literature of that period was used both in its direct meaning and as a poetic symbol. as a poetic metaphor, the EU is working on lexical symbolic meaning.

The conclusions given by the author in the process of analysis of the description and use of the expression “morning breeze” in poetic provenienia of the time, have a scientific basis and represent a broad study of the description of the expression.

Key words: nature, wind, morning, image, fiction, poet, dispute, image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Забирова Меҳринисо – унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ, тел.: (+992) 91-900-65-25, E-mail: zabirzoda70@mail.ru

Сведения об авторе: Забирова Меҳринисо – соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ, тел.: (+992) 91-900-65-25, E-mail: zabirzoda70@mail.ru

About the author: Zabirowa Mehriniso – applicant for the theory and history of literature department of the S. Aini Tajik State Pedagogical University, tel.: (+992) 91-900-65-25, E-mail: zabirzoda70@mail.ru

ҲАРФҲОИ ҲАМСОЯ (НОМАҲО)
НИМО ЮШИЧ

(Идомаи китоб)

11

Хилват ихтиёр кардаеду кор мекунад, ин тавфиқест, хангоме ки бо амал пайваста бошад. Голибан дар шарҳи ҳоли нависандагон ва шуаро хондаед ё дар пайи насоеҳи онҳо рафтаед, ки хилватро меситоянд. Аммо ин шевае барои шуҳрат аст, роҳест барои тиҷорат, ки ҳунари худро матоъи он қарор медиҳанд. Дар қафаса мечинанд ва мастураи онро ба мардум медиҳанд ва рӯ пинҳон мекунанд...

Аммо барои шумо ин кор аз рӯи сидқу сафост. Ман аз ҳолати шӯридагӣ, ки дореду мековед, ки чизеро пайдо кунед ва ҳамеша мегӯед, «ин он чиз нест», матлабро ба ҳубӣ дарёфтаам. Чун ҳеҷ таассуб аз рӯи худхоӣ дар шумо нест, пайдо мекунад. Дуои хайру баракати ман ҳамеша бадрақои кори шумо хоҳад буд. Бо он ки дар навиштани қоғаз бисёр танбалам, музоика (сахтгирӣ) даркор нест, ба ман қоғаз бинвисед дар сояи дарахтони он деҳқадаи қашанг ва ба шаҳр бифристанед. Ман барои шумо ҷавоб хоҳам навишт. Рӯзе ҳамаи инҳо дар назди шумо китобе мешавад. Бидуни тумаънина (оромӣ, сахтӣ, сангинӣ) ва тумтароқ матлаберо дар он хоҳед ёфт, ки дар бисёре ҷойҳо наёфтаед.

Нимо Юшич, дӯсти мухлиси шумо, ҳам ҳамин тавр будааст, вақте ки мехост шоир бошад ва пас аз он ки дар сари забонҳо афтод, хилвати худро аз даст надод. Аз ҳамин хилвати тан ба хилвати дил метавон расид.

12

Аз ман шеър мехоҳед, ки тарҷума кунед? Дар манзили Шаҳриёр ҳам гуфтугӯ буд. Ин кори зуд аст. Бигзоред хориҷиҳо баду ҳубро бубаранд. Ба шумо гуфта будам, қазовати фард-фарди мардум покизаву дуруст нест, балки қазовати замон лозим аст.

Агар шумо ҳадафи дур ва олии доред, дар замони зиндагии худатон дасту по кардан чаро? Ин мавқеият бо мавқеияте, ки мо дорем, хеле дур аст. Онҳо масолеҳи кофӣ дар мавқеияти ҳозири мо надоранд, ҳар қадар ки хуб ташҳис бидиҳанд, санҷидан ғайр аз ташҳис додан аст. То ҳама ин баду ҳубро дар хориҷ ё дохил

анбор бишавад, умри ману шумо гузаштааст. Шумо, ки даллолу тоҷир нестед, ҳунар барои шумо абзори шуҳрат набояд бошад, зеро шуҳрат барои мадад ба маош аст. Чун шумо таклифиро анҷом медихед ва хидматеро, ки лозим аст, идома медихед, худатонро чандон ба ин ҳаёлҳо начаспонед. Шумо ҷавон ҳастед ва ҳангоме ки бо эҳсосоти шумо хуб бархӯрд накунад, мумкин аст дар он сурат ташвишҳо дар шумо фароҳам биоварад.

Боз ҳам мепурсам, чаро? Чаро дар шумо ҳунар бояд худҳоии бештарро барангезад ва қисмате аз осори шумо маътуф (чалбшуда) ба ҷилва додани шахси ҳуди шумо бошад?

Ҳангоме ки мо дучори ин ташвишҳо бошем, ҳисоби ҳушу қазовати мардумро накарда, таваққуҳои (умедвории) бечо аз мо сарчашма мегирад ва мисли шуарои қадим дар тафоҳури ҳудамон ҳарфҳо мезанем.

Ин аст ҳарфи ман дар ин хусус ва маҳзи ҳоли набудани қоғаз шеърро барои шумо менависам. Унвони он «Кон» аст... Бубинед, гавҳари воқеъ чи зуд ташхис дода мешавад, дар ҳоле ки сангҳои беқимат чи таваққуёте, ки надоштанд. Ин ҳарфест, ки мехостам рӯзе барои шумо гуфта бошам.

13

Мехоҳед бидонед, ки мардум дар хусуси ман чӣ менависанд? Азизи ман, ин чӣ иштиёкест?

Ин иштиёқ бояд аз худҳоии ман ба вучуд омада, дар ҳуди ман бештар бошад, то дар шумо.

Кӣ метавонад филвоқеъ бишқофад ин тилисиро? Мардум фарқ дар худанд. Он чи ман кардаам, рӯзе ба ҳубӣ ошкор хоҳад шуд, ки на аз ман, балки аз шумо ҳам асар нест. Мардум муҳтоҷ ба ҳаманд, то чизеро бифаҳманд. Ҳарчанд мо ҳам ин таврем ва ба таври мучаррад ба вучуд наомадаем, аммо мисли ин аст, ки каллаҳои онҳо ба ҳам часпидааст. Ҳамин ки чизе шуруъ кард ба пайдо шудан, шуруъ мекунад ва ба тадриҷ аз миёни ҳеҷкасҳо касе бармехезад.

Дар тамоми ашъори қадими мо як ҳолати тасаннуист, ки ба воситаи инқиёду пайвастагии худ ба мусиқӣ ин ҳолатро ёфтааст, ин аст, ки ҳар вақт шеърро аз қолаббандии назми худ саво (чудо) мекунем, таъсири дигар дорад. Ман ин корро кардаам, ки шеъри форсиро аз ин ҳабсу қайди ваҳшатнок берун овардаам, онро дар маҷрои табиӣ худ андохтаам ва ҳолати тавсифӣ ба он

додаам. Аз оғози ҷавонӣ, ки даст ба кори шеър ҳастам, ба зудӣ инро дарёфта будам. На фақат аз ҳайси форм, аз тарзи кор ин гумшударо пайдо кардам ва асосан фаҳмидам, ки шеъри форсӣ бояд дубора қолаббандӣ шавад. Боз такрор мекунам, на фақат аз ҳайси форм, аз ҳайси тарзи кор.

Дар осори ман мебинед, солҳои мутамодӣ (дароз) ман даст ба ҳар шакле андохтаам, мисли ин ки тамрин мекардаам ва дар шаби торик даст ба замин молида, роҳеро мечустаам ва гумшудае доштаам. Дар осори ман, чи шеърро бихонеду чи як китба насрро. Муродам шеъри озод нест, балки ҳар қисм (навъ) шеър аст.

Ҳар кас ин биноиро надошта бошад, яқин бидонед, хайре аз ман нахоҳад фаҳмид.

14

Чаро дар хусуси ҳарфи *ӯ* фикр мекунад? Ба шумо гуфта будам, ҳарфҳоро бояд шунид, мисли ин ки одам садоҳои мухталифро, ҳангоме ки роҳ меравад, мешунавад. Боз *гӯӣ* ин ҳарф ҳам хатарнок аст ва мумкин аст нақбат бор биоварад. Худи *ӯ* ҳам дар сари ҳарфи худ нахоҳад истод, ки агар ҳиссу дарде бошад, ба ҳар забон мешавад баён кард ва роҳи беҳтар надорад. Қисмате аз ин ақида дуруст аст. То чизе набошад, чизе бар он илова намешавад, аммо техник меҳаҳад. Ва худи *ӯ*, ҳангоме ки ба тарафи он намеравад, ба тарафи ин ақида меравад ва худи ин рафторест барои пайдо кардани роҳ ва *рӯз*еро хоҳед дид, ки ба шумо дорад ме*гӯяд*, чи қадар бо ҳам тафовут дорад.

Дар воқеъ ҷуз ин нест, ки им*рӯз* кор натиҷаи таҳқиқ аст, на нафас кашидани бозу тақон додани *зӯр* задан. Ҳар чиз бо назму қоида пайвастагӣ дорад. Агар ин набошад, коре, ки мекунад ва ҳар қадар инқилоб дар он нишон медиҳад, тақомул нест, таназзул аст. Ҳамин ду асл мусаллам аст, ки инқилобу илтишошро бо ҳам тафқиқ мекунад. Аввалӣ аз кумак пайдо шудааст ва дувумӣ аз таназзул.

Дар зимни кор ҳамаи инҳоро меёбед ва муҳтоҷ ба супориши ман нест. Ба ҳар андоза ки беҳтар биёбед, ба ҳамон андоза техники худро софу нарму комил кардаед. Боқиро мунтазираам, ки худи шумо бар фикри ман илова кунед.

*Техрон, 21 тир, 1323.
(Техрон, 13 июли 1944).*

Азизи ман!

Ба ҳамсоия шумо ман зиёд ҳарф задаам. Зиёд фурутанӣ кардаам, ки ўро пайдо кунам, то аз ман ҳар чи меҳаҳад, бипурсад. Аммо, афсӯс, шишаҳо ба андозаи худ пур мешаванд.

Адабиёти урупоӣ кам дида ва зиёд фирефта нест. Хаёл намекунад, дар дунё чизе болои чизе ҳаст. Монанди чӯча дар пӯсти тухм ва монанди мормулак (калтакалос) дар муҳавватаи худ давр мезанад. Аз ҳудаи берун намеояд. Оҳ, чӣ ранҷест, ки одам аз аввал ба худ часпида бошад. Дар сурате ки ҳар одам бо одамҳои дигар маънӣ пайдо мекунад, вагарна мумкин аст дар худ ва даври бари худ ғарқ шавад.

Аммо ҳамсоия инро тасаввур намекунад ва тасаввур намекунад, (ки) дар дунё ҳатто тасаввуре ҳаст, то чи расад ба ин, ки ҳақиқе мумкин аст бошад. Ман ўро мисли мурғи хонагӣ, ки зиёд намепарад, парондаам. Ў аз пушти бом феврал ба сӯи замин меояд. Бояд ҳуди ман ўро дубора ба рӯи бом бубурам.

Дӯсти азизи ман! Дар адабиёти форсии замони мо ҳамаи ин чизҳо ҳаст. Бо вучуди ин ҳарфҳои зиёде, ки ман мезанам ва бисёр задаам, ба касоне мерасанд, ки хуб мутолиа кардаанд, аммо намефаҳманд ва ба касоне, ки хуб мефаҳманд, аммо умри онҳо аз мутолиа гузашта ва худҳои онҳо монанди он аст, ки ҳаёл кунанд деворе ҳам дар паси ин девор ҳаст ва деворҳои зиёде, ки пасу пеш шаванд, шаҳре мешаванд ва шаҳрҳои кишварҳои ба вучуд меоваранд ва маҷмӯи кишварҳои кураи замин аст. Ва ҳамаи тавр ба боло, дар пеши онҳо ҳастии муҳам ва ҳастии вучуди табиӣ онҳост!

Ҳамаи ин дардҳои маълум аст аз кучост. Агар як тарбияти умумӣ буд, агар истеъдодҳои филвоқеъ ба масрафи маҳалли худ мерасид, агар яке аз серӣ наметаркид, то дигаре аз гуруснагӣ бимирад, хеле хушҳои кори худро мекарданд. Вале ману шумо дар шеър коре кунем ва дар адабиёт ба таври умум, ин ҳарфҳо ба мо намерасад, магар ин ки бигӯем, таваной дар дасти мо нест.

Ҳамсоия шумо барои ин ёғист, ки муддатҳои мадид менишинаду ҳарф намезанад ва хандаовар ин, ки ба ман меомӯзад ва роҳ нишон медиҳад. Ман ҳам дар айни ҳол, ки асабонӣ мешавам, таҳаммул меовараму ғусса меҳӯрам, бурдборӣ

ба харч медиҳам. Хоҳишмандам аз ҳамсоияи худатон аз ман бипурсед. Илочи ин воқеа кору мутолиа аст.

Мепурсед, техникро чӣ тавр таъриф кунам? Бо забони амалӣ таърифе чуз ин намедонам ва махсусан чуз ин таъриф намекунам, ки техник кор аст, на маърифат. Яъне бо кор маълум мешавад, на бо фаро гирифтани усули чизе. Ҳазор дафъа мекунеду намешавад, вале усулро медонед ва он чиро, ки намедонед, ман мегӯям техник он аст.

Беш аз ин роҷеъ ба ҳамсоияи худатон аз ман напурсед, ки гоҳ-гоҳе мисли табҳои нувба ба нувба (табе, ки дар оғози беморӣ ба кас фишор меорад) ба ман мегӯяд: асл маънист, дар ҳар либосе, ки бошад. Ва ҳудаш намедонад, ки барои ороиши либоси қадимӣ чи қадар ҷон меканад. Ҳамчунин мегӯяд: он чиро мардум писандидаанд, мемонад.

Ҳикояти он босавод асту бесавод дар деҳ. Ба деҳотиҳо гуфт: аз ӯ бипурсед, морро чӣ тавр менависанд? Ӯ навишт «мор». Вале бесавод шакли морро кашид ва ба мардум гуфт: эй мардум, оё мор қадом аст?

Ҳеч назар ба рушди инсон надорад ва намедонад, (ки) такомулу таърих ҷист ва шеър чи тавр мавлуди хоҳишҳои инсонест. Ҳар дақиқа як ҷур фикр мекунад ва дар бораи ман таассуф меҳӯрад, ки ин афкори латифро ҷаро ба наср наменависед? Вале ман ба ҳадди аълои инсоният бо ӯ рафтор кардаам то кунун. Ҳамон тавр ки ӯ ба ҳадди аълои меҳмоннавозии худ бо ман рафтор кардааст.

*Обони 1323
(Ноябри 1944).*

16

Ҷаро вақти худро талаф мекунед, барои ин ки ҳамсоияи шумо ҳатман салиқаи шуморо дошта бошад? Оё шахсияти шуморо ҳам дорад? Оё зиндагиву ҷизҳое, ки дар он барои шумо буд, барои ӯ ҳам будааст?

Ҳамин ду суол шуморо монев ҳоҳад сохт, ки худатон қабл аз ӯ гумроҳ набошед. Ба назари ман, ин чуз гумроҳӣ ҷизи дигар нест, ки одам ҳаёл кунад, то шахсияти касе иваз нашуда, завқу салиқаву фикри ӯ бояд иваз шавад.

Азизи ман! Ба шумо як бор гуфтаам, мо давраи шаҳодатро тай мекунем. Зери гӯши шумо он шаб дар он маҷлис гуфта

будам: «Ман Мирзо Фатҳалӣ Охундзодаи Дарбандӣ ҳастам» ва шумо хандидед. Баъд барои шумо навиштам. Дар сурате ки кори мо дуто яке нест, аммо муомилаи мо бо даврае, ки дар он воқеъем, якест ва намебоист бошад.

Меғӯед, дар он кишварҳо зиндагӣ иваз шуда ва завқу салиқа ҳам ба дунболи он. Муъонид (кинатуз) ва муҳолиф камтар аст. Ба тавре ки муҳолиф ҳудаш дар зимни вазъият иваз мешавад. Завқу салиқа комилан зодаи тарзи зиндагӣ ва шахсиятест, ки аз он пайдо шуда. Ҳар кадом вучухҳои табиӣ ҳастанд. Агар шумо бо дарёфтҳои ҷадиди худатон берун аз вазъияти шутору офтоба қарор гирифтаед, соирин чӣ гуноҳ кардаанд? Онҳоро бо ҳарфҳои худатон наёзоред. Ман ба онҳо ҳақ медиҳам, ки ин ҳарфҳо мисли шамшер буррон аст барои онҳо. Барои онҳо, ки чизе ҷуз сиёҳӣ надидаанд ва намефаҳманд, ки олами рӯшноӣ ҳам ҳаст. Ин аст, ки муътақиданд, ҳар миллате завқу салиқае дорад. Зеро падаронашон ҳам ин маъниро хуб адо кардаанд, ки обу ҳаво ва иқлим чӣ асаре дорад, вале падаронашон нисбат ба замони худ дайн (масъулияте) ба гардан доштаанд ва ҳар кадом мутеъи фармонбардори замони худ будаанд. Ин аст иллати шахсиятҳои мутафовит дар адабиёти мо. Барои ҳуди инҳо ҳам ҳамин тавр аст ва ҳамин аст иллати муҳолифати онҳо бо шумо. Ҳеч нест, ҷуз ин ки хушу кифояти кофӣ надоранд ва наметавонанд биёбанд ва он чи меёбанд, дар даври бари ҳудашон ин аст: агар маъниро иваз мекунанд, ба лафз часпидаанд. Агар ҳардуро иваз кардаанд, — ба шакл ва агар шаклро — ба вазну қофия. Холисан ва мухлисан имони аҳмакнаи ғарибе доранд.

Онҳоро мисли мушаммаъи (нейлони) хушк аз рӯи захм бояд ҷудо кард. Мисли мафтулҳо (тофтаҳо) ва печу муҳраҳои зангзада дар як машин. Ва чи басо, ки пас аз ҷудо шудан ба қор намехӯранд.

Бигзоред ҳаёл кунанд, касе ғирбол намекунад ва вақти он нарасидааст ва ману шумо тунд меравем. Ман фақат ба шумо месупорам ва мисли ҳамеша ин такрори хунуқро дорам: -Вақти худатонро талаф накунед. Шаб тамои мешавад ва субҳ хоҳад расид.

Бояд хеле барои шумо одӣ шуда бошад, ки дар ҷисму ҷон ва дар ҷашми дигаре воқеъ бошад ва ба ҷои онҳо ҳамаи ҳолат ва таассуроти онҳоро битавонед дарк кунед. Ин қудрат барои шумо вақте пайдо хоҳад шуд, ки зиёд ғарқ шавед, ба тавре ки бо атрофи худатон сариштаву таҳмир шуда бошад. Ҳаёле барои шумо ҷон бигираду ҷисм дар айнаи ҳол ба ҳаёле табдил шавад. Пас аз он ин табдил ба қадре сареъ бошад, ки дар мавзӯи аввалӣ шуморо кумак кунад.

Ман собиқан гуфта будам, ин тавр ки шудед, зебоиву ҷизҳои зиштро ҳам меёбем. Аз дариҷаи ҷашми ашхос салиқаву завқи онҳоро мебинед. Касе, ки ин қудратро надошта бошад ё ба таври одӣ бигӯяд «бале, ман аз дариҷаи ҷашми онҳо мебинам» ва надонад, ин муқаддима ба истифроқи шароите такмил мешавад, ӯ шоир наметавонад бошад. Ҳарчанд мумкин аст шоирона нигоҳ кунад. Яъне шеър дар калимоти ӯ соя бизанад. Ба истилоҳ, руъё ва ахломи шоирона ӯро ба ҷаҳони дигар набарад, аммо шоирона матрабиро бипарваронад. Чун ин ҳарфҳо парешон аст, ба ҳамин иктифо мекунам.

18

Чаро ба дидани ман намеой? Дар паси парда рафта қоғаз менависӣ. Қоғазҳои тӯро даста карда, дар ҷои махсус нигоҳ доштаам. Баъзе аз онҳо дархӯри ин аст, ки бо ин ҷавоб ҳампо шавад. Маълум аст, ҳамин ки роҳи муайян ба даст омад ва одаме ковиш кард, ганҷи замири худро меёбад.

Аммо канорагирии тӯро тамчид мекунам. Ҳатто ҳуди маро ҳам набин ё камтар бубин. Аз дур ба гуфтаҳои ман нигоҳ кун. Дар ин қор асарест, ки ҳиссу идроки тӯро монетаҳо ба қор меандозад. Ту беҳтар метавонӣ мустағриқ шавӣ дар он ҷизе, ки бояд мустағриқ шуда бошӣ. Ҳар замон, ки зиёд маро дидор мекунӣ ва ман ба ту мегӯям «хуб шуд, ки омадед», яқин бидонед, ҷизе рафтаву ҷизе ба ҷои он нишаста ва ҳарду бохтаем.

Бародари ҷавон, ки дар андешаи қори хуб қардан ҳастӣ! Шоир бояд танҳо бошаду ҳаёли ӯ бо дигарон. Дар як танҳои музӣ (азиятдиҳанда) ва гичкунанда бояд ба сар барад. То ин ки табиӣ ӯ ташна шуда, муошират ҳам битавонад барои ӯ судманд бошад ва фоғиди онро дар ҳини ҳашру нашр ба мардум биёбад. Ин танҳо насихате буд дар ин хусус.

Шаҳривармоҳи 1323

(23 август, 22 сентябри 1944).

19

Ду қудрат ба таври мутановиб (банавбат), аммо доимӣ бояд ки дар шумо бошад: хориҷ шудан аз худ ва тавонистани ба худ даромадан.

Кифоятҳои шумо бо ин ду қудрат такмил мешавад – кифояти дарёфтани мавзӯи дар мутамодӣ воқеъ шудани идеяҳое, ки дар димоғи шумо хутур мекунад ва ониулҳусулу зудгузар ҳастанд. Кифоят барои тарҳ додан ба мавзӯ, ки ба ҳубӣ аз уҳдаи зинда сохтану собит кардани он баромада бошед ва ғайри он... Шумо халқшудаи ин ду қудрат нестед, балки ҳарду қудрат ба монанди завқу фикри шумо ва ҳама чизи шумо аз зиндагӣ ва бисёр даруниҳое, ки онро намениносед, ба вучуд омадааст.

Хориҷ шудан аз худ дигарон ва ранҷхошону фикрхошонро ба шумо мешиносонанд, ки бидуни он шиносӣ шумо мубтадии (навомӯзи) кори худ хоҳед буд ва асари шумо содаву хом ва бисёр ибтидоиву ғайри қобили бақо дар муҳити камол воқеъ хоҳад шуд. Бидуни он, худписандиҳои шумо ва ҷаҳолати шумо мизон қарор хоҳад гирифт. Ба худ даромадан муқаддимаи ёфтани хилват аст, ки даруниҳои шумо бо он васила ба ҳадди булуғ мерасанд.

Ин марбут ба ин нест, ки шумо шоири иҷтимоӣ бошед ё на. Марбут ба ҳунари шумо ва такмил ёфтани шумост. Ибтиқору шахсияти шуморо ин ҳолат маҳфуз медорад ва шуморо одат ба ковишу кори доим медиҳад, то битавонед ба дараҷаи фано бирасед. Яъне ҷуз матлуби худ чизе нахоҳед ва бирасед ба он чи мехоҳед. Дар воқеъ, он чи рӯзе васила барои ҳадафи зиндагӣ будааст, ҳудаш ҳадаф воқеъ шавад.

Ҳамсоя мегӯяд: олами зиндагӣ ҳам табъан ҳамин корро мекунад. Даврони зиндагӣ дар ҳар замоне ба коре рафтааст. Шумо набояд чизе бошед, ки дар ҷамъ нест.

20

Азизи ман!

Мепурсӣ, кадом назари асоситар дар тарзи шеърӣ он бузургвор вучуд дорад? Азизи ман! Магар намоҳӯӣ «Муқаддимаи шеърӣ ман»-и ўро бихонӣ? Чун одати ман нест, ба чанд калима қаноат меварзам, ки бидуни ҷавоб намонда бошӣ.

Яке озод сохтани шеър аз инқиёд бо мусикӣ, валав (новобаста ба) ин ки шеър арӯзӣ бошад. Зеро фақат вазн нест, ки шеърро озод мекунад, тарзи кор ҳам шарт аст ва тарзи кори он устод хеле фарангӣ аст.

Дигар, қимат гузоштан барои мисраъхост. Дар шеъри форсӣ мисраъҳо қимат надоштанд, яъне музика табии пайдо намекарданд. Он олиқадр аввал касе аст, ки мековаду диққат мекунад, ки мисраъҳо ҳам кадом қимате нисбат ба матлаб ва маънӣ дошта бошанд. Чун ин матлаб муфассал аст, вогузор мекунам ба вақти дигар.

8 тирмоҳи 1323

(29 июни 1944).

Давом дорад.

**Таҳияи Абдурахмони Абдуманнон
ва Олим Бухориев**

ЧОЙГОҲИ ДУБАЙӢ ВА РУБОӢ ДАР АРӢСИИ
ТОҶИКНИ БУХОРО

Бобоев С., Амонзода Н.

Донишқадаи иқтисод ва савдои ДДТТ

Тоҷикони Бухоро ба яке аз жанрҳои машҳури фолклорие, ки дар ҷараёни баргузори чашни арӯсии ин минтақа зиёд истифода мешавад, “мухаммас” меноманд. Тавре ки аз мушоҳида ва баррасиҳо маълум гардид, мардуми ин вилоят ба дубайӣ ва рубоӣ “мухаммас” мегӯянд. Албатта, ин номгузорӣ аз сари ишқу алоқа сурат гирифта аст, на аз рӯи ташхиси хусусиятҳои жанрии асар. Ҷолиб аст, ки дар байни мардуми Бухоро истилоҳоти “дубайӣ” ва “рубоӣ” маълум нест. Ба ҷои он, асосан вожаи “мухаммас”-ро ба кор мебаранд.

Чаро мардум жанрҳои мазкурро “мухаммас” мегӯянд? Гӯяндагони чунин осори мардумӣ ба саволи мо ҷавоби саҳеҳ надоданд. Аз нигоҳи мо, шояд дар *махаммас* замонҳои гузашта дар фолклори мардуми Бухоро жанри машҳур буда ва аз ин рӯ, ин ном вирди забони мардум шудааст. Воқеан дар “мухаммас”-ҳои фолклорӣ ҷабҳаҳои гуногуни рӯзгори мардум инъикос меёбад. Дар ин навъи осор муҳаббати поки инсонӣ, шодиву нишот, садоқат ва вафодорӣ, ҳусну латофат ва амсоли ин тараннум ёфта, бо ин хусусиятҳо писанди мардум гардидаанд. Мардуми одӣ дар гузашта тавассути ин жанри фолклорӣ эҳсосоти ботинии худро нисбати дӯстдошташон ифода мекарданд. Шояд аз ҳамин ҷиҳат “мухаммас” аз замонҳои қадим дар байни мадуми Бухоро ба ҳамин ном машҳур гаштааст.

Тавре ки Р.Амонов ёдовар мешавад: “...дубайӣ ва рубоиро дар Кӯлобу Ғарм “куртасафедак”, “куртасурхак”, дар Бадахшон “фалакӣ”, ба қавли С. Норматов дар Афғонистон “деҳқонӣ”, “гули кӯҳи”, “сангардӣ”, “фалакӣ”, “ғарибӣ”, “тӯдай”, “курдакӣ” ва амсоли ин меноманд” [5, с. 23] ва маҳз ҳамин навъи шеърро дар Бухоро “мухаммас” мегӯянд.

Аслан дубайӣ ва рубоӣ ду жанри мустақиланд. Дар ин

бора Р. Мусулмониён навиштааст: “Дубайтӣ чунин жанри лирикӣе мебошад, ки барои ифодаи эҳсосоти қалбию андешаи қаҳрамони лирикӣ эҷод мешавад ва ҳамагӣ як вазни анъанавӣ дорад. Ин вазни ягонаи дубайтӣ-ҳазачи мусаддаси максур (ё маҳфуз) мебошад, ки баробари мафоилун, мафоилун, файлун (v--v--v)-ду бор дар ҳар байт аст” [4, с. 160].

Роҷеъ ба жанрҳои мазкур ва хусусиятҳои хоси онҳо ҳам дар адабиёт ва ҳам дар фолклор Р. Амонов [1], Н. Кароматуллоева [3], Э. С. Улуғзода [7] ва дигарон иброи назар намудаанд, ки мо дар ин бора муфассал сухан нахоҳем ронд. Жанрҳои дубайтӣ ва рубой аслан ҷаҳор мисраъ буда, тарзи қофиябандии ААБА, гоҳе ААББ, АААА ва монанди инро дороянд. “Аз нуқтаи назари вазн рубой ва дубайтӣ дар як баҳр - ҳазач гуфта мешаванд. Мисраъҳои дубайтӣ ҳамеша бо мафоилун оғоз меёбад, ҳеҷ гоҳ вай бо ҳичои дароз сар намешавад. Рубой бошад, баръакс асло бо ҳичои кӯтоҳ оғоз намеёбад - рукнҳои аввали мисраъҳои он дар шакли аҳрам ё аҳраби баҳри ҳазач сурат мегирад. Гоҳе ду ҳичои мисраъҳои дароз мешавад, ки он аҳраб (мафъӯлу) аст, гоҳе се ҳичои дароз мешавад, ки он аҳрам (мафъӯлун) мебошад” [4, с. 162].

“Мухаммас”-ҳои Бухоро маҳз ҳамин ду жанрро дар бар мегиранд. Ҳатто шахсоне, ки саводи қадимӣ доранд ва ҳоло пир ҳастанд, нисбат ба дубайтӣ ва рубоӣҳое, ки дар байни мардум ҳаст, истилоҳи “мухаммасро”-ро ба кор мебаранд. Аз ин рӯ, мо низ минбаъд шартан дар муносибат ба ин жанрҳо ҳамин истилохро ба кор мебарем.

Тибқи мушоҳидаи мо, “мухаммас”-ро дар маросимҳои суннатӣ: “бибӣ сешанбе”, “бибӣ мушкулкушо”, “Ғаҳворабандон”, баҳусус дар “тӯйи келину домод”, истифода мебаранд. Дар ҷашни арӯсӣ “мухаммас”-ҳои мазмунӣ динидоштаро намехонанд.

Аслан “мухаммас”-ро дар Бухоро ба ду тарз мехонанд: ҳам бо оҳанг месароянд ва ҳам ба мисли шеър қироат мекунанд.

Тавре ки аз барномаи “ойамуллоҳо” (заноне, ки маросимҳои халқиро баргузор мекунанд) маълум мешавад, ҳар лаҳзаи ҷашни арӯсӣ “мухаммас”-и худро дорад. Масалан,

ҳангоми пешвози арӯсу домод суруди зер иҷро мешавад:

*Аз дар, ки даройӣ, дару дарвоза тасаддуқ,
Дар ҳавлӣ даройӣ, гулу гулзор тасаддуқ.
Дар хона даройӣ, бўғу бўғчома тасаддуқ,
Гар ба суҳбати гарм шинӣ, мани бемор тасаддуқ.
[Бухоро, дафтари 1, с. 0045].*

Дар дасти мо чандин вариант ин матн мавҷуд аст, ки ҳамаи вариантҳоро гӯяндагон ба таври худ тағйир додаанд ва дар ҳамаи онҳо вайронии вазну қофия ба назар мерасад.

Чашни арӯсии бухориён як қатор маросимҳо дорад. Дар баъзеи ин маросимҳо, масалан “тақо-туқ” (маросими занонаи тайёри ба тӯй) низ “муҳаммас”-ҳо хонда мешаванд. Ҳангоми маросими “тақо-туқ” занҳо ба “тӯи нико(ҳ)” омодагӣ гирифта, дар он шаб самбӯсаю нон мепазанд, зарфҳо ва дигар лавозимоти тӯиро тайёр меkunанд. Занҳои рӯзгордида маросимро сардорӣ ва ҷавонзанҳоро раҳнамоӣ менамоянд. Баъди анҷоми корҳо занҳо барои эҷоди ғазои ҷашнӣ ба хонае ҷамъ шуда, суруду таронаҳо месароидаанд, мераксиданд ва баҳусус “муҳаммасгӯӣ” мекарданд, ки мазмуну мундариҷаи ғуфтори онҳоро мавзӯи ишқ ташкил дода, ба ин васила ба арӯс таъкид мекарданд, ки дар зиндагии нав ба якдигар вафодор, содиқ ва меҳрубон бошад:

*Таги дарвоза оmda, ханда кардӣ,
Ҳамин шакли ширинат банда кардӣ.
Ҳамин шакли ширини мастат да ҷонам,
Чи балояк маро девона кардӣ.
[Бухоро, дафтари 6, с. 0117].
Каллапӯш дар сару як даста нозбӯям шумо,
Абраҳо пайваستاю ду тири мижгонам шумо.
Аз Худо дорам умеди дидани рӯйи шумо,
Шамъи рангин шаваму шинам да суҳбати шумо.
[Бухоро, дафтари 11, с. 0226].
Курти гулгул нӯшиду аз дур намуду ҷилва кард.
Бар камони абрӯяш моро хариду банда кард.
Бар камони абрӯяш як шаб ба мо ором нест,*

Субҳи содиқ сар заду бар дидаи мо хоб нест.
[Бухоро, дафтари 14, с.0275].

Агарчӣ солҳои охир ҷои “тақо-туқ”-ро тадриҷан ҷамъомади духтарон гирифтааст, аммо анъанаи “мухаммасхонӣ” то ҳанӯз идома дорад. Духтарон боз ҳамон мухаммасхӯеро, ки аз бузургсолон шунидаанд, бо навбат ба мисли мушоира меҳонанд. Масалан яке аз онҳо:

*Ало духтар, ки рафторат маро, кушт,
Садойи кавиш булғорат маро, кушт.
Садойи кавиш булғорат ҷӣ бошад,
Ҳамон ҷашмони ҳуморат маро, кушт.*
[Бухоро, дафтари 16, с. 0313].

Хондани мухаммас, тибқи гуфтаи Матлаб Раҷабова (соли таваллудаш 1925), ки аз шаҳри Бухоро мебошад, дар маросими “ҳинобандон” низ роиҷ будааст. Баъд аз рақсу бозӣ ва сурудхонӣ дугонаҳо, ҳамчунин занҳои дар он маросим буда, “мухаммас” меҳонанд. Муҳаммаси зеринро дугонаҳо ва дӯстони наздики арӯшаванда бо ҳасрату алам ба ёди рӯзҳои “ҳамсабақӣ” ва “ҳамтабақӣ” меҳонанд:

*Ба мактаб ҳамсабақ будем, дугона,
Ба хӯрдан ҳамтабақ будем, дугона.
Маро беболу пар кардӣ, дугона,
Дарахти бесамар кардӣ, дугона.*
[Бухоро, дафтари 17, с. 0316].

Дар “ҳинобандон” ҳозирин бар даст пиёла гирифта, ҳар кадоме як “мухаммас” меҳонанд. Муқимова Гавҳар (аз деҳаи Вардонзеи ноҳияи Шофиркон, ки соли 1991, 79 сола буд) мегӯяд, ки гоҳо домодшаванда ҳам дар ҳаққи келиншаванда, ҳангоми мулоқоти танҳо ба танҳо, ин “мухаммас”-ро меҳонад:

*Кафтар шуда, шиштам ба шоҳи чормағз,
Пӯшидани атласи Бухоро ба ту нағз.*

*Кафтар шуда шиштам ба шохи чаманат,
Рӯмол ба сарат бошаму курта ба танат.
[Бухоро, дафтари 1, с. 0006].*

Авҷи "мухаммасхонӣ" дар шаби чашни арӯсӣ сураи мегирад. Раққосаи ҳамроҳи ҳофизиномада баъди рақс арӯсу домодро бо "мухаммасе" ба ин чашни фархунда табрик мекунад. Дар ҳамин лаҳза хешовандони арӯсу домод ба назди раққоса меоянд ва касе, ки "мухаммас" медонад, аввал як "мухаммас" меҳонад ва баъд аз он маблағро ба раққоса медиҳад. Ҳамин тавр раққоса ба ҳар нафаре, ки ба вай пул медиҳад, аввал як "мухаммас" меҳонад ва баъдан таъзимкунон пулро мегирад. "Мухаммасе"-е, ки дар ин лаҳза хонда мешавад, мазмуни ишқӣ дорад.

Раққоса:

*Аз дар дарой, ки ман нигоҳи ту кунам,
Андеша ба чаҳмони сиеҳи ту кунам.
Ман мол надорам, ки закоти ту кунам,
Як ҷони азиз дорам, ки қурбонаи ту кунам.
[Бухоро, дафтари 1, с. 0003].*

Хешовандон:

*Ҷавони нозанин шиштас лаби ҷӯ,
Гула аз об кашада мекашад бӯ.
Гули аз об кашада бӯ надорад,
Шумо гул шаведу ман кашам бӯ.
[Бухоро дафтари 1, с. 0044].*

Агарчӣ раққоса мардумро бо рақс ва сурудҳои дилнишинаш шоду мамнун созад ҳам, вале мухаммасро ба мисли суруд бо оҳанг намесарояд, балки онро чун ҳунарманди сахна азёд кироат мекунад. Шахсоне, ки барои ӯ посух медиҳанд, матро бо садои баланд мегӯянд.

Ба ҳамин тариқ дар "мухаммас"-ҳои тоҷикони Бухоро одамият, самимият, муҳаббат, зебӣ, баҳор ва умуман ҳусну ҷамоли духтарон тасвир ёфтааст, ки ба ҳайси намуна чанд мисоле меорем:

Эй моҳи баланд лаби ту хандон гардад,

*Қанду асалу набот арзон гардад.
Ҳар лаҳза ки нурҳои ту ояд ба замин,
Санғо ҳама лаълу дурру марҷон гардад.
[Бухоро, дафтари 1, с. 0002.6].
Шаби маҳтобӣ маҳтобӣ кашидам,
Чилими нуқрарро холӣ кашидам.
Чилими нуқра аз бандаш ҷудо шуд,
Намедонам, ки ёри ман куҷо шуд. [6, с. 73].*

*Ҷавони нозанини филфилистон,
Маро аз шиқи ту бурдан гулистон.
Агар як шаб бихобӣ дар гулистон,
Намедонӣ баҳор аст, ё тобистон. [6, с. 74].*

Дар "мухаммас"-ҳои Бухоро низ вариантнокӣ ё дар асоси як матн сохтани матнҳои дигар низ, хеле маълум аст. Гӯяндагон дар натиҷаи омезиш додан, илова ё кам кардан ва ё фаромӯш намудани калимае як матнро бо чандин навъ меҳонанд. Дар натиҷа, яке онро ноқис, дигаре пурра, севумӣ вазнро ҳалалдор ва ҷаҳорумӣ равону суфтаю дилнишин месозад. Дар дасти мо аз баъзе нусхаҳои "мухаммас"-ҳо аз 3 то 5 адад мавҷуд аст. Масалан, матни зеро ҳамчун намуна меорем:

*Эй куртакабӯд ман адоӣи ту шудам,
Занҷир ба камар баста, гуломи ту шудам.
Гулҳоя дидаму ошиқ нашудам,
Шумоя дидаму девона шудам.
[Бухоро, дафтари 1, с. 0009.25].
Эй куртасафед ман асири ту шавам,
Ханҷар ба камар баста гуломи ту шавам.
Нене гулако дидаму ошиқ нашудам,
Рӯйи гулата дидаму девона шудам.
[Бухоро, дафтари 14, с. 0282.33].*

"Мухаммас" дар маросимҳои "шарбатлесонӣ" ва базми занонаи "келинуфуророн" низ роиҷ аст, ки аз ҷиҳати хосси маънавӣ ва ҳиссиёту отифаҳои худро дорад. Бахусус дар базми

занонаи “келифуророн”, ки ба он раққосаи мухаммасхон даъват мешавад, сахнаи ҷолиберо метавон мушоҳида кард. Чун навбат ба “мухаммасхонӣ” мерасад, занҳои мухаммасдон аз ҷой меҳезанд. Дар ин лаҳза раққоса дар даст пиёлаи ҷой ё шарбат “мухаммас”-е меҳонаду пиёларо ба яке аз занҳо медиҳад ва дар навбати худ он зан низ як “мухаммас” меҳонаду пиёларо ба лабаш расонда, дубора ба раққоса бармегардонад. Ҳамин тавр раққоса боз “мухаммас”-е хонда, пиёларо ба зани дигар медиҳад, ӯ низ мухаммасе меҳонад ва ин лаҳзаҳои ҷолиб то навбати охири занҳои мухаммасдон идома меёбанд. Занҳои дигар бо диққат ин сахнаро тамошо мекунамд лаззат мебаранд. Бояд ёдовар шуд, ки мундариҷаи “мухаммас”-ҳои ин сахнаи ҷаззоб аз мавзӯи ишқу ошиқӣ иборат мебошад.

Мувофиқи гуфтаи Ф.Зехниева, шабеҳи маросими мазкурро дар фолклори деҳаи Шинги ноҳияи Панҷакент низ мушоҳида мекунем. Муаллифи “Сурудҳои маросими тӯи тоҷикон” лаҳзаи “мухаммасхониро”, ки хеле ҷолиб аст, ба тафсил тасвир намудааст: “Ҷойрез ба навбат ба меҳмонон ҷой рехта медиҳад, шахси ҷойгиранда дар навбати худ мухаммас хонда, пиёларо бар мегардонад” [2, с. 39].

Зикри ин нукта низ муҳим аст, ки як силсила сурудҳои ҳофизони касбӣ дар асоси “мухаммас”-ҳо танзим шудааст. Ҳофизон танҳо нақароти сурудҳоро дар байни “мухаммас”-ҳо мегузоранду онҳоро бо савту садои гӯшнавоз ба самъи шунавандагон мерасонанд.

Хулоса, тавре ки зикр намудем, “мухаммас” ҳамон рубой ва дубайтиҳои мардумӣ буда, хушбахтона бахше аз он дар чашну маросимҳои арӯсии тоҷикони Бухоро ҷифз шудааст.

Мақсади мо, танҳо муайян намудан ва мавҷудияти воқеии ин жанр дар чашни арӯсии тоҷикони Бухоро буд, ҳарчанд ки дар бораи забон, сохт, мазмуну мундариҷа ва санъатҳои бадеии ин жанри маъмули машҳури фолклорӣ метавон муфасссал сухан ронд. Чунки маҳз чашни арӯсии тоҷикони Бухоро ин жанро аз дасти фаромӯшӣ то кунун наҷот дода омадааст. Агарчи дар чашни арӯсии Бухоро ҳангоми табрикот асосан ба забони ўзбекӣ сухан ронда, шеър гӯяд, “мухаммас”-ро то ҳол фақат ба забони тоҷикӣ меҳонанд.

МАНОБЕЪ:

- Бухоро, дафтари №1, с. 0001 — 0045.
Бухоро, дафтари №6, с. 0115 — 0128.
Бухоро, дафтари №11, с. 0225 — 0233.
Бухоро, дафтари №14, с. 0267 — 0300.
Бухоро, дафтари №15, с. 0301 — 0307.
Бухоро, дафтари №16, с. 0308 — 0313.
Бухоро, дафтари №17, с. 0314 — 0323.
Бухоро, дафтари №18, с. 0324 — 0348.
Бухоро, дафтари №31, с. 0591 — 0692.

КИТОБНОМА:

1. Амонов Р. Лирикаи халқии тоҷик / Р.Амонов. — Душанбе: Дониш, 1968. — 412 сах.
2. Зехниева Ф. Сурудҳои маросими тӯии тоҷикон / Ф.Зехниева. — Душанбе: Дониш, 1978. — 162 сах.
3. Кароматуллоева Н. Мавқеи дубайтӣ дар адабиёти тоҷик / Н.Кароматуллоева. — Душанбе: Ирфон, 1972. — 50 сах.
4. Мусулмониён Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмониён. — Душанбе: Маориф, 1990. — 334 сах.
5. Норматов С. Фолклори даризабони Афғонистон / С.Норматов. — Душанбе: Дониш, 1974. — 158 сах.
6. Раҳмонӣ Р. Дубайтиҳои Бухоро / Р.Раҳмонӣ // Мардумгӯӣ, 1993, № 1. — С. 73-74.
7. Улуг-заде Э.С. Таджикские народные четверостишия // Э.С.Улуг-заде Опыт количественного анализа таджикского фольклора. Том I. — Душанбе: Дониш, 1986. С. 135-219.

ҶОЙГОҲИ ДУБАЙТӢ ВА РУБОӢ ДАР АРӢСИИ ТОҶИКОНИ БУХОРО

Дар мақола ҷойгоҳи жанрҳои фолклорӣ, яъне дубайтӣ ва рубоӣ, ки дар байни тоҷикони Бухоро “мухаммас” номида мешавад, ба риштаи таҳқиқи қашқида шудааст. Мазмуну мундариҷа ва ҷойгоҳи “мухаммас” дар лаҳзаҳои гуногуни арӯсӣ ба монанди маросими “Тақо туқ” (тайёри ба тӯӣ), “Ҳинобандон” (орозиҳои арӯс ва ҳинобандӣ ба дасту пои арӯс), “Шарбатлесонӣ” (ширинилесонии арӯсу домод ба якдигар дар зерӣ чодари арӯсӣ), “Келинфуророн” (овардани арӯс ба хонаи домод) ва ғайра муайян карда шудааст. Хулоса карда мешавад, ки маҳз тавассути истифодаи “мухаммас” дар лаҳзаҳои арусӣ ин жанр бо забони тоҷикӣ дар байни тоҷикони Бухоро то ба ҳол аз байн нарафтааст.

Вожаҳои калидӣ: жанри фолклорӣ, мухаммас, маросимҳо, мухаммасхонӣ,

гӯянда, раққоса, мазмуну моҳият.

**МЕСТО “ДУБЕЙТИ” И “РУБАИ” В СВАДЕБНЫХ ОБРЯДАХ
ТАДЖИКОВ БУХАРЫ**

В статье подвергается научному анализу место фольклорных жанров “дубайти” и “рубай” в свадебных таджиков Бухары. Они в Бухаре были популярны под названием “мухаммас”. Содержание, смысл и значимость “мухаммас”-а демонстрируется в разных свадебных обычаях, таких как: “Тако тук” (подготовка к свадьбе), “Хинобандон” (оформление невесты и закрашивание руки и ног невесты хной), “Шарбатлесони” (угащение лакомством друг друга) “Келинфуророн” (прибытие невесты в дом жениха) и т.д.

Исходя из вышесказанного можно заключить, что именно посредством использования “мухаммас”-а в свадебных фрагментах бухарцев данный жанр на таджикском языке по сей день не потерял свою значимость среди таджиков Бухары.

Ключевые слова: фольклорный жанр, мухаммас (название пятистрочных стихов с одинаковыми рифмами), обычаи и обряды, чтение мухаммаса, сказитель, танцовщица, содержание и сущность.

**THE PLACE OF “DUBAITI AND RUBAYI” (COUPLETS AND QUATRAINS)
IN THE WEDDING CEREMONIES AMONG BUKHARA TAJIKS**

The article undergoes a scientific analysis of the significance of folklore genres “dubaiti and rubayi”, which were called “Mukhammas” among Tajiks of Bukhara. The content, meaning and significance of “Mukhammas” is demonstrated in different wedding customs, such as: “Taco Tuk”(preparing for the wedding), “Hinobandon”(decorating the bride and painting the bride’s hands and feet with henna), “Charbatlesoni” (more frequent treats with each other), “Kelinfuroron”(arrival of the bride at the groom’s house) and etc.

From the other hand, it can be concluded that just because of usage of “Mukhammas” in the wedding fragments of Bukhara residents this genre in the Tajik language has not lost its significance among the Bukhara Tajiks in our time.

Keywords: folklore genre, mukhammas (the name of the five-line poems with the same rhymes), customs and rituals, reading mukhammas, narrator, dancer, content and essence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоев С.С. – дотсенти кафедраи ҷомеашиносии факултети тичорат ва бозорҳои ғайриҳудудии Донишгоҳи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, н.и.ф., тел.: 992 92 781 39 00, e-mail: siroj1964@mail.ru

Сведения об авторе: Бобоев С.С. – доцент кафедры общественных дисциплин факультета коммерции, таможенных дел и права Института

экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, к.ф.н., тел.: 992 92 781 39 00 , e-mail: siroj1964@mail.ru

Information about the author: Boboev S.S. – Associate Professor department of Public Disciplines Faculty of Commerce customs and Law Institute of Economy and Trade of Tajik state University of commerce, Contact info: tel.: 992 927813900, e-mail: siroj1964@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф: Амонзода Н. – ассистенти кафедраи забонҳои хориҷии факултети иқтисодиёт ва технологияҳои инноватсионии Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, тел.: 992 92 811 00 88 , e-mail: n.amonzoda@gmail.com.

Сведение об авторе: Амонзода Н. – ассистент кафедры иностранных языков факультета экономики и инновационных технологий Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции, тел.: 992 92 781 39 00 , E-mail: n.amonzoda@gmail.com.

Information about the author: Amonzoda N. – Assistant of the Department of Foreign Languages, faculty of Economics and Innovation Technologies, Institute of Economy and Trade of Tajik state University of Commerce, contact info; tel.: 99208110088, **E-mail:** n.amonzoda@gmail.com.

ҚОИДАҲОИ НАШРИ МАҚОЛАҲО БАРОИ МУАЛЛИФОН

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» нашрияи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон (ш. Душанбе) мебошад.

Дар маҷалла мақолаю тақризҳо ва ахбор дар бахши филология ва шарқшиносӣ ба таъбир мерасанд.

Маҷаллаи «Суханшиносӣ» ба забони тоҷикӣ нашр гашта, мақолаҳо ба забонҳои русӣ ва англисӣ низ пазируфта мешаванд. Ҳамроҳи мақола фишурдаи он низ ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод шавад.

Муаллиф дар мақолаи ба чоп пешниҳодкадааш бояд мубрамии мавзӯ ва ҳадафу мақсади таҳқиқро бо истидлоли илмӣ асоснок карда, ҳулосаҳое гирад, ки бо навоарӣ ва аҳамияти илмӣ амалии худ қобили таваҷҷуҳ бошанд.

ТАЛАБОТИ ТАРТИБ ДОДАНИ ДАСТНАВИСҲО

1. Муаллиф дастнависро ба забонҳои тоҷикӣ ва ё русӣ пешниҳод мекунад. Фишурдаи мақолаҳо ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд пешниҳод гардад, ки ҳаҷми он набояд аз 1 саҳифа беш бошад.

Матни мақола бояд дар принтер бо ҳуруфи андозаи 12 дар як рӯи қоғаз сафеди андозаи стандартӣ (A4) чоп шуда, ҳар саҳифаи навишта бояд аз 28 сатр (бо шумули замима ва ҳошияҳо), зиёд набояд. Ҳошияҳои дастнавис: аз боло ва поён – 2,5 см, аз чап ва рост – 3 см. Андозаи фосилаи байни сатрҳо – 0,5 см.

Ба дастнависҳо замима мегарданд:

а) маълумот роҷеъ ба муаллиф (ном, номи падар, номи хонаводагӣ, дараҷаи илмӣ, унвон, ҷои кор, вазифа, нишони ҷои зист, шохис (индекс)-и шуъбаи почта, шумораҳои телефони хона ва кор, нишони почтаи электронӣ (агар мавҷуд бошад);

б) Мақола дар компютер чоп шуда, ҳамроҳ бо CD пешниҳод мешавад, ки дар он маводди муаллиф ба сурати парванда дар вожапардозии Word анҷом шудааст; агар ҳуруфи латинӣ ё дигар аломатҳо истифода шуда бошад, бояд онҳо бо нишондоди номашон ирсол гарданд.

4. Ҳадди ниҳои дастнавис:

- мақола – 16 саҳифа, фишурдаи мақола - 1 саҳифа;
- ахбор - 8 саҳифа, натиҷаи он - 0,5 саҳифа;
- тақриз - 4 саҳифа;
- рӯзномаи рӯйдодҳои илмӣ - 4 саҳифа;

5. Сарлавҳаи мақола бо ҳарфҳои хурд ва аз матн бо фосилаи се сатр ҷудо карда мешавад.

6. Иқтибосҳо бо сарчашма дақиқ муқоиса карда шуда, дар охири саҳифа асли онҳо аз ҷониби муаллиф оварда мешаванд.

7. Феҳристи манобеъ дар охири мақола (бо тартиби алифбо – нахуст ба хатти кириллӣ, сипас бо дигар забонҳои хориҷӣ оварда мешавад; осори як муаллиф дар тартиби хронологӣ дарҷ мешавад) бо шуморагузорӣ ва нишон додани маълумоти зайл оварда мешавад:

а) **барои китобҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шаҳр ва соли нашр, теъдоди умумии саҳифаҳо мисли:

1. Айни С. Кулӣёт. Ҷ. 1. / С. Айни – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. - 555 саҳ.

2. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **барои мақолаҳо** – ному насаби муаллиф, номи пурраи мақола, номи маҷмӯаи мақолаҳо, китоб, рӯзнома, макони нашр, шаҳр (барои китоб), сол ва шумораи рӯзнома, маҷалла, мисли:

1. Айни С. Маъноии калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу / Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Дар дохили матн истинод ба манбаъ дар дохили қавси мураббаъ дода шуда, аз ҳам тавассути вергул ҷудо карда мешавад, мисол: [1, 272]; шумораи саҳифаҳои иқтибос бо воситаи вергул ё тире нишон дода мешавад, мисол: [2, 272-280].

7. Дар мақола аз тарафи муаллиф ё муаллифон бояд имзо гузошта шавад.

Дастнавис бояд бодикқат хонда шуда, бидуни ғалат пешниҳод гардад.

Дастнависҳое, ки бидуни риояи талаботи мазкур таҳия шудаанд, баррасӣ намешаванд.

Ҳайати таҳририя дар ҳолатҳои зарурӣ ҳуқуқ дорад мақоларо кӯтоҳ, таҳриру ислоҳ кунад ва ё ба муаллифон ҷиҳати ислоҳ баргардонад.

Муаллифон пас аз саҳифабандии мақола онро хонда ризоияти худро барои чоп ба таври хаттӣ тасдиқ мекунанд.

Масъулияти ақида ва муҳтавои мақолаҳо бар дӯши муаллифони онҳост.

Нишонии мо: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Рӯдакӣ, 21, Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, хучраи 11, дафтари маҷаллаи «Суханшиносӣ», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Шохиси (индекси) обуна дар феҳристи «Почтаи тоҷик» - 77755

Сомонаи мо: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 ноябри соли 2015 таҳти № 0095/мҷ аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ПРАВИЛА ПУБЛИКАЦИИ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Словесность» издается Институтом языка и литературы имени Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан (г. Душанбе).

В журнале публикуются статьи, сообщения, рецензии, информационные материалы по филологии и востоковедению.

Журнал выходит на таджикском языке; к публикации также принимаются статьи на русском и английском языках. Статьи сопровождаются резюме на таджикском, русском и английском языках.

В предлагаемых для публикации научных статьях автор должен дать обоснование актуальности темы, четкую постановку целей и задач исследования, научную аргументацию, обобщения и выводы, представляющие интерес своей новизной, научной и практической значимостью.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ РУКОПИСЕЙ

1. Автор представляет рукопись на таджикском или русском языке. Резюме к статье должно быть представлено на таджикском, русском и английском языках, объем которого не должен превышать 1 страницы.

2. Текст должен быть отпечатан на принтере - размер шрифта 12 - с одной стороны белого листа бумаги стандартного формата (A4). На странице рукописи должно быть не более 28 строк, отпечатанных через два интервала (это относится также к примечаниям и сноскам). Поля рукописи: верхнее и нижнее - 2,5 см, левое и правое - 3 см. Размер абзацного отступа - 0,5 см.

3. К рукописи прилагаются:

а) сведения об авторе (фамилия, имя, отчество, ученая степень, звание, место работы, должность, домашний адрес, индекс почтового отделения, номера служебного и домашнего телефонов, при наличии - адрес электронной почты);

б) статья должна быть отпечатана на компьютере и представлена редакции одновременно с CD, содержащей файл авторского материала, выполненного в текстовом редакторе Word; шрифты, если таковые использовались для латинских или иных символов, с указанием их названия.

4. Предельный объем рукописей:

- статья - 16 страниц, резюме - 1 страница;
- сообщение - 8 страниц, резюме - 0,5 страницы;
- рецензия - 4 страницы;
- хроника научной жизни - 4 страниц.

5. Заглавие статьи печатается строчными буквами и отбивается тремя интервалами снизу от текста.

6. Цитаты тщательно сверяются с первоисточником и визируются автором на оборотной стороне страницы.

7. Литература, на которую даются ссылки в тексте, приводится в конце статьи (в алфавитном порядке – сначала на кириллице, затем на иностранных языках; произведения одного автора даются в хронологическом порядке, начиная с более ранних), с нумерацией и указанием следующих выходных данных:

а) **для книг** - фамилия, инициалы автора, полное название книги, город и год издания, общее число страниц например:

3. Айни С. Куллиёт. Ҷ. 1. / С. Айни– Сталинобод: Нашрдавтоҷ, - 1958. -555 сах.

4. Пугачев В.П. Введение в политологию : учеб. для студ. вузов / В.П. Пугачев, И.Ю. Соловьев. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2003. – 466 с.

б) **для статей** - фамилия, инициалы автора, полное название статьи, название сборника, книги, газеты, журнала, где опубликована статья, город (для книг), год и номер газеты, журнала, например:

1. Айни С. Маънои калимаи тоҷик / С. Айни // Садои Шарк. 1986, № 8. – С. 48-73.

2. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды, связанные с земледелием у таджиков бассейна р. Хингоу/ Н.А. Кисляков // Советская этнография. 1974, №1. – С. 114-125.

Ссылки на литературу в тексте даются в квадратных скобках через запятой, например: [3, 272]; при цитировании указываются страницы через запятую или тире, например: [4, 272-280].

7. Статьи должны быть обязательно подписаны автором, а при наличии нескольких авторов - всеми соавторами.

Рукопись должна быть тщательно вычитана и сдана без опечаток.

Рукописи, оформленные без соблюдения указанных требований, не рассматриваются.

Редакционная коллегия оставляет за собой право при необходимости сокращать статьи, подвергать их редакционной правке и отсылать авторам на доработку.

Авторы читают готовую верстку статьи и в письменном виде подтверждают свое согласие на публикацию.

Ответственность за подбор, точность фактов, цитат, и данных несут авторы опубликованных материалов.

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Рудаки, 21, Институт языка и литературы им. Абуабдулло Рудаки Академии наук Республики Таджикистан, комн. 11, редакция журнала «Словесность», тел.: (+992 37) 221-22-40.

Подписной индекс в таджикском каталоге «Почтаи тоҷик» - 77755

Наш веб-сайт: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

Журнал перерегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан от 12 ноября 2015 года за № 0095/мч

Address: 734025, Dushanbe, avenue, Rudaki 21, Institute of Language and Literature named after Abuabdulla Rudaki Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, room. 11, the editors of "Literature", Tel. : (+992 37) 221-22-40.

Index in the Tajik catalog "Pochtai Tojik" -77755

Our website: www.iza.tj; E-mail: iza_rudaki@mail.ru

The magazine was re-registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on November 12, 2015, № 0095 /мч

ISSN 2308-7420

SUKHANSHINOSI

Academic Journal

**Rudaki Institute of Language and Literature of the
Academy of Sciences of Tajikistan**

**№ 4.
2019**

Established in
2010 published
quarterly

Quarterly journal established in 2010 by
the Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan,

Chief Editor
Askar Hakim
Doctor of Philological Sciences

Deputy Chief Editor
Abdumannonov Abdurahmon,
Candidate of Philological Sciences

Executive Secretary
Olim Bukhoriev

Address: Attn. Sukhanshinosi editor,
Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences
of the Republic of Tajikistan, office 11,
Rudaki Av. 21, Dushanbe city, 734025.
Phone.: (+992 372) 27-11-70; E-mail:
iza_rudaki@mail.ru; www.iza.tj.

Subscription Index in "Pochtai Tojik"
77755

Journal was re-registered by the
Ministry of Culture of the Republic of
Tajikistan, the first edition is from 5
April, 2012 year, № № 0098, the second
edition is from 12 November, 2015
year, № 0095. and the third edition is
from 7 September 2017 year, № 023/
мч-97

Editorial team:

A. Rahmonzoda (Academician of the AS RT)
N. Salimi (Academician of the AS RT)
M. Mulloahmad (Corres. mem of the AS RT)
Mirzo Hasani Sulton (Corres. mem. of the AS RT)
Nizomiddin Zohidi (Corres. mem. of the AS RT)
Sayfiddin Nazarzoda (Corres. mem. of the AS RT)
Abdunabi Sattorzoda (d.ph.s., professor)
Olimjon Khojamurodov (d.ph.s., professor)
Hokim Qalandariyon (d.ph.s., professor)
P. Jamshed (d.ph.s., professor)
T. Mardon (d.ph.s.)
Sufizoda Shodimuhammad (d.ph.s.)
Hoshimova Khursheda (c.ph.s.)
Mirzoev Sayfiddin (c.ph.s.)
Muhammadiyev Shamsiddin (c.ph.s.)
Majnunov Abdulamin (c.ph.s.)

International editorial colleague: Francis Richard
(France), Sharif Shukurov (Russia), Ali Akbarshoh
(India), Orifi Navshohi (Pakistan), Mujibi
Mehrdod (Afghanistan), Alexander Heyser
(Germany), Jafar Muhammad (Uzbekistan), Sadri
Sadiev (Uzbekistan)

Dushanbe © Rudaki Institute of Language and
Literature of the Academy of Sciences of the
Republic of Tajikistan 2019

**The scientific journal «Sukhanshinosi» has included in
the list of peer-reviewed scientific journals of the High
Attestation Commission of the Republic of Tajikistan.**

Ба матбаа супорида шуд 20.04.2020
Барои нашр имзо шуд 22.04.2020
Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ 16. Андоза 70x100¹/₈.
Адади нашр 100 нусха. Супориши №51.



МН «Дониш»

Муассисаи нашриявии «Дониш»-и АИ ҶТ
ш.Душанбе, 734063, кӯчаи Айни, 299/2.